UCHWAŁA NR XXXI/195/2026
RADY GMINY PURDA

z dnia 31 marca 2026 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami w Gminie Purda na lata 2026-2029

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 1153) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2024 r. poz. 1292). uchwala się, co następuje:

1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami w Gminie Purda na lata 2026-2029, stanowiący załącznik do uchwały.

2. Wykonanie powierza się Wójtowi Gminy Purda.

3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Warmińsko-Mazurskiego.

Przewodnicząca Rady Gminy
Purda

Urszula Wioleta Sałacka

Załącznik do uchwały nr XXXI/195/2026
Rady Gminy Purda
z dnia 31 marca 2026 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY PURDA NA LATA 2026 – 2029

PURDA 2025

Spis treści

Wstęp 4

1. Położenie i krótka charakterystyka gminy 5

2. Cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami 10

3. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami — zadania i kompetencje organu gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 11

4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce 12

5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego 25

5.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 25

5.1.1. Strategia rozwoju kapitału społecznego 2030 25

5.1.2. Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030 27

5.1.3. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 28

5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa 30

5.2.1. Strategia rozwoju województwa warmińsko-mazurskiego 30

5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego ..31

5.2.3. Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego 33

6. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy 34

6.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków i ujęte w gminnej ewidencji zabytków 34

6.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków 57

6.3. Zabytki archeologiczne 57

6.3.1. Wykaz stanowisk archeologicznych 58

6.3.2. Opis koncentracji stanowisk archeologicznych — uwarunkowania fizjograficzne 68

6.3.3. Stan zachowania zabytków archeologicznych oraz istotne zagrożenia dla zabytków archeologicznych 70

7. Dziedzictwo niematerialne 73

8. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego 77

8.1. Uwarunkowania wynikające ze „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy” 77

8.2. Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego 100

9. Charakterystyka i ocena stanu zachowania obiektów wpisanych do rejestru zabytków 102

10. Obszary największego zagrożenia dla zabytków w gminie.....117
11. Kierunki działań dla realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami 120
11.1. Gminna ewidencja zabytków.....120
11.2. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych 121
11.3. Edukacja i promocja w zakresie ochrony zabytków.....121
11.4. Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego 122
11.5. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami 123
11.6. Określenie zasobów zabytkowych, które można wykorzystać do tworzenia np. tras turystycznych, ścieżek dydaktycznych itp. 123
12. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami 127
13. Monitoring działania gminnego programu opieki nad zabytkami.....128
14. Niektóre zewnętrzne źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami ...130

Wstęp

Dziedzictwo kulturowe to ważny czynnik życia i działalności każdego człowieka. Stanowi ono dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń, jak również dorobek naszych czasów. Zawiera w sobie wszystkie skutki środowiskowe wynikające z interakcji pomiędzy ludźmi a otoczeniem na przestrzeni dziejów. Dziedzictwo kulturowe jest narodowym dobrem i stanowić powinno istotny fragment działalności społeczeństwa obywatelskiego. Jako dzieło człowieka ma charakter uniwersalny lub lokalny. W jednym i drugim przypadku jest predysponowane do odegrania zasadniczej roli w polityce regionalnej państwa oraz działalności samorządowych regionów i subregionów. Muszą one uznać potrzebę ochrony historycznych wartości regionów oraz pielęgnowanie tradycji lokalnych za podstawowy warunek tożsamości społecznej. Dziedzictwo bowiem tworzy i rozwija poczucie narodowej tożsamości i bezpośredniego związku człowieka z krajem, regionem, miejscowością. Dziedzictwo kulturowe jest podstawowym warunkiem trwania społeczności lokalnych, a zarazem stanowi atrakcyjny produkt rynkowy i czynnik rozwoju gospodarczego. Zmieniająca się rzeczywistość społeczna i ekonomiczna oraz wolny rynek gospodarczy stwarzają poważne niebezpieczeństwo dla wszystkich składników dziedzictwa kulturowego. Zatem konieczne jest znalezienie kompromisu pomiędzy kanonami ochrony, a wymogami życia i prawami ekonomii, mając na uwadze, że mieszkańcy gminy są spadkobiercami i depozytariuszami ukształtowanego w długim procesie historycznym dorobku kulturowego poprzednich pokoleń. Należy więc pamiętać, że dziedzictwo kulturowe podlega ochronie i powinno być obejmowane jak najszerszymi formami zabezpieczeń, gdyż właśnie w oparciu o elementy własnego dziedzictwa jednostka identyfikuje się z daną społecznością, jej wartościami i celami, może aktywnie się w niej rozwijać. Wobec tego niezwykle ważne jest rozumienie dziedzictwa i traktowanie dziedzictwa jako wartości nadrzędnej, ponadczasowej, niezależnej od tego, kto był jej twórcą, właścicielem czy opiekunem.

Ochronę zabytków definiuje się jako ogół działań mających na celu zapewnienie zabytkom: trwania dum mundus durat (jak długo będzie istniał świat); uczestnictwa w kształtowaniu świadomości indywidualnej i społecznej; wypełniania roli składnika współkształtującego środowisko człowieka. Zabytki są bowiem nie tylko śladem przeszłości, ale także cennym składnikiem kultury współczesnej, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego człowiekowi środowiska jego życia, a ich zachowanie, ochrona i konserwacja jest działaniem w ważnym interesie publicznym ze względu na znaczenie zabytków

w procesie edukacji, humanizacji społeczeństwa, jego kulturowej identyfikacji, wreszcie także znaczenie dla sfery ekonomii i gospodarki.
Ochrona dziedzictwa kulturowego gminy Purda związana jest z jego interpretacją oraz efektywnym zarządzaniem jego zasobami zgodnie z ideą zrównoważonego rozwoju. Dziedzictwo bowiem, jako wspólne dobro i czynnik prorozwojowy, ma służyć współczesnym i przyszłym pokoleniom. Konstytucyjny obowiązek ochrony dziedzictwa kulturowego spoczywa na administracji państwa, na samorządzie terytorialnym, na właścicielach lub użytkownikach zasobów oraz na wszystkich uczestnikach procesów społecznych, edukacyjnych, artystycznych, naukowych czy gospodarczych. Dziedzictwo kulturowe gminy jest jej wartością, która zauważona i odpowiednio wyeksponowana w strategiach i planach, może zostać wykorzystana w procesach rozwoju regionalnego.

Program opieki nad zabytkami gminy Purda na lata 2026-2029 jest programem dotyczącym realizacji zadań publicznych w zakresie ochrony i kształtowania dziedzictwa kulturowego gminy, określa jego zasoby i podstawowe kierunki działań dla zachowania i poprawy jego stanu zachowania oraz wskazuje prawne uwarunkowania jego ochrony, służąc także szeroko pojętej współpracy między poszczególnymi podmiotami odpowiedzialnymi za obiekty zabytkowe.

Niniejszy dokument jest aktualizacją Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Purda na lata 2022-2025, przyjętego Uchwałą Nr XLI/327/2022 Rady Gminy Purda z dnia 31 maja 2022 r.

1. Położenie i krótka charakterystyka gminy

Gmina Purda położona jest w północno-wschodniej części kraju, w województwie warmińsko-mazurskim, w jego południowo-wschodniej części, niemal w całości na terytorium historycznej Warmii. Gmina w obecnym kształcie została powołana na mocy uchwały Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie z dnia 6 grudnia 1972 r. Posiada status gminy wiejskiej. Stanowi jedną z dwunastu gmin tworzących powiat olsztyński, zajmując ok. 11,2 % jego powierzchni, we wschodniej części. Siedzibą władz samorządowych i głównym ośrodkiem funkcjonalnym gminy jest miejscowość Purda, rozlokowana nad rzeką

Kośną, oddalona ok. 20 km od stolicy województwa i powiatu, Olsztyna. W latach 1975—1998 gmina położona była w ówczesnym województwie olsztyńskim.

Powierzchnia gminy zajmuje obszar ok. 318 km². Użytki rolne zajmują 29,1 % powierzchni gminy, 54,2 % tereny leśne, a 6,6 % ogólnej powierzchni zajmują wody. Znaczna część powierzchni gminy objęta jest różnymi formami ochrony prawnej. Centralną i południową część gminy zajmują obszary chronionego krajobrazu, które jako miejsca koncentracji wysokich walorów przyrodniczo-krajobrazowych o różnych ekosystemach zostały włączone do sieci NATURA 2000 — „Obszar Chronionego Krajobrazu Puszczy Napiwodzko-Ramuckiej" wraz z Specjalnym Obszarem Ochrony Siedlisk „Ostoja Napiwodzko-Ramucka", zaś fragment północnej części gminy zajmuje „Obszar Chronionego Krajobrazu Pojezierza Olsztyńskiego". Gmina spełnia funkcje rolnicze i turystyczno-rekreacyjne.

Gmina Purda zamieszkiwana jest przez 8743 mieszkańców (dane GUS za 2021 r.) Gęstość zaludnienia wynosi 27 os./km². Strukturę osadniczą tworzą 24 sołectwa: Bałdzki Piec, Butryny, Chaberkowo, Giławy, Kaborno, Klebark Mały, Klebark Wielki, Klewki, Marcinkowo, Nowa Kaletka, Nowa Wieś, Ostrzeszewo, Pajtuny, Patryki, Prejłowo, Przykop, Purda, Purdka, Silice, Stary Olsztyn, Szczęsne, Trękus, Trękusek, Zgniłocha, obejmujące 45 miejscowości.

Gmina sąsiaduje z gminami położonymi na terytorium dwóch powiatów:

- od północnego zachodu z Olsztynem,
- od strony północnej z gminami Barczewo w powiecie olsztyńskim i Dźwierzuty w powiecie szczycieńskim,
- od zachodu z gminą Stawiguda w powiecie olsztyńskim,
- od południowego zachodu z gminą Olsztynek w powiecie olsztyńskim,
- od południa z gminą Jedwabno w powiecie szczycieńskim,
- od wschodu z gminą Pasym w powiecie szczycieńskim.

Infrastruktura drogowa gminy obejmuje drogi gminne i kilka odcinków dróg powiatowych, a także odcinek drogi wojewódzkiej nr 598 relacji Olsztyn — Butryny — Zgniłocha — Jedwabno — Wielbark. Przez tereny gminy przebiegają również drogi krajowe: nr 16 Grudziądz — Olsztyn Augustów, DK nr 53 Olsztyn — Szczytno — Ostrołęka, DK nr 58 Olsztynek — Szczuczyn, a przez zachodnio-południowy teren wiedzie także jednotorowa linia kolejowa drugorzędna nr 219 relacji Olsztyn — Szczytno — Ełk,

ze stacjami w Klewkach i Marcinkowie. Gmina znajduje się w odległości ok. 40 km od regionalnego portu lotniczego Olsztyn-Mazury w Szymanach k. Szczytna.

Według podziału fizyczno-geograficznego Jerzego Kondrackiego, gmina położona jest w granicach makroregionu Pojezierze Mazurskie, w południowej części mezoregionu Pojezierze Olsztyńskie, a częściowo w mezoregionie Równina Mazurska. Urozmaicona rzeźba terenu została ukształtowana podczas zlodowacenia bałtyckiego, fazy pomorskiej, oraz zmodyfikowana w holocenie. W północnej części gminy i w rejonie Nowa Wieś — Butryny przeważa falista wysoczyzna moreny dennej, w północno-wschodniej części gminy przeważa krajobraz pagórkowaty, związany ze strefą moreny czołowej, zaś w południowej części gminy przeważają obszary falistego zandru. Ponadto na terenie gminy występuje dość znaczna ilość obniżeń powierzchni morenowej, a także drobnych form wytopiskowych. Krajobraz gminy urozmaicają subglacjalne rynny jeziorne, które stanowią istotny element sieci hydrograficznej gminy; jezioro Kośno — z odgałęzieniem do jezior: Duża Czerwonka, Mała Czerwonka; Serwent; Linowskiego; Gim i przylegająca od zachodu rynna jeziora Łańskiego. Na obszarze gminy znajdują się 23 jeziora o powierzchni powyżej 1 ha, a także liczne strugi. Największym zbiornikiem wodnym jest jezioro Kośno o powierzchni 5,52 km² z którego wypływa rzeka o tej samej nazwie. Wody tej rzeki zasilają głównie Kanał Kiermas i w części Kanał Elżbiety. Do innych, większych rzek i cieków, można zaliczyć wypływającą z jeziora Serwent rzekę Wardęgę z jej prawostronnymi dopływami - Kanałem Giławy i Kanałem Nerwik, Kanały Butryny i Przykop - dopływy jeziora Łajs, strugi: Kaborno i Linowo - dopływy jeziora Linowskiego, struga Purdka - dopływ Kośny, Kanał Wiktorii - wypływający z jeziora Klebarskiego czy Kanał Gimski - uchodzący z jeziora Gim. Poza rzekami i jeziorami występują licznie również tereny podmokłe typu bagna, mokradła i torfowiska.

Na terenie gminy znajdują się zasoby kruszyw naturalnych piasków i żwirów, eksploatowanych doraźnie przez miejscową ludność na potrzeby własne, a także występują złoża torfów oraz wytypowano 18 obszarów prognostycznych zalegania złóż kredy jeziornej.

Badania archeologiczne i pozyskane artefakty potwierdzają, iż tereny gminy i jej okolic były miejscem osadnictwa od czasów prehistorycznych, a rozwój przestrzenny nierozerwalnie związany był ze środowiskiem naturalnym i ukształtowaniem terenu. We wczesnym średniowieczu było to terytorium osadnictwa ludów bałtyjskich, zasiedlone przez zespół plemion określanych Prusami. W wyniku walk międzyplemiennych oraz najazdów polskich i ruskich, a później przez krucjatę Zakonu Krzyżackiego, który podbijał

od 1226 r. i ostatecznie podbił w 1283 r. i chrystianizował omawiany obszar, osadnictwo to zostało przerwane, a Prusowie ulegli stopniowo rozproszeniu, asymilacji i akulturacji. Większość miejscowości w gminie była lokowana na prawie chełmińskim przez Zakon i posiada głównie XIV- i XV-wieczną metrykę, niektóre również lokowano jeszcze w wiekach XVIII i XIX w związku z podejmowanymi akcjami karczowania lasów. Stolica obecnej gminy, wieś Purda została założona w głębi puszczy przez kapitułę warmińską na mocy przywileju lokacyjnego z 21 stycznia 1384 r., który otrzymał zasadźca Johannes von Rozergenaw. Wieś była parokrotnie niszczona, stąd kolejne odnowienia jej lokacji w 1417 r. i 1503 r., m.in. podczas wojny trzynastoletniej. W 1455 r. wojska krzyżackie spaliły doszczętnie wieś, która wkrótce została odbudowana i zaczęła się rozwijać, m.in. wzniesiono murowany kościół w miejscu poprzedniego, drewnianego. Na początku XVI w., po ostatniej wojnie polsko-krzyżackiej, Purda była miejscem zaludniania przez mieszkańców pobliskiego Mazowsza. Po II pokoju toruńskim w 1466 r. tereny gminy znalazły się pod berłem Korony Polskiej, do czasu pierwszego rozbioru Polski w 1772 r., kiedy to zostały zaanektowane przez Królestwo Pruskie i znalazły się w jego prowincji zwanej Prusy Wschodnie. Mimo tego, wieś była jednym z większych ośrodków polskiego życia na Warmii, a dzieci w szkole nauczano w języku polskim, co uległo zmianie pod koniec XIX w. po ustawach Kulturkampfu, które związane były z germanizacyjną działalnością pruskiego zaborcy i wyrugowały całkowicie język polski nie tylko z polityki oświatowej. Obszar gminy (tak, jak cała Warmia) został przyłączony do Polski dopiero po wyzwoleniu spod okupacji hitlerowskiej w 1945 r., po którym rozpoczął się nowy etap przemian społeczno-gospodarczych w realiach 2 poł. XX i początku XXI w., a obecnie podejmowane działania podnoszą atrakcyjność gminy dla mieszkańców, turystów i inwestorów.

Warto dodać, iż tereny gminy związane są z biografią znanych osób, np. w Klebarku Wielkim urodziła się Joanna Pieniężna (1867 — 1929) — znana działaczka plebiscytowa na Warmii oraz właścicielka „Gazety Olsztyńskiej”, założonej przez jej brata Jana Liszewskiego, pierwszego redaktora i wydawcy. W Klebarku Wielkim urodził się także Jan Liszewski (1852 - 1894), nazywany warmińskim Korfantym. Nauczyciel, poeta, etnograf, założyciel „Gazety Olsztyńskiej”, której pierwszy numer ukazał się w marcu 1886 r., warmiński działacz polityczny i społeczny, m.in. walczący o przywrócenie języka polskiego w szkołach. W Klebarku Małym w latach 1923 — 1934 mieszkał szykanowany przez Niemców August Kiwicki, (1879 — 1950) — działacz polityczno-społeczny na Mazurach.

Z Gąsiorowem i Giławami związany był Jan Suwała (1933 — 2003) — ksiądz, w latach 1983-1991 proboszcz w Giławach, rzeźbiarz, twórca Galerii Rzeźby Sakralnej w Gąsiorowie, pochowany na cmentarzu w Giławach.

W Purdzie urodziła się Maria Kensbock (1917 - 2013), polska działaczka narodowa na przedwojennej Warmii, instruktorka harcerska, bibliotekarka. Z Purdą związany był Tadeusz Pezała (1913 - 1942) działacz społeczny, kulturalno-oświatowy i harcerski, przedwojenny nauczyciel w polskiej szkole w Purdzie, aresztowany przez Niemców w 1939 r., był więźniem niemieckich obozów koncentracyjnych, został zamordowany w Sachsenhausen. Jest patronem szkoły Purdzie.

W Patrykach urodził się Robert Bilitewski (1859 - 1935), mieszkał od 1917 r. w Klebarku Wielkim i zmarł tamże, ksiądz katolicki, doktor filozofii, wybitny działacz ruchu polskiego na Warmii i współorganizator Towarzystwa Czytelni Ludowych. W Patrykach urodził się też Urlich Schrade (1943 - 2009), filozof, etyk, profesor nauk humanistycznych na Politechnice Warszawskiej, pochowany na cmentarzu w Klebarku Wielkim.

W Butrynach urodzili się m.in.: Jan Hoch (1871—1956) — gawędziarz ludowy i działacz oświatowy oraz Jan Niemierski (1886-1941) — członek Polskiej Organizacji Wojskowej, działacz plebiscytowy, podpułkownik Wojska Polskiego, komendant Straży Mazurskiej w okresie plebiscytu, prezydent Rzeszowa, zamordowany w Oświęcimiu.

O przeszłości i dawnych wydarzeniach historycznych tej ziemi świadczą też miejsca pamięci i pomniki, które wpisane są nie tylko w świadomość lokalnej społeczności, ale także w krajobraz kulturowy. Należą do nich m.in.: w Klewkach, na placu przed kościołem, obelisk kamienny z napisem: *„Unseren Helden 1914/18”* (Naszym bohaterom), upamiętniający poległych w I wojnie światowej. Również poległych podczas tamtej wojny upamiętnia kamienny pomnik w Purdzie. W Klebarku Wielkim jest głaz z tablicą "*Pomordowanym i prześladowanym w latach 1939-1945 kapłanom i ludowi diecezji warmińskiej*". W Klebarku Wielkim znajduje się krzyż z tablicą upamiętniającą jubileusz lokacji wsi, a w Trękusku 650-lecie wsi upamiętnia głaz ze stosowną tablicą. W Butrynach zachował się pomnik plebiscytowy z 1920 r. Natomiast na budynkach, w których w latach 1929 - 1939 mieściły się szkoły z językiem polskim, będące "świadectwem polskości Ziemi Warmińskiej”, umieszczone są tablice pamiątkowe, m.in. w Giławach na dawnej chałupie rodziny Michałków, na budynkach starej szkoły i budynku nr 6, gdzie mieściło się polskie przedszkole w Nowej Kaletce, w Purdzie na budynku przedszkola, gdzie kiedyś mieściła się polska szkoła. Do szczególnych, współcześnie usytuowanych i sukcesywnie dodawanych,

należą głazy wraz z tablicami, poświęcone biskupom warmińskim. W Bałdach, gdzie znajduje się symboliczna granica między Warmią i Mazurami, przed wiekami uroczyście witano przybyłych na Warmię nowo mianowanych biskupów. Dla upamiętnienia tych wydarzeń
w 2006 roku utworzono tutaj Trakt Biskupi, stanowiący fragment dawnego traktu królewskiego z Warszawy do Lidzbarka Warmińskiego, którym podążali mianowani w latach 1523-1767 biskupi warmińscy. Na trasie starej alei lipowej ustawione są między drzewami tablice z biogramami biskupów, głazy pamiątkowe i plansze z mapami oraz krótką historią Warmii. Co roku, podczas Warmińskiego Kiermasu Tradycji, Dialogu, Zabawy, odsłaniane są kolejne głazy pamiątkowe poświęcone ordynariuszom warmińskim zarządzających diecezją warmińską od początku jej istnienia do dnia dzisiejszego.

W krajobrazie kulturowym gminy wszechobecne są, tak charakterystyczne dla Warmii, małe obiekty kultowe typu kapliczki, figury i krzyże przydrożne oraz licznie występujące aleje przydrożne drzew liściastych, zakładane na przełomie wieków XIX i XX.

Wykształcony na przestrzeni wieków dorobek kultury materialnej, którego zasoby przetrwały w gminie do czasów obecnych, również dziedzictwo niematerialne — tradycja, legendy, obrzędy, gwara, postaci i zdarzenia historyczne, nazewnictwo - są wyrazem troski władz samorządowych, aby poznały je kolejne pokolenia, dają również podstawę do kreowania nowych propozycji turystycznych, promocyjnych i generujących wzmacnianie lokalnych więzi społecznych.

2. Cel opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami

Nadrzędnym celem Programu opieki nad zabytkami gminy Purda na lata 2026-2029 jest ukierunkowanie działań samorządu gminnego na poprawę stanu zachowania i utrzymania zasobów dziedzictwa kulturowego gminy. Szczegółowe cele wynikają z ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
Cele te określone zostały następująco:

- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,

- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego, podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystywaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami — zadania i kompetencje organu gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

1. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2025 r. poz. 1153 ze zm.).

   Zgodnie z art. 7, ust. 1, pkt 9 ustawy, do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym m.in. spraw kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2024 r. poz. 1292 ze zm.), która nakłada na gminę następujące obowiązki i uprawnienia:

a) prawo utworzenia przez radę gminy (po uprzednim zasięgnięciu opinii konserwatora zabytków) parku kulturowego w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej (art. 16),

b) obowiązek uwzględniania w strategii rozwoju gminy, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (art. 18 i 19),

c) obowiązek uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 20),

d) obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków (art. 22 ust. 4),
e) przyjmowanie zawiadomień o znalezieniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem oraz powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 32 ust. 1 pkt 3 i ust. 2),
f) przyjmowanie zawiadomień o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym i powiadomienie o tym fakcie wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 33 ust. 1 i 2),
g) sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich i budowlanych przy zabytku, do którego gmina posiada tytuł prawny (art. 71 ust. 1 i 2)
h) prawo udzielania przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętych uchwałach, dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków (art. 81),
i) obowiązek sporządzenia przez wójta gminy na okres 4 lat gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ust. 1).
j) obowiązek sporządzenia i przedstawienia radzie gminy sprawozdania z realizacji programu (art. 87 ust. 5).

4. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawarte zostały w szeregu dokumentów:

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

Ustawa zasadnicza stanowi fundament systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Zgodnie z art. 5, art. 6 ust. 1 Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego, zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju oraz stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będących źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju. Każdy jest

obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa art. 86 ustawy.

- Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2024 r. poz. 1292 ze zm.)

Ustawa stanowi podstawę prawną ochrony dziedzictwa kulturowego w kraju, określa politykę zarządzania zabytkami, wyznacza główne zadania państwa i właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe zapisy określają przedmiot, zakres i formy ochrony i opieki nad zabytkami, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, formy ochrony zabytków.

Użyte w art. 3 ustawy określenia oznaczają:

1) zabytek - nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;

2) zabytek nieruchomy - nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;

3) zabytek ruchomy - rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;

4) zabytek archeologiczny - zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;

5) instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami - instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;

6) prace konserwatorskie - działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;

7) prace restauratorskie - działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;

8) roboty budowlane roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;

9) badania konserwatorskie - działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;

10) badania architektoniczne - działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;

11) badania archeologiczne - działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;

12) historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny - przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;

13) historyczny zespół budowlany - powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;

14) krajobraz kulturowy - postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;

15) otoczenie - teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Ochrona zabytków (art. 4) polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu m.in.:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków, ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, - udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,

- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę,
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków.

W art. 5 zdefiniowane zostało pojęcie opieki nad zabytkami, która sprawowana jest przez właściciela lub posiadacza zabytku. Polega ona w szczególności na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku,
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku wraz z jego otoczeniem w jak najlepszym stanie,
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ze względu na bardzo zróżnicowany charakter obiektów, które mogą być zabytkami, w art. 6 przedstawiono przykładowe wyliczenie z podziałem na zabytki nieruchome, ruchome i archeologiczne. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności: krajobrazami kulturowymi, układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego, obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi, cmentarzami, parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni, miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
2) zabytki ruchome będące, w szczególności: dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami, wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, materiałami

bibliotecznymi, instrumentami muzycznymi, wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi, przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności: pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami, reliktami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Ustawa wyróżnia (w art. 7) następujące formy ochrony:

1) wpis do rejestru zabytków,
2) uznanie za pomnik historii,
3) utworzenie parku kulturowego,
4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Rada gminy, zgodnie z art. 16, ust. 1 ustawy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się m.in. przy sporządzaniu strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej.

W dokumentach tych, w szczególności:

1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;

2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami (art. 18 ustawy).

Zgodnie z art. 19 ustawy, w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
3) parków kulturowych.

W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
2) innych zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o którym mowa w ust. 1.

W studium i planie ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Art. 20.

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

Art. 21.

Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art. 22.

1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
2) inne zabytki znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Zagospodarowanie zabytków, prowadzenie badań, prac i robót oraz podejmowanie innych działań przy zabytkach.

Art. 25.

Zagospodarowanie na cele użytkowe zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru wymaga posiadania przez jego właściciela lub posiadacza:

1) dokumentacji konserwatorskiej określającej stan zachowania zabytku nieruchomego i możliwości jego adaptacji, z uwzględnieniem historycznej funkcji i wartości tego zabytku;
2) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym, określającego zakres i sposób

ich prowadzenia oraz wskazującego niezbędne do zastosowania materiały i technologie;

3) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu zagospodarowania zabytku nieruchomego wraz z otoczeniem oraz dalszego korzystania z tego zabytku, z uwzględnieniem wyeksponowania jego wartości.

Art. 26.

W umowie sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, przy określaniu sposobu korzystania z tego zabytku należy nałożyć, jeżeli stan zachowania zabytku tego wymaga, na nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku. Przepis ten stosuje się odpowiednio do decyzji o oddaniu w trwały zarząd zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków.

Art. 27.

Na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku wojewódzki konserwator zabytków przedstawia, w formie pisemnej, zalecenia konserwatorskie, określające sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku.

Art. 28.

Niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru zabytków lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia,

2) zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia,

3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany,

4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Art. 31.

1 . Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować:

- roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo
- roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego
  - jest obowiązana, z zastrzeżeniem art. 82 a ust. 1, pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków.

2. Zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji, wyłącznie w takim zakresie, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny.

3. Egzemplarz dokumentacji badań podlega po ich zakończeniu nieodpłatnemu przekazaniu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

Art. 32, ust. 1.

1. Kto, w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany:

1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;

2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;

3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Art. 33, ust. 1.

1. Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie

zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta

(burmistrza, prezydenta miasta).

Zgodnie z art. 36 ust. 1, pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;

2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;

3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;

4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;

5) prowadzenie badań archeologicznych;

6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;

7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;

8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;

9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;

10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16 b i 16 c ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1 ;

11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;

12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

Przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa można prowadzić prace konserwatorskie i restauratorskie oraz badania konserwatorskie na podstawie pozwolenia wydanego przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego.

Tryb wydawania pozwoleń na prace przy zabytkach określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków.

(tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r., poz. 81). Organizacja organów ochrony zabytków

Art. 89. Organami ochrony zabytków są:

1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;

2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2025 r. poz. 1153 ze zm.)

Zgodnie z art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy, do zadań własnych gminy należy zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty, w tym m.in. spraw kultury, a więc bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2021 r., poz. 1973 ze zm.)

Ustawa określa, że przy sporządzaniu prognozy oddziaływania na środowisko należy dokonać analizy i oceny oddziaływania m.in. na obiekty zabytkowe. W przypadku odstąpienia od przeprowadzenia postępowania w sprawie oceny oddziaływania na środowisko, ustawa nakłada obowiązek sprawdzenia, czy decyzja o odstąpieniu uwzględnia obszary mające znaczenie dla dziedzictwa kulturowego.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2021 r., poz. 1098 ze zm.)

Zgodnie z art. 83 a ust. 1 ustawy, zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie

dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków wojewódzki konserwator zabytków.

Zgodnie z art. 86 ust. la) nie nalicza się opłat za usunięcie drzew lub krzewów, jeżeli usunięcie jest związane z odnową i pielęgnacją drzew rosnących na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2021 r., poz. 741 ze zm.)

Zapisy ustawy określają, iż podczas sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, decyzji o warunkach zabudowy oraz ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego należy uwzględnić obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Ustawa nakłada na samorządy obowiązek zawiadomienia konserwatora zabytków o przystąpieniu do sporządzania studium i planów zagospodarowania przestrzennego, uwzględnienia wniosków konserwatorskich oraz uzgodnienia dokumentów.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz. U. z 2021 r., poz. 1899)

Ustawa określa, w art. 13 ust 4, iż pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, stanowiącej własność jednostki samorządu terytorialnego i Skarbu Państwa. Zgodnie z art. 13 ust. 5 sprzedaż, zamiana, darowizna lub dzierżawa nieruchomości stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków, także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 29, jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z niej, można nałożyć na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej obiektów zabytkowych. Przy sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, ustaloną cenę obniża się 0 50 % (art. 68). Właściwy organ, może za zgodą odpowiednio wojewody, rady lub sejmiku, podwyższyć lub obniżyć tę bonifikatę.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. Nrz 2021 r., poz. 2351 ze zm.)

Art. 5 ust. 1 pkt 7 oraz ust. 2.

Obiekt budowlany należy użytkować w sposób zgodny z jego przeznaczeniem i wymaganiami ochrony środowiska oraz utrzymywać w należytym stanie technicznym i estetycznym, nie dopuszczając do nadmiernego pogorszenia jego właściwości użytkowych i sprawności technicznej, w szczególności w zakresie związanym z wymaganiami ochrony obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów objętych ochroną konserwatorską.

Art. 30 ust. 2.

Do zgłoszenia robót budowlanych należy dołączyć, w zależności od potrzeb, pozwolenia, uzgodnienia i opinie wymagane odrębnymi przepisami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków. Art. 30 ust. 7.

Właściwy organ może nałożyć, w drodze decyzji, obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robot budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować

m.in. pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

Art. 39 ustawy określa, iż:

- prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia konserwatora zabytków,
- pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków,
- w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów nie wpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w terminie 30 dni od dnia doręczenia; niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.

Art. 67 ust. 1. 2-4.

Jeżeli nieużytkowany lub niewykończony obiekt budowlany nie nadaje się do remontu, odbudowy lub wykończenia, organ nadzoru budowlanego wydaje decyzję nakazującą właścicielowi lub zarządcy rozbiórkę tego obiektu. Przepisu tego nie stosuje się

do obiektów budowlanych wpisanych do rejestru zabytków. W stosunku do obiektów budowlanych niewpisanych do rejestru zabytków, a objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, decyzję o rozbiórce organ nadzoru budowlanego wydaje po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w terminie 30 dni. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się za uzgodnienie.

Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (Dz. U. z 2021 r., poz. 401 ze zm.)

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 6 grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej, zwolnione są od podatku od nieruchomości.

Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 2337)

Zgodnie z art. 6 ust. 3 wojewoda może, w drodze porozumienia, powierzyć jednostce samorządu terytorialnego obowiązek utrzymania grobów i cmentarzy wojennych, z jednoczesnym przekazaniem odpowiednich funduszy, jeżeli jednostka samorządu terytorialnego nie przejmie tego obowiązku bezpłatnie. Na podstawie art. 7 ust. 1 i 2 bezpośredni dozór nad stanem grobów i cmentarzy wojennych sprawują gminy, jeżeli czynności dozoru nie poruczono zrzeszeniom i organizacjom (fundacje, stowarzyszenia i instytucje społeczne, za ich zgodą). W razie uszkodzenia grobu lub jakichkolwiek urządzeń na cmentarzu wojennym wójt (burmistrz, prezydent miasta) lub inny podmiot sprawujący opiekę nad grobami i cmentarzami wojennymi jest obowiązany zawiadomić o tym wojewodę.

5. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

5.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

5.1.1. Strategia rozwoju kapitału społecznego 2030

Strategia rozwoju kapitału społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 przyjęta została Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r.

W dokumencie wskazano konieczność pełniejszego wykorzystania wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego. Głównym celem Strategii jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Cel główny realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe, z których cel 2. „Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich" zawiera działania ukierunkowane na wzmocnienie i wykorzystanie potencjału kultury i zasobów dziedzictwa narodowego na rzecz utrwalania wzorców i kompetencji sprzyjających rozwojowi kapitału społecznego. W ramach tego celu wyróżniono m.in.

następujące priorytety:

1) ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury,

2) digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Fundamentalnym warunkiem umożliwiającym aktywne uczestnictwo w kulturze jest dostępność szeroko rozumianego dziedzictwa. Z jednej strony, dziedzictwo to wymaga odpowiedniej ochrony i zachowania, z drugiej zaś stanowi potencjał, który należy efektywnie wykorzystać na potrzeby budowania kapitału społecznego, poczucia tożsamości i wspólnoty, a także wzrostu ekonomicznego. Jednym z kluczowych zadań państwa w tym obszarze jest zatem dalsze inwestowanie w zachowanie obiektów zabytkowych oraz usprawnianie systemu ochrony zabytków. W tym celu realizowany będzie projekt strategiczny pn. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami". Głównym celem dokumentu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. Dwa spośród trzech celów szczegółowych mają wpływ na poziom kapitału społecznego w Polsce. Są to:

- Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego,
- Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa.

Jednym z priorytetowych działań w omawianym obszarze będzie wsparcie zabytków uznanych za Pomniki Historii. Realizowane będą inicjatywy polegające na inwestycjach w zakresie ochrony i zachowania Pomników Historii oraz rozwoju i promocji związanej z nimi oferty turystycznej. Istotne znaczenie wśród krajowych zabytków odgrywają również obiekty o charakterze sakralnym, które cechuje wysoki poziom artystyczny oraz ponadprzeciętne wartości historyczne i naukowe. Projekt strategiczny pn. Rozwój turystyki kulturowej obejmie następujące działania dotyczące zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii:

• Dofinansowanie prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach znajdujących się w najgorszym stanie zachowania.

W przypadku szlaków kulturowych inwestycje obejmujące kilka lub kilkanaście zabytków znacząco wpłyną na waloryzację krajobrazu kulturowego, eksponując jego unikalne cechy. Elementem przedsięwzięć z tego obszaru będą również prace remontowe i porządkujące najbliższe otoczenie zabytków, co stanowi istotę planowanego programu wsparcia dla szlaków kulturowych.

• Dofinansowanie projektów wspierających proces upowszechniania i udostępniania dziedzictwa kulturowego oraz jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami.

Celem tego rodzaju przedsięwzięć będzie zwiększenie zaangażowania społeczności lokalnych w opiekę nad zabytkami i równolegle — wzmocnienie poczucia tożsamości oraz więzi lokalnych składających się na kapitał społeczny.

Wsparcie obejmie podmioty zarządzające szlakami kulturowymi i Pomnikami Historii, które podejmą współpracę z lokalnymi organizacjami pozarządowymi oraz samorządami.

Projekt strategiczny pn. Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej ma na celu realizację działań związanych z szeroko pojętą cyfryzacją i udostępnianiem zasobów dziedzictwa kulturowego. Zakres

projektu obejmie m.in. następujące działania:

1) kontynuacja procesu digitalizacji wszystkich rodzajów zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym zasobów muzealnych, archiwalnych, audiowizualnych, bibliotecznych i zabytkowych w państwowych instytucjach kultury i archiwach;

2) systemowe udostępnianie zdigitalizowanych zasobów dziedzictwa kulturowego przez budowę centralnych punktów dostępu do zasobów kultury, nauki i administracji.

5.1.2. Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030

Koncepcja zagospodarowania przestrzennego kraju 2030 przyjęta została Uchwałą Nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. Głównym celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa

oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie. Szczególny nacisk położono na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, gdyż decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Dokument uwzględnia problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony dziedzictwa kulturowego wymieniono: - ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary o znaczeniu przyrodniczym i kulturowym poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu, wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenów o niższym reżimie ochronnym,

- wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich,
- wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni: starych dzielnic mieszkaniowych, obiektów poprzemysłowych, pokolejowych, opuszczonej zabudowy.

5.1.3. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022 przyjęty został Uchwałą Nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.

W Krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022 dokonano ewaluacji Krajowego Programu na lata 2014-2017. Sprawozdanie końcowe z oceny realizacji wybranych elementów Programu zostało zamieszczone na stronie internetowej Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego pod adresem: www.kultura.gov.pl.

Na podstawie wyników ewaluacji i doświadczeń towarzyszących realizacji Programu na lata 2014-2017, przy przygotowywaniu Programu na lata 2019-2022 położono szczególny nacisk na zmiany w warstwie:

1) poprawy struktury zarządzania, monitoringu i ewaluacji Programu,

2) wyraźnego powiązania wskaźników realizacji Programu z konkretnymi zadaniami, zaplanowanymi jako elementy realizacji kierunków działania i celów szczegółowych.

W przyjętym dokumencie określony został cel główny, jakim jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. Celowi głównemu przyporządkowano trzy cele szczegółowe oraz kierunki działania i zadania:

1 . Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego.

1. 1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym:

- szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami,
- budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym,
- merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach, konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.

1.2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym:

- wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich,
- ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich,
- wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego,
- powołanie Centrum Architektury Drewnianej.

2. Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.

2.1 . Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami:

- upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy).

2.2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego:

- podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.

3. Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

3.1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości:

- kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami,
- tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

3.2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami:

- program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

5.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z opracowaniami wykonanymi na poziomie województwa

5.2.1. Strategia rozwoju województwa warmińsko-mazurskiego

Strategia rozwoju województwa: Warmińsko-Mazurskie 2030. Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego przyjęta została Uchwałą Nr XIV/243/20 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 18 lutego 2020 r. Strategia określa uwarunkowania, cele i kierunki rozwoju województwa.

W przeprowadzonej analizie SWOT wymieniono jako znaczące dla rozwoju województwa bogate walory kulturowe, zarówno materialne jak i niematerialne dziedzictwo kulturowe, w tym o znaczeniu europejskim, wynikające z różnorodności narodowościowej i etnicznej regionu.

Głównym celem Strategii jest: spójność ekonomiczna, społeczna i przestrzenna Warmii i Mazur z regionami Europy. Cel ten będzie realizowany przez cele strategiczne, który podporządkowano cele operacyjne i określone kierunki działań. Cel „Inteligentna specjalizacja" będzie realizowany m.in. poprzez tworzenie nowych i udoskonalanie istniejących produktów turystycznych z wykorzystaniem nowych technologii, a także podniesienie jakości usług poprzez zastosowanie aplikacji, wizualizacji oraz wprowadzanie

IT do obsługi ruchu turystycznego m.in. w muzeach, a terenie na obszarach archeologicznych, cennych kulturowo i przyrodniczo, a także promocję tj. wprowadzenie co najmniej jednego obiektu regionu na listę dziedzictwa kulturowego UNESCO.

Jednym z celów jest również „Efektywna współpraca" międzyregionalna i międzynarodowa, która ma być realizowana m.in. poprzez tworzenie, rozwój i promocję sieciowych ponadregionalnych produktów turystycznych głównie w oparciu o wspólne dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze.

W ramach celu operacyjnego „Ukształtowana tożsamość" określone zostały kierunki działań, odnoszące się wprost do dziedzictwa kulturowego:

- wsparcie badań, inwentaryzacji i ochrony oraz udostępniania zasobów materialnych dziedzictwa kulturowego (m.in. stanowisk archeologicznych, założeń pałacowo-parkowych, obiektów sakralnych, cmentarzy) na cele edukacyjne oraz tworzenie w oparciu o nie produktów turystycznych,
- działania na rzecz zachowania i popularyzacji dziedzictwa niematerialnego (w tym: gwara, tańce ludowe, tradycje, wierzenia, zawody tradycyjne),
- krzewienie wiedzy o regionie ze szczególnym nastawieniem na wykorzystanie technologii cyfrowych,
- wsparcie instytucji kultury i organizacji społecznych w celu poprawy jakości i różnorodności oferty kulturalnej regionu i aktywizacji społecznej na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym

5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego przyjęty został przez Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego Uchwałą Nr XXXIX/832/18 z dnia 28 sierpnia 2018 r.

W Planie wskazuje się na znaczenie zasobów dziedzictwa kulturowego regionu, szczególnie, że z istniejącymi zasobami i walorami środowiska przyrodniczego decydują o atrakcyjności turystycznej i stanowią podstawę do tworzenia przewagi konkurencyjnej województwa. W dokumencie, dla realizacji polityki przestrzennej w odniesieniu do środowiska kulturowego przyjęto kierunek Ochrona dziedzictwa kulturowego i kształtowanie tożsamości regionalnej. Dla realizacji tego kierunku sformułowano następujące zasady i działania:

1. Zachowanie, ochrona i wzmacnianie tożsamości oraz różnorodności kulturowej regionu znajdujących swój wyraz w zachowanych elementach historycznych struktury przestrzennej województwa, poprzez m.in:

a) ochronę miejsc o wysokich walorach krajobrazu kulturowego z zachowaną strukturą przestrzenną i przeciwdziałanie procesom ich degradacji,

b) ochronę poszczególnych komponentów krajobrazu kulturowego, szczególnie historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych, zespołów sakralnych, rezydencjonalno-parkowych, budowli architektury obronnej, obiektów archeologicznych,

c) efektywne i racjonalne zagospodarowanie obiektów zabytkowych,

d) rozwój działalności kulturalnej promującej tradycje, obrzędy, rzemiosło, muzykę czy kuchnię. 2. Zachowanie, zabezpieczanie, ochrona i utrzymanie zasobów dziedzictwa materialnego i niematerialnego, poprzez m.in:

a) realizację nowych wpisów do rejestru i ewidencji zabytków,

b) podwyższenie rangi ochrony prawnej obiektów i zespołów zabytkowych o wyjątkowych i unikatowych walorach,

c) utworzenie parków kulturowych obejmujących szczególnie cenne elementy dziedzictwa kulturowego,

d) przeciwdziałanie negatywnym zjawiskom mającym wpływ na stan obiektów i zespołów zabytkowych,

e) zachowanie, utrzymanie i porządkowanie zabytkowych terenów zieleni urządzonej,

f) zarządzanie zasobem zabytków archeologicznych w celu zapewnienia im przetrwania,

g) ochronę i zachowanie dóbr kultury współczesnej.

3. Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla rozwoju turystyki, edukacji kulturowej i promocji wartości krajobrazowych, poprzez:

a) efektywne wykorzystanie zasobów z poszanowaniem i zachowaniem substancji zabytkowej wraz z kontekstem krajobrazowym,

b) dostosowanie użytkowania oraz zagospodarowania otoczenia zapewniające zachowanie, eksponowanie i udostępnianie obiektów i przestrzeni publicznych o wybitnych walorach kulturowych,

c) podejmowanie działań rewitalizacyjnych, konserwacyjnych, promocyjnych i adaptacyjnych w obiektach i ich otoczeniu w celu utrzymania i wykorzystania potencjału kulturowego dla rozwoju funkcji turystycznej,

d) realizowanie kulturowych szlaków turystycznych prezentujących walory i elementy dziedzictwa kulturowego regionu,

e) wykorzystanie kulturowych wyróżników regionu do promocji regionu czy kreowania nowych produktów turystycznych.

5.2.3. Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego

Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2024-2027 przyjęty został Uchwałą LV/858/23 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 19 grudnia 2023 r.

Głównym zamierzeniem Programu jest wskazanie potencjału dziedzictwa kulturowego regionu jako czynnika wpływającego na realizację planów rozwojowych województwa warmińsko-mazurskiego w zakresie wzrostu konkurencyjności gospodarki oraz jakości życia mieszkańców, pod warunkiem zapewnienia i wspomagania ochrony materialnych i niematerialnych elementów dziedzictwa kulturowego łącznie z ochroną krajobrazu kulturowego.

W przyjętym dokumencie określony został cel główny: „Ochrona i zachowanie zasobów dziedzictwa kulturowego oraz kształtowanie tożsamości regionalnej województwa warmińsko-mazurskiego", któremu przyporządkowano cele szczegółowe i kierunki działań:

I. Poprawa stanu zachowania i ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego:

1. Dążenie do oprawy stanu zachowania i utrzymania zabytków i ich otoczenia oraz krajobrazu kulturowego:

- podejmowanie działań ratunkowych służących poprawie stanu obiektów zabytkowych,
- zabezpieczanie obiektów zabytkowych przed dewastacją i zagrożeniami,
- uwzględnianie kontekstu historycznego przy zagospodarowaniu terenów w otoczeniu zabytków,
- adaptacja obiektów zabytkowych do nowych funkcji zgodnie ze sztuką konserwatorską,
- ochrona i kształtowanie krajobrazów kulturowych.

2. Utworzenie zintegrowanego systemu informacji na temat dziedzictwa kulturowego województwa.

3. Wspieranie inicjatyw mających na celu obejmowanie ochroną lub podnoszenia rangi ochrony obiektów i obszarów o najcenniejszych wartościach dziedzictwa kulturowego, świadczących o specyfice i tożsamości województwa.

4. Wspieranie finansowe prac remontowo-konserwatorskich i konserwacji obiektów zabytkowych.

II. Wykorzystanie potencjału zasobów dziedzictwa kulturowego w polityce rozwoju województwa:

1. Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego do rozwoju gospodarczego, w tym w szczególności turystyki:
   - wzmacnianie marki regionu, tworzenie oferty turystycznej, nowych produktów i szlaków,
   - zagospodarowanie obiektów zabytkowych na cele turystyczne, edukacyjne i gospodarcze,
   - wspieranie, inicjowanie i organizacja przedsięwzięć oraz wydarzeń artystycznych, kulturalnych i innych związanych z dziedzictwem kulturowym.
2. Rozwój działalności muzealnej:
   - rozwijanie atrakcyjnych, nowoczesnych form eksponowania zasobów muzeów, rozwijanie działalności edukacyjnej i artystycznej w celu upowszechniania i popularyzowania historycznej wiedzy o regionie.
3. Promowanie i upowszechnianie wiedzy o regionie i jego dziedzictwie kulturowym i tożsamości kulturowej:
   - organizowanie i wspieranie imprez, pokazów, konferencji, konkursów, wydarzeń kulturalnych, działalności wydawniczej i edukacyjnej, kierowanych do różnych grup społecznych,
   - promowanie „dobrych praktyk" w zakresie zagospodarowania i użytkowania obiektów zabytkowych, tradycyjnych cech regionalnej architektury i budownictwa oraz dziedzictwa niematerialnego.
4. Tworzenie warunków do szerokiej współpracy na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.
5. Wsparcie finansowe działań i inicjatyw wykorzystujących potencjał dziedzictwa kulturowego regionu.
6. Uwzględnianie problematyki ochrony dziedzictwa kulturowego w regionalnych dokumentach planistycznych i programowo-strategicznych.

6. Zasoby dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

6.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków i ujęte w gminnej ewidencji zabytków

Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Purda - spis						
Lp.	Miejscowość	Rodzaj zabytku	Forma ochrony	Adres	Czas powstania	Uwagi

1	**BAŁDY**	Cmentarz ewangelicki	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew. nr 175 (obręb Bałdy)	2 poł. XIX w.	
2	Bałdy	Szkoła, ob. ośrodek wypoczynkowy	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Bałdy 9	pocz. XX w.	
3	Bałdy	Zespół pałacowo-folwarczny: dwór	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Bałdy 1	1920 r.	
4	Bałdy	**Zespół pałacowo-folwarczny: park**	**Rejestr zabytków nr A-1568 z dnia 11.09.1984 r.**	**Bałdy 1**	**pocz. XX w.**	
5	Bałdy	Zespół pałacowo-folwarczny: gorzelnia	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Bałdy 1	1915 r	
6	Bałdy	Zespół pałacowo-folwarczny: spichlerz	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Bałdy 1	1915 r.	
7	Bałdy	Zespół pałacowo-folwarczny: obora-mleczarnia	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Bałdy 1	pocz. XX w.	
8	Bałdy	Zespół pałacowo-folwarczny: stodoła	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Bałdy 1	pocz. XX w.	
9	Bałdy	Zespół pałacowo-folwarczny: pięciorak		Bałdy 1		nie istnieje
10	**BIEDÓWKO**	RZĄDCÓWKA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Biedówko 1	4 ćw. XIX w.	

11	**BUTRYNY**	**ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. ŚW. JAKUBA APOSTOŁA**	**Rejestr zabytków nr A-1022 z dnia 23.07.1968 r.**	**dz. ew. nr 188 (obr. Butryny)**	**kościół, 1689 r., spalony 1886 r.odbudowany 1887-1888 r.**	
12	Butryny	ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PAR. P.W. ŚW. JAKUBA APOSTOŁA: plebania	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Butryny 22	pocz. XX w.	
13	**Butryny**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA**	**Rejestr zabytków nr A-3336 z dnia 18.03.1992 r.**	**Butryny, k/nr 13**	**2 poł. XIX w.**	
14	**Butryny**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA wraz z otoczeniem**	**Rejestr zabytków nr A-3330 z dnia 18.03.1992 r.**	**Butryny, k/nr 28**	**2 poł. XVIII w.**	**dz. ew. nr 122/1 (nr dz. na dzień wpisu do rejestru zabytków)**
15	Butryny	KAPLICZKA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Butryny, k/d. nr 36	1 ćw. XX w.	
16	Butryny	CMENTARZ KATOLICKI	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew. nr 166 (obr. Butryny)	1850 r.	
17	Butryny	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Butryny 1	k. XIX w.	
18	Butryny	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Butryny 16	pocz. XX w.	
19	Butryny	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Butryny 23	k. XIX w.	

20	Butryny	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Butryny 27	1886 r.	
21	Butryny	DOM W ZAGRODZIE	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Butryny 29	pocz. XX w.	
22	Butryny	BUDYNEK GOSPODARCZY W ZAGRODZIE	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Butryny 29	pocz. XX w.	
23	Butryny	DOM W ZAGRODZIE	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Butryny 30	k. XIX w.	
24	Butryny	BUDYNEK GOSPODARCZY W ZAGRODZIE	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Butryny 30	k. XIX w.	
25	**CHABERKOWO**	KAPLICZKA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Chaberkowo, k/nr 8	k. XIX w.	
26	Chaberkowo	SZKOŁA POLSKA, ob. dom	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Chaberkowo 4	pocz. XX w.	
27	**Chaberkowo**	**CHAŁUPA NR 29**	**Rejestr zabytków nr A-3399 z dnia 15.10.1992 r.**	**dz. 19 obręb Stara Kaletka)**	**2 poł. XIX w.**	**– wpisana do rejestru zabytków jako chałupa w Starej Kaletce**
28	**GIŁAWY**	**ZESPÓŁ KOŚCIELNY: kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela wraz z otoczeniem**	**Rejestr zabytków nr A-4194 z dnia 16.10.2000 r.**		**1896-1897 r.**	**dz. ew. nr 62 (nr dz. na dzień wpisu do rejestru zabytków)**

29	Giławy	ZESPÓŁ KOŚCIELNY: plebania	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Giławy 18	k. XIX w.	
30	Giławy	ZESPÓŁ KOŚCIELNY: budynek gospodarczy	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Giławy 18	k. XIX w.	
31	Giławy	KRZYŻ PRZYDROŻNY	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew. nr 8/2 (obręb Giławy)	1880 r.	
32	**Giławy**	**KAPLICZKA**	**Rejestr zabytków nr A-4394 z dnia 17.03.2006 r.**	**Giławy, k/nr 1**	**1889 r.**	
33	Giławy	KAPLICZKA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Giławy, k/nr 36	1923 r.	
34	Giławy	KAPLICZKA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew 80/6 (obr. Giławy)	1 poł. XX w.	
35	Giławy	CMENTARZ KATOLICKI	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz .ew. nr 58/1 (obr. Giławy)	1904 r.	
36	Giławy	BIBLIOTEKA, ob. dom	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Giławy 8	pocz. XX w.	
37	Giławy	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Giławy 20	k. XIX w.	
38	Giławy	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Giławy 21	pocz. XX w.	

39	Giławy	SZKOŁA POLSKA, ob. dom	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Giławy 30	k. XIX w.	
40	Giławy	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Giławy 32	k. XIX w.	
41	Giławy	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Giławy 42	1880 r.	
42	**GROSZKOWO**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA**	**Rejestr zabytków nr A-847 z dnia 27.03.1968 r.**	**dz. ew 39/6 (obr. Groszkowo)**	**XVIII w.**	
43	Groszkowo	KAPLICZKA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Groszkowo, k/nr 9	1 poł. XX w.	
44	**KABORNO**	**KAPLICA FILIALNA**	**Rejestr zabytków nr A-1504 z dnia 9.12.1983 r.**	**dz. ew 223/2 (obr. Kaborno)**	**k. XIX w.**	
45	**Kaborno**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA**	**Rejestr zabytków nr A-3341 z dnia 26.03.1992 r.**	**dz. ew 19/5 (obr. Kaborno)**	**k. XIX w.**	
46	Kaborno	KAPLICZKA Z DZWONNICZKĄ	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew 223/1 (obr. Kaborno)	2 poł. XIX w.	
47	**Kaborno**	**CHAŁUPA**	**Rejestr zabytków nr A-1503 z dnia 9.12.1983 r.**	**Kaborno 14**	**XIX/XX w.**	
48	**Kaborno**	**CHAŁUPA**	**Rejestr zabytków nr A-1501 z dnia 9.12.1983 r.**	**Kaborno 21**	**2 poł. XIX w.**	
49	**Kaborno**	**CHAŁUPA**	**Rejestr zabytków nr A-1505 z dnia 9.12.1983 r.**	**Kaborno 23**	**2 poł. XIX w.**	
50	**Kaborno**	**CHAŁUPA**	**Rejestr zabytków nr A-950 z dnia 8.06.1968 r.**	**Kaborno 25**	**XIX w.**	**zabytek nie istnieje**
51	**Kaborno**	**CHAŁUPA**	**Rejestr zabytków nr A-1502 z dnia 9.12.1983 r.**	**Kaborno 28**	**k. XIX w.**	**zabytek nie istnieje**
52	**Kaborno**	**CHAŁUPA**	**Rejestr zabytków nr A-1506 z dnia 9.12.1983 r.**	**Kaborno 33**	**poł. XIX w.**	

53	**KLEBARK MAŁY**	KAPLICZKA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew 205/1 (obr. Klebark Mały)	1894 r.	
54	Klebark Mały	SZKOŁA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klebark Mały 4	l. 30 XX w.	
55	Klebark Mały	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klebark Mały 7	pocz. XIX w.	
56	Klebark Mały	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klebark Mały 8	pocz. XX w.	
57	Klebark Mały	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klebark Mały 23	pocz. XX w.	
58	Klebark Mały	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klebark Mały 47	1 ćw. XX w.	
59	**KLEBARK WIELKI**	**ZESPÓŁ KOŚCIELNY: kościół par. p.w. Znalezienia Krzyża Świętego**	**Rejestr zabytków nr A-4296 z dnia 21.04.2004 r.**	**dz. ew 341/4 (obr. Klebark Wielki)**	**1891-1892 r. wraz z otoczeniem**	**dz. ew. nr 341/4 (nr dz. na dzień wpisu do rejestru zabytków)**
60	Klebark Wielki	ZESPÓŁ KOŚCIELNY: ogrodzenie	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew 341/4 (obr. Klebark Wielki)	XIX/XX w.	
61	**Klebark Wielki**	**ZESPÓŁ KOŚCIELNY: plebania**	**Rejestr zabytków nr A-837 z dnia 22.03.1968 r.**	**Klebark Wielki 32**	**ok. 1800 r.**	

62	Klebark Wielki	ZESPÓŁ KOŚCIELNY: wikarówka	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klebark Wielki 19	ok. 1892 r.	
63	Klebark Wielki	ZESPÓŁ KOŚCIELNY: dom	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klebark Wielki 18	ok. 1892 r.	
64	Klebark Wielki	ZESPÓŁ KOŚCIELNY: budynek gospodarczy	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klebark Wielki 32 D	k. XIX w.	
65	Klebark Wielki	ZESPÓŁ KOŚCIELNY: budynek gospodarczy	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klebark Wielki 17 A	k. XIX w.	
66	Klebark Wielki	KAPLICZKA „AVE MARIA”	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew 343/1 (obr. Klebark Wielki)	pocz. XX w.	
67	**Klebark Wielki**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA wraz z otoczeniem**	**Rejestr zabytków nr A-3337 z dnia 18.03.1992 r.**	**Klebark Wielki, k/nr 9**	**k. XIX w.**	**dz. ew. nr 109 (nr dz. na dzień wpisu do rejestru zabytków)**
68	Klebark Wielki	CMENTARZ KATOLICKI	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew 112 (obr. Klebark Wielki)	1895 r.	
69	Klebark Wielki	CMENTARZ KATOLICKI	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew 350/1 (obr. Klebark Wielki)	1850 r.	
70	Klebark Wielki	SZKOŁA, ob. dom	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klebark Wielki 9	l. 30 XX w.	

71	Klebark Wielki	KARCZMA, ob. dom	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klebark Wielki 20	ok. 1860 r.	
72	Klebark Wielki	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klebark Wielki 24	1913 r.	
73	Klebark Wielki	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klebark Wielki 27	pocz. XX w.	
74	Klebark Wielki	DOM		Klebark Wielki 28	pocz. XX w.	budynek nie istnieje
75	Klebark Wielki	DOM W ZAGRODZIE	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klebark Wielki 29	pocz. XX w.	
76	Klebark Wielki	BUDYNEK GOSPODARCZY W ZAGRODZIE	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klebark Wielki 29	pocz. XX w.	
77	Klebark Wielki	DOM W ZAGRODZIE	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klebark Wielki 33	XIX w.	
78	Klebark Wielki	BUDYNEK GOSPODARCZY W ZAGRODZIE	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klebark Wielki 33	XIX w.	
79	Klebark Wielki	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klebark Wielki 36	pocz. XX w.	

80	**KLEWKI**	**ZESPÓŁ KOŚCIELNY: kościół par. p.w. św. Walentego i św. Rocha, XV-XVI w., spalony 1718 r.**	**Rejestr zabytków nr A-841 z dnia 22.03.1968 r.**	**dz. ew 20/1 (obr. Klewki)**	**odbudowany 1720 r.**	
81	**Klewki**	**ZESPÓŁ KOŚCIELNY: kapliczka na cmentarzu przykościelnym wraz z otoczeniem**	**Rejestr zabytków nr A-3312 z dnia 16.03.1992 r.**	**dz. ew 20/1 (obr. Klewki)**	**1890 r.**	
82	**Klewki**	**ZESPÓŁ KOŚCIELNY: kapliczka na cmentarzu przykościelnym wraz z otoczeniem**	**Rejestr zabytków nr A-3309 z dnia 16.03.1992 r.**	**dz. ew 20/2 (obr. Klewki)**	**1863 r.**	
83	Klewki	ZESPÓŁ KOŚCIELNY: ogrodzenie	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew 20/1 (obr. Klewki)	k. XIX w.	
84	Klewki	ZESPÓŁ KOŚCIELNY: plebania	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klewki 20	odbudowana 1945 r.	
85	**Klewki**	**CMENTARZ KATOLICKI**	**Rejestr zabytków nr A-4584 z dnia 21.11.2011 r.**	**dz. ew 14/6 (obr. Klewki)**	**2 poł. XIX w.**	
86	**Klewki**	**ZESPÓŁ PAŁACOWO-FOLWARCZNY: pałac, 1801 r. wraz z otoczeniem**	**Rejestr zabytków nr A-3440 z dnia 29.01.1993 r.**	**dz. ew 64/6 (obr. Klewki)**	**przebud. XIX/XX w.**	**dz. ew. nr 64/5 (nr dz. na dzień wpisu do rejestru zabytków)**
87	**Klewki**	**ZAŁOŻENIE DWORSKO-PARKOWE**	**Rejestr zabytków nr A-4181 z dnia 02.01.1992 r., zmieniona 09.06.2000 r.**	**dz. ew 64/6 (obr. Klewki)**	**XIX w.**	
88	Klewki	ZESPÓŁ PAŁACOWO-FOLWARCZNY: spichlerz	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew 64/9 (obr. Klewki)	XIX w.	

89	Klewki	ZESPÓŁ PAŁACOWO-FOLWARCZNY: czworak	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klewki 8	2 poł. XIX w.	
90	Klewki	ZESPÓŁ SZKOŁY: szkoła, ob. dom	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klewki 22	rozbud. l. 30 XX w.	
91	Klewki	ZESPÓŁ SZKOŁY: budynek gospodarczy	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Klewki 22	k. XIX w.	
92	**KOPANKI**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA**	**Rejestr zabytków nr A-3255 z dnia 23.12.1991 r.**	**Kopanki, k/nr 9**	**XIX/XX w.**	
93	**LINOWO**	KAPLICA FILIALNA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew. nr 90 (obr. Linowo)	l. 20 XX w.	
94	**LINOWO**	**KAPLICZKA PRZY DRODZE LEŚNEJ**	**Rejestr zabytków nr A-4752 z dnia 20.12.2024 r.**	**dz. ew. nr 3020 (obr. Linowo)**	**pocz. XX w.**	
95	**ŁAJS**	CMENTARZ EWANGELICKI	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew. nr 58 (obr. Łajs)	1800 r.	
96	**MARCINKOWO**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA**	**Rejestr zabytków nr A-3319 z dnia 18.03.1992 r.**	**Marcinkowo, k/nr 3**	**1872 r.**	
97	**Marcinkowo**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA**	**Rejestr zabytków nr A-3335 z dnia 18.03.1992 r.**	**Marcinkowo, k/nr 22**	**2 poł. XIX w.**	
98	Marcinkowo	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Marcinkowo 1	2 poł. XIX w.	
99	Marcinkowo	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Marcinkowo 2	2 poł. XIX w.	

100	Marcinkowo	BUDYNEK GOSPODARCZY w zagrodzie	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Marcinkowo 10	1 ćw. XX w.	
101	Marcinkowo	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Marcinkowo 13	k. XIX w.	
102	Marcinkowo	ZESPÓŁ SZKOŁY: szkoła	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Marcinkowo 23	k. XIX w.	
103	Marcinkowo	ZESPÓŁ SZKOŁY: budynek gospodarczy	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Marcinkowo 23	1930 r.	
104	**NERWIK**	KAPLICZKA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nerwik, k/nr 5	pocz. XX w.	
105	Nerwik	KAPLICZKA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nerwik, k/nr 9	pocz. XX w.	
106	Nerwik	ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY: dwór	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nerwik 21	pocz. XX w.	
107	Nerwik	ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY: stajnia, ob. budynek gospodarczy	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nerwik 21	pocz. XX w.	
108	Nerwik	ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY: dom robotników folwarcznych	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nerwik 22	pocz. XX w.	

109	**NOWA KALETKA**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA**	**Rejestr zabytków nr A-3315 z dnia 16.03.1992 r.**	**Nowa Kaletka, k/nr 7**	**2 poł. XIX w.**	
110	**Nowa Kaletka**	**KAPLICZKA Z DZWONNICZKĄ**	**Rejestr zabytków nr A-3320 z dnia 18.03.1992 r.**	**Nowa Kaletka, k/nr 25**	**2 poł. XIX w.**	
111	Nowa Kaletka	PRZEDSZKOLE POLSKIE, ob. dom	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Kaletka 6	pocz. XX w.	
112	Nowa Kaletka	SZKOŁA POLSKA, ob. świetlica	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Kaletka 26	pocz. XX w.	
113	**NOWA WIEŚ**	**ZESPÓŁ KOŚCIELNY: kościół ewangelicko-augsburski ob. filialny rzymskokatolicki p.w. św. Józefa**	**Rejestr zabytków nr A-1015 z dnia 14.06.1968 r.**	**dz. ew nr 363 (obr. Nowa Wieś)**	**1888 r.**	
114	**Nowa Wieś**	**ZESPÓŁ KOŚCIELNY: cmentarz przykościelny**	**Rejestr zabytków nr A-1015 z dnia 14.06.1968 r.**	**dz. ew nr 363 (obr. Nowa Wieś)**	**XIX w.**	
115	**Nowa Wieś**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA wraz z otoczeniem**	**Rejestr zabytków nr A-3328 z dnia 18.03.1992 r.**	**Nowa Wieś, k/nr 52**	**k. XIX w.**	**dz. ew. nr 355 (nr dz. na dzień wpisu do rejestru zabytków)**
116	Nowa Wieś	CMENTARZ EWANGELICKI	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew nr 315 (obr. Nowa Wieś)	XIX w.	
117	Nowa Wieś	SZKOŁA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Wieś 7	pocz. XX w.	

118	Nowa Wieś	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Wieś 8	XIX/XX w.	
119	Nowa Wieś	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Wieś 10	2 poł. XIX w.	
120	Nowa Wieś	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Wieś 11	pocz. XX w.	
121	Nowa Wieś	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Wieś 14	pocz. XX w.	
122	Nowa Wieś	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Wieś 15	pocz. XX w.	
123	Nowa Wieś	KARCZMA, ob. przedszkole, mieszkania	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Wieś 16	k. XIX w.	
124	Nowa Wieś	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Wieś 20	pocz. XX w.	
125	Nowa Wieś	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Wieś 21	XIX/XX w.	
126	Nowa Wieś	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Wieś 22	l. 30 XX w.	

127	Nowa Wieś	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Wieś 24	k. XIX w.	
128	Nowa Wieś	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Wieś 31	1894 r.	
129	Nowa Wieś	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Wieś 34	2 poł. XIX w.	
130	Nowa Wieś	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Wieś 40	pocz. XX w.	
131	Nowa Wieś	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Wieś 44	pocz. XX w.	
132	Nowa Wieś	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Wieś 48	pocz. XX w.	
133	Nowa Wieś	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Wieś 49	XIX/XX w.	
134	Nowa Wieś	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Wieś 60	l. 30 XX w.	
135	Nowa Wieś	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Wieś 62	l. 30 XX w.	

136	Nowa Wieś	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Nowa Wieś 64	l. 30 XX w.	
137	**Nowa Wieś (Nowa Wieś Kolonia wg. wykazu WKZ)**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA**	**Rejestr zabytków nr A-4392 z dnia 17.03.2006 r.**	**dz. ew. nr 52 (obr. Nowa Wieś)**	**k. XIX w.**	
138	**PAJTUNY**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA**	**Rejestr zabytków nr A-3323 z dnia 18.03.1992 r.**	**Pajtuny, k/nr 17**	**pocz. XX w.**	
139	**Pajtuny**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA**	**Rejestr zabytków nr A-3368 z dnia 2.06.1992 r.**	**dz. ew. nr 4/5, 4/9, 10 (obręb Pajtuny)**	**pocz. XX w.**	
140	Pajtuny	CMENTARZ RODOWY	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew. nr 179 (obręb Pajtuny)	1 poł. XIX w.	
141	Pajtuny	PARK DWORSKI	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew. nr 41/5 (obręb Pajtuny)	XIX w.	
142	**Pajtuny**	**ZESPÓŁ MŁYNA WODNEGO wraz z otoczeniem: młyn**	**Rejestr zabytków nr A-4285 z dnia 28.01.2004 r.**	**Pajtuny 7**	**ok. 1890 r.**	
143	**Pajtuny**	**ZESPÓŁ MŁYNA WODNEGO wraz z otoczeniem: dom młynarza**	**Rejestr zabytków nr A-4285 z dnia 28.01.2004 r.**	**Pajtuny 7**	**k. XIX w.**	
144	**Pajtuny**	**ZESPÓŁ MŁYNA WODNEGO wraz z otoczeniem: urządzenia hydrotechniczne z mostem**	**Rejestr zabytków nr A-4285 z dnia 28.01.2004 r.**	**Pajtuny 7**	**l. 20 XX w.**	
145	**Pajtuny**	**ZESPÓŁ MŁYNA WODNEGO wraz z otoczeniem: stodoła**	**Rejestr zabytków nr A-4285 z dnia 28.01.2004 r.**	**Pajtuny 7**	**XIX/XX w.**	

146	**Pajtuny**	**ZESPÓŁ MŁYNA WODNEGO wraz z otoczeniem: obelisk z figurą Chrystusa – Zbawiciela Świata (Salvator Mundi)**	**Rejestr zabytków nr A-4285 z dnia 28.01.2004 r.**	**Pajtuny 7**	**1791 r.**	
147	**PATRYKI**	**PARK DWORSKI**	**Rejestr zabytków nr A-1244 z dnia 7.08.1978 r.**	**dz. ew. nr 128/27 (obręb Patryki)**	**XIX w.**	
148	**POKRZYWY**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA**	**Rejestr zabytków nr A-4397 z dnia 17.03.2006 r.**	**Pokrzywy, k/nr 8**	**1861 r.**	
149	**PREJŁOWO**	KAPLICZKA Z DZWONNICZKĄ	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew. nr 30/3 (obręb Prejłowo)	1901 r.	
150	Prejłowo	KAPLICZKA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Prejłowo, k/nr 43	1957 r.	
151	Prejłowo	ZESPÓŁ DWORSKO-PARKOWY: dwór	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Prejłowo 2	ok. 1926 r.	
152	Prejłowo	ZESPÓŁ DWORSKO-PARKOWY: park	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew. nr 9/76 (obręb Prejłowo)	2 poł. XIX w.	
153	Prejłowo	ZESPÓŁ FOLWARCZNY (Podlaza): park	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew. nr 19/12 (obręb Prejłowo)	k. XIX w.	
154	Prejłowo	ZESPÓŁ FOLWARCZNY (Podlaza): obora	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew. nr 19/9 (obręb Prejłowo)	1880 r.	
155	Prejłowo	ZESPÓŁ FOLWARCZNY (Wały): dom	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Prejłowo 45	1900 r.	

156	Prejłowo	ZESPÓŁ FOLWARCZNY (Wały): park	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew. nr 269 (obręb Prejłowo)	XIX/XX w.	
157	Prejłowo	ZESPÓŁ FOLWARCZNY (Wały): kapliczka w parku	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzjio warunkach zabudowy	dz. ew. nr 269 (obręb Prejłowo)	pocz. XX w.	
158	**PRZYKOP**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA wraz z otoczeniem**	**Rejestr zabytków nr A-3339 z dnia 23.03.1992 r.**	**Przykop, k/nr 1**	**pocz. XX w.**	**dz. ew. nr 69/1 (nr dz. na dzień wpisu do rejestru zabytków)**
159	**Przykop**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA**	**Rejestr zabytków nr A-3310 z dnia 16.03.1992 r.**	**Przykop, k/nr 6**	**k. XIX w.**	
160	**Przykop**	**KAPLICZKA wraz z otoczeniem**	**Rejestr zabytków nr A-3314 z dnia 16.03.1992 r.**	**Przykop, k/nr 7**	**1875 r.**	**dz. ew. nr 57 (nr dz. na dzień wpisu do rejestru zabytków)**
161	**PURDA**	**ZESPÓŁ KOŚCIELNY: kościół par. p.w. św. Michała Archanioła, XIV-XVI w., 1817 r. (wieża)**	**Rejestr zabytków nr A-840 z dnia 22.03.1968 r.**	**dz. ew. nr 527 (obręb Purda)**	**rozbudowany 1931-1933 r.**	
162	**Purda**	**ZESPÓŁ KOŚCIELNY: kapliczka na cmentarzu przykościelnym wraz z otoczeniem**	**Rejestr zabytków nr A-3311 z dnia 16.03.1992 r.**	**dz. ew. nr 527 (obręb Purda)**	**2 ćw. XX w.**	
163	**Purda**	**ZESPÓŁ KOŚCIELNY: kapliczka na cmentarzu przykościelnym wraz z otoczeniem**	**Rejestr zabytków nr A-3316 z dnia 16.03.1992 r.**	**dz. ew. nr 527 (obręb Purda)**	**2 ćw. XX w.**	
164	Purda	ZESPÓŁ KOŚCIELNY: plebania	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzjio warunkach zabudowy	Purda 10	2 poł. XIX w.	

165	**Purda**	**CMENTARZ KATOLICKI**	**Rejestr zabytków nr A-1974 z dnia 26.03.1987 r.**	**dz. ew. nr 706 (obręb Purda)**	**1850 r.**	
166	**Purda**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA (przy drodze do Purdki)**	**Rejestr zabytków nr A-3313 z dnia 16.03.1992 r.**	**dz. ew. nr 639 (obręb Purda)**	**k. XIX w.**	
167	**Purda**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA (k/nr 76)**	**Rejestr zabytków nr A-3340 z dnia 24.03.1992 r.**	**Purda, k/nr 76**	**1923 r.**	
168	Purda	KAPLICZKA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Purda, k/nr 30	1923 r.	
169	Purda	KAPLICZKA PRZYDROŻNA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew. nr 406/1 (obręb Purda)	pocz. XX w.	
170	Purda	SZKOŁA - obecnie budynek użyteczności publicznej	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Purda 12	pocz. XX w.	
171	Purda	REMIZA STRAŻACKA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew. nr 531/1 (obręb Purda)	pocz. XX w.	
172	Purda	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Purda 6	k. XIX w.	
173	Purda	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Purda 11	ok. 1930 r.	
174	Purda	DOM - budynek użyteczności publicznej	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Purda 12 A	pocz. XX w.	

175	Purda	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Purda 20	XIX/XX w.	
176	Purda	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Purda 26	1932 r.	
177	Purda	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Purda 37	poł. XIX w.	
178	Purda	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Purda 40	pocz. XX w.	
179	Purda	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Purda 52	4 ćw. XIX w.	
180	Purda	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Purda 57	4 ćw. XIX w.	
181	Purda	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Purda 59	k. XIX w.	
182	Purda	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Purda 70	k. XIX w.	
183	Purda	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Purda 76	k. XIX w.	

184	Purda	DOM	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Purda 78	k. XIX w.	
185	**Purda**	**CHAŁUPA**	**Rejestr zabytków nr A-121 z dnia 28.09.1953 r.**		**1 poł. XIX w.**	**zabytek nie istnieje**
186	**Purda**	**WIATRAK - PALTRAK**	**Rejestr zabytków nr A-763 z dnia 22.03.1968 r.**		**2 poł. XIX w.**	**zabytek nie istnieje**
187	**PURDKA**	CMENTARZ EWANGELICKI	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew. nr 3145/1 (obręb Purda)	pocz. XX w. (?)	
188	Purdka	KAPLICZKA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Purdka, k/nr 8	1 ćw. XX w.	
189	**SILICE**	KRZYŻ PRZYDROŻNY	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	dz. ew. nr 100 (obręb Silice)	1933 r.	
190	**STARA KALETKA**	**KAPLICZKA Z DZWONNICZKĄ**	**Rejestr zabytków nr A-4398 z dnia 17.03.2006 r.**	**Stara Kaletka (koło nr 17a)**	**k. XIX w.**	
191	**STARY OLSZTYN**	ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY: dwór	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzjio warunkach zabudowy	Stary Olsztyn 1	XIX w.	
192	**Stary Olsztyn**	**ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY: park**	**Rejestr zabytków nr A-1560 z dnia 10.09.1984 r.**	**dz. ew. nr 8/70 (obręb Linowo)**	**XIX w.**	
193	Stary Olsztyn	ZESPÓŁ DWORSKO-FOLWARCZNY: obora - owczarnia	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzjio warunkach zabudowy	dz. ew. nr 1/29 (obręb Linowo)	XIX w.	
194	**SZCZĘSNE**	**KAPLICZKA DOMKOWA**	**Rejestr zabytków nr A-2288 z dnia 19.10.1987 r.**	**dz. ew. nr 274 (obręb Szczęsne)**	**1892 r.**	
195	**Szczęsne**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA**	**Rejestr zabytków nr A-2290 z dnia 19.10.1987 r.**	**Szczęsne, k/nr 10**	**k. XIX w.**	

196	**Szczęsne**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA**	**Rejestr zabytków nr A-2289 z dnia 19.10.1987 r.**	**Szczęsne, k/nr 12**	**k. XIX w.**	
197	**Szczęsne**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA**	**Rejestr zabytków nr A-2285 z dnia 19.10.1987 r.**	**Szczęsne, k/nr 13**	**k. XIX w.**	
198	**Szczęsne**	**KAPLICZKA PRZYDROŻNA**	**Rejestr zabytków nr A-2286 z dnia 19.10.1987 r.**	**Szczęsne 15**	**k. XIX w.**	
199	**TRĘKUS**	**KAPLICZKA WRAZ Z OTOCZENIEM: CZTEREMA LIPAMI**	**Rejestr zabytków nr A-4393 z dnia 17.03.2006 r.**	**Trękus, k/nr 14**	**1762 r.**	
200	**Trękus**	**KAPLICZKA**	**Rejestr zabytków nr A-4395 z dnia 17.03.2006 r.**	**Trękus, k/nr 10**	**k. XIX w.**	
201	**Trękus**	**KAPLICZKA Z DZWONNICZKĄ**	**Rejestr zabytków nr A-4396 z dnia 17.03.2006 r.**	**dz. ew. nr 37 (obręb Trękus)**	**k. XIX w.**	
202	Trękus	KAPLICZKA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Trękus k/nr 8 A	1 poł. XX w.	
203	**TRĘKUSEK**	**KAPLICZKA Z DZWONNICZKĄ wraz z otoczeniem**	**Rejestr zabytków nr A-3342 z dnia 26.03.1992 r.**	**dz. ew. nr 23/2 (obręb Trękusek)**	**1909 r.**	**dz. ew. nr 13/1 (nr dz. na dzień wpisu do rejestru zabytków)**
204	**Trękusek**	**ZESPÓŁ DWORSKO-PARKOWY: dwór wraz z otoczeniem**	**Rejestr zabytków nr A-3439 z dnia 29.01.1993 r.**	**Trękusek 8**	**pocz. XX w.**	**dz. ew. nr 5/9 (nr dz. na dzień wpisu do rejestru zabytków)**
205	**Trękusek**	**ZESPÓŁ DWORSKO-PARKOWY: park**	**Rejestr zabytków nr A-3259 z dnia 2.01.1992 r., zmieniona decyzja z dnia 03.03.2008r.**	**dz. ew. nr 5/124 (obręb Trękusek)**	**poł. XIX w.**	
206	**WYRANDY**	KAPLICZKA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Wyrandy, k/nr 1	pocz. XX w.	
207	Wyrandy	KAPLICZKA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Wyrandy, k/nr 18	pocz. XX w.	

208	Wyrandy	KAPLICZKA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Wyrandy, k/nr 19	1877 r.	
209	**ZGNIŁOCHA**	KAPLICZKA	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	Zgniłocha, k/nr 28	pocz. XX w.	
210	Zgniłocha	KAPLICZKA PRZYDROŻNA, pocz. XX w.	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy	przy drodze woj. 598 obręb Przykop	pocz. XX w.	
211	1. Butryny - Przykop	Aleja przydrożna	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy		XIX/XX w.	
212	2. Przykop – Nowa Wieś	Aleja przydrożna	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy		XIX/XX w.	
213	3. Szczęsne - Stary Olsztyn	Aleja przydrożna	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy		XIX/XX w.	
214	4. Klebark Mały - Klebark Wielki	Aleja przydrożna	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy		XIX/XX w.	
215	5. Silice - Patryki	Aleja przydrożna	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy		XIX/XX w.	
216	6. Pajtuny - Prejłowo	Aleja przydrożna	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy		XIX/XX w.	

217	7. Prejłowo - Klucznik	Aleja przydrożna	Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o warunkach zabudowy		XIX/XX w.	

6.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Purda do rejestru zabytków ruchomych wpisane są dwa zespoły obiektów stanowiących wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych:

1 . Wyposażenie kościoła par. p.w. Znalezienia Krzyża Świętego w Klebarku Wielkim wpisane zostało do rejestru zabytków decyzją Nr IZAR(OK)-4000/10-3/07 z dnia 26 marca 2007 r. W skład wyposażenia wchodzą m.in. ołtarze, ambona, stalle, prospekt organowy, konfesjonały z k. XIX i pocz.

XX w. Na podstawie decyzji Nr wpisanych zostało 19 witraży z końca XIX w.

2. Wyposażenie i wystrój kościoła parafialnego p.w. św. Walentego i św. Rocha w Klewkach wpisane zostało do rejestru zabytków na podstawie decyzji Nr PSOZ-lZR.5330-6/92 z dnia 15 sierpnia 1992 r., m.in. barokowe ołtarze (główny i boczne) z XVIII w., krucyfiks, barokowa ambona, polichromia stropu.

6.3. Zabytki archeologiczne

Zabytki archeologiczne są częścią dziedzictwa kulturowego. Europejska konwencja o ochronie archeologicznego dziedzictwa kulturowego sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. 96.120.564 z dnia 9 października 1996 r.) uznaje je jako źródło „*zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych*". Zgodnie z definicją zastosowaną w ustawie o ochronie i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny, to zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów lub zabytek ruchomy, będący tym wytworem (art. 3 pkt. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Dziedzictwo archeologiczne jest bogactwem kulturowym pozostawionym nam przez przeszłe pokolenia ludzkości, które zamieszkiwały dawniej naszą planetę. Składają się na nie wszelkie materialne ślady ludzkiej egzystencji pozostawione na ziemi, pod ziemią czy w wodzie. Mogą one mieć postać opuszczonych budowli i ich pozostałości, urządzeń osadniczych (np. palenisk, pieców garncarskich, studni, jam zasobowych), cmentarzysk, pól bitewnych, miejsc kultu i warstw ziemi powstałych w wyniku działalności człowieka wraz z wszelkimi przedmiotami z nimi związanymi. Źródła archeologiczne stanowią nieodnawialny depozyt przekazany nam przez przeszłe pokolenia, depozyt, który jesteśmy zobowiązani chronić, mądrze i oszczędnie wykorzystywać dla dobra ogółu i w możliwie jak najmniej uszczuplonym stanie przekazać przyszłym pokoleniom. Zachowanie dziedzictwa archeologicznego jest ważne dla wszystkich: dla naukowców (archeologów), którzy badając je odtwarzają przeszłość; dla turystów, którzy czerpią wrażenia kontaktu z przeszłością odwiedzając udostępnione do zwiedzania stanowiska archeologiczne, dla młodzieży szkolnej, która zyskuje zrozumienie dziejów ludzkości odwiedzając wystawy muzealne, dla wszystkich, którym dziedzictwo archeologiczne dostarcza odczucia posiadania głębokich korzeni naszej obecnej kultury, którzy z dziedzictwa archeologicznego czerpią poczucie swojej tożsamości kulturowej i związku emocjonalnego z danym miejscem lub regionem.

Z racji tego, że dziedzictwo archeologiczne nie zawsze możliwe jest do zauważenia gołym okiem, tak jak w przypadku zabytków nieruchomych, to często jest pomijane. Oprócz wyraźnych form terenowych jakimi mogą być np. grodziska, wały czy kurhany, sugerujące obecność stanowisk archeologicznych, w większości wypadków stanowiska archeologiczne w postaci osad, cmentarzysk lub punktów osadniczych nie wyróżniają się w krajobrazie. Dlatego szczególnie ważna jest ich ochrona, zwłaszcza przy pracach ziemnych. Wiele miejsc związanych z dawną działalnością człowieka, które mogłyby być objęte ochroną konserwatorską, jako stanowiska archeologiczne, jest jeszcze nie odkrytych. Obszar województwa warmińsko-mazurskiego jest jeszcze wciąż zbyt słabo rozpoznany archeologicznie.

6.3.1. Wykaz stanowisk archeologicznych

Obszar Gminy Purda został rozpoznany archeologicznie w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). AZP to program badawczy obejmujący swym zasięgiem terytorium całej Polski. Pozwala na dokładne rozpoznanie zasobów archeologicznych. W swych założeniach obejmuje bowiem kilka etapów badawczych:

1. kwerendę archiwalną w muzeach, instytucjach publicznych i publikacjach,
2. archeologiczne badania powierzchniowe.

Należy jednak pamiętać, że baza danych AZP jest bazą otwartą. Dołączane są do niej ciągle nowe informacje pochodzące z kolejnych badań czy też weryfikacji badań wcześniejszych. Najbardziej aktualna baza danych AZP znajduje się w zasobach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków. Dokumentacja stanowisk archeologicznych utworzona metodą AZP jest źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie.

Dotychczas na omawianym terenie zewidencjonowano 219 stanowisk archeologicznych. Stan rozpoznania archeologicznego obszaru gminy jest umiarkowany. W miarę dobrze rozpoznana jest część północna i południowa przy dość słabym rozpoznaniu części wschodniej i środkowej.

Poniżej zaprezentowano tabelę prezentującą zasoby dziedzictwa archeologicznego z terenu gminy Purda z uwzględnieniem podziału na funkcję danego stanowiska archeologicznego oraz datowanie:

Wykaz stanowisk archeologicznych Gminy Purda

l.p.	miejscowość	nr obszaru AZP	nr stan. w miejscowości	nr stan. na obszarze	funkcja	chronologia/ kultura	uwagi
1	Bałdzki Piec (Bałdy Piec)	28-63	I	8	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
2	Bałdzki Piec (Bałdy Piec	28-62	II	6	1 ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. okres nowożytny 2. starożytność	
3	Bałdzki Piec (Bałdy Piec)	28-62	III	7	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. wczesna epoka żelaza 2. okres nowożytny	
4	Bałdzki Piec (Bałdy Piec)	28-62	IV	8	1. ślad osadniczy	1. starożytność	
5	Bałdzki Piec (Bałdy Piec)	28-62	V	9	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
6	Bałdzki Piec (Bałdy Piec)	28-62	VI	11	1. znalezisko luźne	1. II w. n.e.	

7	Butryny	28-62	I	4	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
8	Butryny	27-62	III	7	1. osada	1. późne średniowiecze	
9	Butryny	27-62	IV	8	1. osada	1. Późne średniowiecze	
10	Butryny	27-62	V	9	1. ślad osadniczy	1. starożytność	
11	Butryny	27-62	VI	10	1. osada 2. osada 3. ślad osadniczy	1. KKZB/K.łużycka 2. późne średniowiecze 3. nowożytność	
12	Gąsiorowo	25-64	I	12	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
13	Gąsiorowo	25-64	II	13	1. osada	1. średniowiecze	
14	Gąsiorowo	25-64	III	21	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
15	Gąsiorowo	25-64	IV	22	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
16	Gąsiorowo	25-64	V	24	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
17	Giławy	25-64	III	3	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1 . średniowiecze 2. okres nowożytny	
18	Giławy	25-64	IV	4	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
19	Giławy	25-64	V	8	1. osada	1. średniowiecze	
20	Giławy	25-64	VI	9	1 . osada	1. średniowiecze	
21	Giławy	25-64	VII	10	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
22	Giławy	25-64	VIll	11	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
23	Giławy	25-64	IX	23	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
24	Giławy	25-64	X	25	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
25	Giławy	25—64	XI	28	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
26	Giławy	25-64	XII	29	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
27	Giławy	25—64	XIII	30	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
28	Giławy	25—64	XIV	31	1. ślad osadniczy	1 . wczesna e oka żelaza	
29	Giławy	25-64	xv	1	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
30	Giławy		XVI	2	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
31	Groszkowo	25-64	I	5	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
32	Kaborno	26-62	I	5	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	

33	Kaborno	26-62	II	6	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
34	Kaborno	26-62	III	7	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
35	Kaborno	26-62	IV	8	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
36	Kaborno	26-62	V	9	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
37	Kaborno	25-62	VI	21	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
38	Klebark Mały	24-62	I	8	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny 3. pradzieje	
39	Klebark Mały	24-62	II	18	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
40	Klebark Mały	24-62	III	19	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
41	Klebark Mały	24-62	IV	20	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
42	Klebark Mały	24-62	V	32	1. osada	1. średniowiecze	
43	Klebark Mały	24-62	VI	31	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
44	Klebark Wielki	24-62	III	36	1. osada 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny 3. pradzieje	
45	Klebark Wielki	24-62	IV	35	1. ślad osadniczy 2. osada 3. ślad osadniczy	1. wczesna epoka żelaza 2. średniowiecze 3. okres nowożytny	
46	Klebark Wielki	24-62	V	34	1. ślad osadniczy	1. pradzieje	
47	Klebark Wielki	24-62	VI	33	1. osada 2. ślad osadniczy	1. wczesna epoka żelaza 2. okres nowożytny	
48	Klebark Wielki	24-62	VII	6	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
49	Klebark Wielki	24-62	VIII	24	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny 3. pradzieje	
50	Klebark Wielki	24-62	IX	23	1 ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
51	Klebark Wielki	24-62	X	21	1. osada	1. okres nowożytny	
52	Klebark Wielki	24-62	XI	11	1. ślad osadniczy 2. osada 3. ślad osadniczy 4. ślad osadniczy	1. okres wpływów rzymskich 2. wczesne średniowiecze 3. średniowiecze 4. okres nowożytny	
53	Klebark Wielki	24-62	XII	7	1. ślad osadniczy	1. wczesne średniowiecze	
54	Linowo	25-62	I	23	1. ślad osadniczy 2. osada 3. osada	1. epoka kamienia 2. średniowiecze 3. okres nowożytny	
55	Linowo	25-62	II	24	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1 . średniowiecze 2. okres nowożytny	

56	Linowo	25-62	III	25	1. ślad osadniczy	1 . średniowiecze	
57	Linowo	25-62	IV	26	1. ślad osadniczy	1 . średniowiecze	
58	Linowo	25-62	V	27	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
59	Linowo	25-62	VI	33	1. osada	1 . średniowiecze	
60	Linowo	25-62	VII	36	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
61	Linowo	25-62	VIll	37	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
62	Linowo	25-62	IX	38	1. osada	1. średniowiecze	
63	Linowo	25-62	x	39	1. osada	1 średniowiecze	
64	Linowo	25-62	XI	40	1. osada 2. ślad osadniczy	1 . średniowiecze 2. okres nowożytny	
65	Linowo	25-62	XII	41	1. ślad osadniczy	1 . okres nowożytny	
66	Linowo	25-62	XIII	49	1. osada	1 . średniowiecze	
67	Linowo	25-62	XIV	46	1. ślad osadniczy	1 . okres nowożytny	
68	Linowo	25-62	xv	44	1. ślad osadniczy	1 . średniowiecze	
69	Linowo	25-62	XVI	45	I. osada	1 średniowiecze	
70	Łajs	27-63	IV	5	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
71	Marcinkowo	25-63	I	20	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
72	Marcinkowo	25-63	II	21	I osada	1 - średniowiecze	
73	Marcinkowo	26-63	III	1	1 - ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
74	Marcinkowo	26-63	IV	2	1. ślad osadniczy	1 . okres nowożytny	
75	Marcinkowo	26-63	V	3	1 - ślad osadniczy 2. osada	1. średniowiecze 2 okres nowożytny	
76	Marcinkowo	26-63	VI	4	1. osada	1 . okres nowożytny	
77	Marcinkowo	26-63	VII	5	1. ślad osadniczy 2 ślad osadniczy	1 . średniowiecze 2. okres nowożytny	
78	Marcinkowo	26-63	VIII	6	1. osada 2. osada 3. osada 4. osada	1. epoka brązu 2. wczesna epoka żelaza 3. średniowiecze 4. okres nowożytny	
79	Marcinkowo	26-63	IX	7	1. osada 2. osada	1. średniowiecze 2. okres nowożytny (koniec XV-początek XVI w.)	
80	Marcinkowo	26-63	x	9	1. osada 2. osada	1. średniowiecze 2 okres nowożytny (koniec XV-początek	

						XVI wieku)	
81	Marcinkowo	26-63	XI	11	1. osada 2. osada	1 . średniowiecze 2. okres nowożytny (koniec XV-początek XVI wieku)	
82	Marcinkowo	26-63	XII	12	1. osada 2. osada 3 ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. nowożytny (koniec XV-początek XVI wieku) 3. starożytność	
83	Marcinkowo	26-63	XIII	13	1. osada 2. osada	1. średniowiecze 2. okres nowożytny (koniec XV-początek XVI wieku)	
84	Marcinkowo	26-63	XIV	34	1 znalezisko luźne	1 nowożytność	
85	Nerwik	25-64	VI	27	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
86	Nerwik	25-64	VII	26	1. ślad osadniczy	1 . okres nowożytny	
87	Nerwik	24-46	VIII	14	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. osada 4. osada 5. osada	1. epoka kamienia 2. wczesna epoka żelaza 3. wczesne średniowiecze 4. średniowiecze 5, okres nowożytny	
88	Nowa Kaletka	28-61	I	8	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
89	Nowa Kaletka	28-61	II	9	1. dziegciarnia	1. okres nowożytny	
90	Nowa Kaletka	28-62	III	5	1. ślad osadniczy	1 . paleolit/neolit	
91	Nowa Wieś	26-62	I	2	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
92	Nowa Wieś	26-62	II	3	1. osada	1. okres nowożytny	
93	Nowa Wieś	27-62	IV	5	1. osada	l. wczesne średniowiecze	
94	Nowa Wieś	27-62	V	6	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. paleolit/mezolit 2. okres nowożytny	
95	Ostrzeszewo	24-62	I	17	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
96	Pajtuny	25-63	I	13	1. osada	1. okres nowożytny	
97	Pajtuny	25-63	II	11	1. osada	1. okres nowożytny	
98	Pajtuny	25-63	III	12	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
99	Patryki	25-63	I	16	1. osada	1. okres nowożytny	
100	Patryki	25-63	II	17	1. osada	1. okres nowożytny	
101	Patryki	25-63	III	18	1. osada	1. wczesna epoka żelaza	

102	Patryki	25-63	IV	19	1. osada	1 . okres nowożytny	
103	Patryki	25-63	V	26	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. średniowiecze	
104	Patryki	25-63	VI	27	1 . ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
105	Patryki	25-63	VII	28	1. osada 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1. wczesna epoka żelaza 2. średniowiecze 3. okres nowożytny	
106	Prejłowo	25-63	I	8	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
107	Prejłowo	25-63	II	9	1. ślad osadniczy	1 . okres nowożytny	
108	Prejłowo	25-63	III	10	1. osada	1. okres nowożytny	
109	Przykop	27-62	III	3	1. osada 2. ślad osadniczy	1. późne średniowiecze 2. okres nowożytny	
110	Przykop	27-62	IV	4	1 . ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. paleolit/mezolit 2. okres nowożytny	
111	Purda	25-63	III	3	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
112	Purda	25-63	IV	4	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
113	Purda	25-63	V	5	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
114	Purda	25-63	VI	6	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
115	Purda	25-63	VII	14	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. pradzieje 3. okres nowożytny	
116	Purda	25-63	VIII	15	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. osada	1. epoka kamienia 2. średniowiecze 3. okres nowożytny	
117	Purda	26-63	IX	14	1 osada 2. osada	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
118	Purda	26-63	x	15	I. osada	1. średniowiecze	
119	Purda	26-63	XI	16	l. ślad osadniczy 2. osada	1. wczesne średniowiecze 2. średniowiecze	
120	Purda	26-63	XII	17	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. okres nowożytny (k. XV pocz. XVI wieku) 2. starożytność	
121	Purda	26-63	XIII	18	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy 4. ślad osadniczy 5. ślad osadniczy	1. paleolit/mezolit 2. wczesna epoka żelaza 3. wczesne średniowiecze 2. średniowiecze 3. okres nowożytny (k. XV pocz. XVII wieku)	
122	Purda	26-63	XIV	19	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1 , wczesne średniowiecze 2. średniowiecze 3. okres nowożytny (k. XV pocz. XVI wieku)	

123	Purda	26-63	xv	20	1. ślad osadniczy 2. osada	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
124	Purda	26-63	XVI	21	1. osada 2. osada	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
125	Purda	26-63	XVII	22	1. osada 2. ślad osadniczy 3. osada	1. okres rzymski 2. średniowiecze 3. okres nowożytny	
126	Purda	26-63	XVIII	23	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. okres nowożytny (k. XV pocz. XVI wieku) 2. starożytność	
127	Purda	25-63	XIX	7	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
128	Purda (Purdka)	26-63	I	8	1. osada 2. osada	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
129	Purda (Purdka)	26-63	II	10	1. osada 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. starożytność	
130	Purda (Purdka)	26-63	III	28	1. osada	1. okres nowożytny	
131	Purda (Purdka)	26-63	IV	29	1. osada	1. okres nowożytny	
132	Purda (Purdka)	26-63	V	30	1. osada 2. osada	1 . okres nowożytny 2. starożytność	
133	Purda (Purdka)	26-63	VI	31	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy 4. ślad osadniczy 5. ślad osadniczy	1. paleolit/mezolit 2. wczesna epoka żelaza 3. średniowiecze 4. okres nowożytny 5. starożytność	
134	Purda (Purdka)	26-63	VII	32	1. osada	1. okres nowożytny	
135	Purda (Purdka)	26-63	VIII	33	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny (koniec XV- pocz. XVI wieku	

136	Silice	24-62	I	22	1. osada 2. ślad osadniczy	1. wczesne średniowiecze 2. średniowiecze	
137	Silice	24-62	Il	10	1 . ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	I. wczesna epoka żelaza 2. pradzieje	
138	Silice	25-62	III	54	1 . ślad osadniczy 2. osada 3. osada	1. wczesna epoka żelaza 2. wczesne średniowiecze 3. średniowiecze	
139	Silice	24-63	IV	7	1. osada	1. nowożytność	
140	Szczęsne	25-62	II	47	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1. wczesne średniowiecze 2. średniowiecze 3. okres nowożytny	
141	Szczęsne	25-62	III	48	1. osada	1. średniowiecze	
142	Szczęsne	25-62	IV	50	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1. epoka kamienia 2. wczesna epoka żelaza 3. średniowiecze	

143	Szczęsne	25-62	V	52	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
144	Szczęsne	25-62	VI	53	1. osada	1. średniowiecze	
145	Szczęsne	25-62	VII	42	1 . ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
146	Szczęsne	25-62	VIII	43	1. osada 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	w kolizji z obwodnicą Olsztyna
147	Szczęsne	24-62	IX	3	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
148	Szczęsne	25-62	x	55	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. późne średniowiecze 2. okres nowożytny	w kolizji z obwodnicą Olsztyna
149	Szczęsne	25-62	XI	56	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	w kolizji z obwodnicą Olsztyna
150	Szczęsne	25-62	XII	57	1. ślad osadniczy	1. późne średniowiecze	w kolizji z obwodnicą Olsztyna
151	Szczęsne	25-62	XIII	58	1. ślad osadniczy	1. późne średniowiecze	w kolizji z obwodnicą Olsztyna
152	Szczęsne	25-62	XIV	59	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. późne średniowiecze 2. okres nowożytny	w kolizji z obwodnicą Olsztyna
153	Szczęsne	25-62	xv	60	1. ślad osadniczy	1. późne średniowiecze	w kolizji z obwodnicą Olsztyna
154	Szczęsne	25-62	XVI	61	1. ślad osadniczy	1. okres wpływów rzymskich	z w kolizji z obwodnicą Olsztyna

155	Trękus	25-62	IV	30	1. osada	1. średniowiecze	
156	Trękus	25-62	V	31	1. osada	1. średniowiecze	

157	Trękus	25-62	VI	32	1. osada	1. średniowiecze	
158	Trękus	25-62	VII	29	1. osada	1. średniowiecze	
159	Trękus	25-62	VIII	34	1. osada	1. średniowiecze	
160	Trękus	25-62	IX	35	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
161	Trękus	25-62	x	28	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
162	Trękus	25-62	XI	12	1. ślad osadniczy	1 . wczesne średniowiecze	
163	Trękus	25-62	XII	13	1. ślad osadniczy	1. epoka brązu	
164	Trękus	25-62	XIII	51	1 . ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. pradzieje 2. okres nowożytny	
165	Trękus	24-62	XIV	25	1 . ślad osadniczy 2. osada	1 . średniowiecze 2. okres nowożytny	
166	Trękusek	25-62	II	9	1 ślad osadniczy	1 średniowiecze	
167	Trękusek	25-62	III	10	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
168	Trękusek	25-62	IV	11	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
169	Trękusek	25-62	V	14	1. ślad osadniczy	1 . średniowiecze	
170	Trękusek	25-62	VI	15	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
171	Trękusek	25-62	VII	16	1. osada	1. średniowiecze	
172	Trękusek	25-62	VIII	17	1. ślad osadniczy	1. okres nowożytny	
173	Trękusek	25-62	IX	18	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
174	Trękusek	25-62	X	19	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
175	Trękusek	25-62	XI	20	1 . ślad osadniczy	1 . średniowiecze	
176	Trękusek	25-62	XII	22	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
177	Wygoda	26-62	I	4	1. osada 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
178	Wyrandy	25-63	I	22	1. osada 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
179	Wyrandy	25-63	II	23	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny	
180	Wyrandy	25-63	III	24	1. osada	1. średniowiecze	
181	Wyrandy	25-63	IV	25	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. pradzieje	
182	Zaborowo	25-64	I	6	1. osada	1. okres nowożytny	
183	Zaborowo	25-64	II	7	1. ślad osadniczy	1. średniowiecze	
184	Zgniłocha	29-62	I	7	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy 3. ślad osadniczy	1. średniowiecze 2. okres nowożytny 3. starożytność	

185	Zgniłocha	29-62	II	8	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1 okres nowożytny 2. starożytność	
186	Zgniłocha	29-62	III	9	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. paleolit/mezolit 2. średniowiecze	
187	Zgniłocha	28-62	IV	1	1 ślad osadniczy	1. wczesne średniowiecze	
188	Zgniłocha	28-62	V	2	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1.okres nowożytny 2 starożytność	
189	Zgniłocha	28-62	VI	3	1. ślad osadniczy 2. ślad osadniczy	1. okres nowożytny 2. starożytność	
190	Zgniłocha	28-62	VII	10	1. znalezisko luźne	1. średniowiecze	

* dane przytoczone za wojewódzką ewidencją stanowisk archeologicznych z 2025 r.

6.3.2. Opis koncentracji stanowisk archeologicznych — uwarunkowania fizjograficzne

Teren gminy Purda znajduje się na obszarze Pojezierza Mazurskiego, a dokładnie na terenie dwóch mezoregionów: Pojezierza Olsztyńskiego (w jego południowej części) i Równiny Mazurskiej. Teren pojezierza olsztyńskiego jest obszarem wysoczyznowym. Stosunkowo duże wyniesienie tego terenu powoduje, że stanowi on obszar wododziałowy, z którego wody odprowadzane są w kierunku północnym, do zlewni Niemna i w kierunku południowym do dorzecza Wisły. Lob lodowca zanikał tu w kierunku północno-zachodnim i rynny jeziorne utworzone przez wody płynące pod lodowcem, które utworzyły zagłębienia obecnych jezior rynnowych, z czasem stały się ciekami odprowadzającymi nadmiar wód z czoła topniejącego lądolodu w kierunku południowym na teren sandru kurpiowskiego. Wówczas to w dolinach niektórych jezior zostały skumulowane płaty piasków i żwirów niesionych przez wody. Wpływ procesów sandrowych jest tu niewidoczny, tereny są bardzo wyniesione i pofałdowane, tworząc rzeźbę o charakterze pojeziernym, z dość znacznymi deniwelacjami, zagłębieniami bezodpływowymi i niewielkimi, głębokimi dolinami cieków. Na terenie dolin wytworzyły się gleby pobagienne, a na płatach piaszczystych bielice. Na terenach wyniesień morenowych przeważają gleby cięższe utworzone na bazie glin, w typie gleb płowych, pseudobielicowych oraz słabo wykształconych gleb młodoglacjalnych. Tereny piaszczyste i podmokłe są raczej porośnięte lasami. W odróżnieniu od pojezierza, teren Równiny Mazurskiej jest raczej płaski, występuje tu przewaga gleb piaszczystych, utworzonych na terenach sandrowych. Obszary te są w większości porośnięte lasami. Przez teren gminy przepływa w kierunku północnym rzeka

Kośna, zbierająca wody z terenów wysoczyznowych Pojezierza Olsztyńskiego i odprowadzająca je do zlewni Łyny. Najstarsze ślady osadnictwa na terenie dzisiejszej gminy datowane są na epokę schyłkowego paleolitu (starszy okres epoki kamienia) i mezolitu (środkowy okres epoki kamienia). Społeczności ludzkie w tym okresie prowadziły traperski tryb życia, trudniąc się łowiectwem, rybołówstwem i zbieractwem. Zakładali krótkotrwałe obozowiska związane z eksploatacją środowiska leśnego i wodnego. Dość słabo czytelne są na terenie dzisiejszej gminy ślady osadnictwa z młodszego okresu epoki kamienia (neolitu). Neolit przynosi rewolucyjne zmiany w historii ludzkości. Dotychczasowa gospodarka przyswajająca dzięki opanowaniu uprawy ziemi i hodowli zwierząt, została zastąpiona przez gospodarkę wytwarzającą. Wraz z osiadłym trybem życia pojawiły się takie wynalazki jak: stałe budownictwo mieszkalne i gospodarcze, umiejętność lepienia i wypalania naczyń glinianych, znajomość tkactwa itp.

Wraz z upowszechnieniem się nowego materiału (brązu) wiąże się dalszy rozwój gospodarczo-cywilizacyjny. Docierał on na nasze tereny drogą wymiany z południa Europy, zwiększając rolę handlu i powodując przenikanie się wpływów kulturowych.

Epoka brązu jest na terenie gminy słabo reprezentowana, na co wpływ może mieć stan badań. W VII w p.n.e. rozpoczyna się epoka żelaza. Obok wyrobów brązowych, których udział systematycznie maleje, pojawiają się wówczas wyroby żelazne. Początek IV w. p.n.e. wiąże się z masowym upowszechnieniem się żelaza jako podstawowego surowca, ujednolicenia używanych ozdób, narzędzi, broni, przedmiotów codziennego użytku. ślady osadnictwa ludności z wczesnej epoki żelaza odnotowujemy w takich miejscowościach jak: Bałdzki Piec, Giławy, Klebark Wielki, Marcinkowo, Purda, Patryki, Prejłowo, Trękus. Natomiast w okresie wpływów rzymskich, na terenie dzisiejszej gminy Purda, odnotowujemy wyraźniejsze ślady bytności grup ludzkich (Klebark Wielki, Łajs, Purda czy cmentarzyska z okolic miejscowości Klewki i Nerwik). Odkryte dotychczas osadnictwo z tego okresu jest dość intensywne, a występujące ślady są bardziej wyraziste i zdają się wskazywać na większą intensywność zachodzących wówczas procesów osadniczych. Odkrywane stanowiska z tego okresu są z reguły większe od poprzednich i bardziej bogate w materiał zabytkowy.

Na przełomie IV i V w. n.e. większość obszarów dzisiejszych ziem polskich przeżywa głęboki kryzys kulturowy, osadniczy i gospodarczy. Związane jest to prawdopodobnie załamaniem się dotychczasowej sytuacji politycznej Europy w wyniku najazdu Hunów. Najazd ten wywołał masowe przesunięcia ludności zamieszkującej jej środkową część oraz

zlikwidował wpływ Cesarstwa Rzymskiego. Rozpoczął się okres wędrówek ludów. Bezpośrednim tego skutkiem było zahamowanie trwającego kilka wieków rozwoju gospodarczego i społecznego.

Począwszy od VI w. n. e. wkraczamy w nowy okres dziejów zwany wczesnym średniowieczem. Mimo dość słabego stanu badań nad wczesnym średniowieczem tych terenów, odkryta dotychczas liczba stanowisk z tego okresu jest dość znaczna. ślady te związane są z osadnictwem pruskim i występują często w pobliżu istniejących miejscowości, co zdaje się potwierdzać związek przynajmniej niektórych z nich z ludnością pruską. Rozwój społeczeństw plemiennych Prusów został zakłócony i przerwany ostatecznie w wieku XIII, kiedy to tereny te zostały opanowane, a następnie silnie przekształcone osadniczo przez Krzyżaków.

W obrębie omawianego terenu zarejestrowano szereg stanowisk o własnej formie terenowej. Są to kopce i wały podłużne. Skupiska kopców zarejestrowano w północnej części gminy w okolicach miejscowości Giławy. Pochodzą one prawdopodobnie z końcowych faz starożytności. Także w północnej części gminy zarejestrowano wały ziemne (w okolicach miejscowości Giławy, Nerwik, Przykop, Purda) interpretowane jako pozostałości większych systemów fortyfikacji.

6.3.3. Stan zachowania zabytków archeologicznych oraz istotne zagrożenia dla zabytków archeologicznych

Stanowiska archeologiczne podlegają stałym zagrożeniom. Z każdym rokiem, wraz z rozwojem techniki, intensyfikacją działalności przemysłowej, gospodarczej, rolniczej rośnie stopień ich zagrożenia oraz pojawiają się nowe.

W myśl art. 6 pkt 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wszystkie zabytki archeologiczne, bez względu na stan zachowania, podlegają ochronie i opiece. Należy przy tym pamiętać, że zasięg stanowisk archeologicznych został wyznaczony na mapach na podstawie badań powierzchniowych. Jednak nie może on odpowiadać dokładnie zasięgowi występowania pozostałości osadnictwa pradziejowego pod ziemią. Dlatego należy traktować go zawsze orientacyjnie, może bowiem okazać się, że obiekty

archeologiczne zalegają także w sąsiedztwie wyznaczonego na podstawie obserwacji powierzchniowej, zasięgu stanowiska.

Stan zachowania stanowisk archeologicznych na terenie gminy Purda wynika w dużej mierze z konsekwencji współczesnych perturbacji osadniczych, zwłaszcza rozwoju nowego osadnictwa, ale także ze zniszczeń wywołanych przebudową w dawnych czasach. Dużym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych są przede wszystkim:

- **inwestycje budowlane i przemysłowe, zwłaszcza rozwój budownictwa mieszkalnego i przemysłowego oraz budowa i rozbudowa dróg.**

Gmina zamierza zrealizować następujące inwestycje:

- Budowa drogi w miejscowości Silice.
- Przebudowa drogi w miejscowości Klebark Wielki.
- Przebudowa dróg w miejscowości Szczęsne (ul. Wrzosowa, Lawendowa, Akacjowa oraz ul. Sadowa).
- Przebudowa drogi w miejscowości Trękusek (ul. Brzozowa, Świerkowa, Sosnowa, Dębowa).
- Przebudowa drogi w miejscowości Klewki.
- Przebudowa drogi w miejscowości Purda.
- Przebudowa drogi Nowa Wieś – Łajs.
- Przebudowa dróg w miejscowości Klebark Mały.
- Przebudowa drogi w miejscowości Ostrzeszewo - dz. nr 32/18, 30/7, 30/18, 29/12.
- Przebudowa drogi w miejscowości Trękus – dz nr 75/2 i cz. 78/4.
- Przebudowa drogi w miejscowości Nerwik (DP-Nerwik).
- Przebudowa drogi Giławy – Zaborowo.
- Przebudowa drogi w miejscowości Zgniłocha – DW598-plaża.
- Przebudowa drogi w miejscowości Nowa Kaletka (DW598-plaża).
- Przebudowa drogi w miejscowości Nowa Wieś – dz nr 120, 189.

- Przebudowa drogi Purda – Prejłowo.
- Budowa Świetlicy Wiejskiej w Klebarku Małym.
- Budowa stacji uzdatniania wody w Klewkach.
- Sukcesywne remontowanie i restaurowanie zabytkowych kapliczek na Szlaku Świętej Warmii.

Inwestycje ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków lub Rejestrze Zabytków bądź znajdujące się w obszarze stanowiska archeologicznego powinny być uzgadniane z Warmińsko-Mazurskim Konserwatorem Zabytków.

Na obszarze gminy w zasadzie brak jest złóż kopalin udokumentowanych w kategoriach bilansowych. Jedynie na północno-wschodnim skraju gminy leży mały fragment złoża kruszywa naturalnego „Gąsiorowo", którego większość leży w gminie Dźwierzuty.

Istotnym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych jest także działalność rolnicza, a zwłaszcza głęboka. Tutaj należy zauważyć, że gmina Purda jest gminą o charakterze turystyczno-rolniczym. Lasy stanowią około 53% powierzchni gminy, grunty rolne około 21%, pastwiska około 5%, Łąki około 5%, inne użytki rolne około 1%, obszary pokryte wodami około 6%, pozostałe grunty i nieużytki około 9%.

Zagrożeniem dla dziedzictwa archeologicznego jest też rozwój turystyki zwłaszcza nad rzekami, jeziorami i na obszarach leśnych. Tereny te atrakcyjne pod względem rekreacyjnym obecnie, często były również okupowane przez ludzi w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Dostęp do wody, który stanowił podstawę egzystencji osadniczej umożliwiał tworzenie osad o metryce sięgającej od epoki kamienia po czasy nowożytne.

Do innego rodzaju zagrożeń należą nielegalne poszukiwania przy pomocy wykrywaczy metali i innych urządzeń (także magnesów neodymowych używanych najczęściej w pobliżu cieków i zbiorników wodnych). Poszukiwacze zagrażają przede wszystkim cmentarzyskom oraz innym stanowiskom archeologicznym o własnej formie krajobrazowej, jak grodziska czy fortyfikacje ziemne. Należy pamiętać, że poszukiwania zabytków mogę być legalne, jeżeli uzyska się pozwolenie na poszukiwania zabytków od Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

W celu ochrony stanowisk archeologicznych i nawarstwień kulturowych podczas inwestycji związanych z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, ważne jest określenie zasad ochrony zabytków archeologicznych ujętych w ewidencji zabytków, w planach zagospodarowania przestrzennego oraz respektowanie przez inwestorów zapisów dotyczących ochrony zabytków archeologicznych w opiniach i decyzjach Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

7. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne, w rozumieniu Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (ang. Convention for the Safeguarding of the Intangib/e Cultural Heritage), której tekst został przyjęty na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 r., odnosi się do współcześnie praktykowanych zjawisk kulturowych przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Zaliczają się do nich:

- tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego,
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne,
- zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne,
- wiedza o przyrodzie i wszechświecie oraz związane z nią praktyki,
- umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Dziedzictwo niematerialne przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody, jest źródłem poczucia świadomości, ciągłości i tożsamości, tworzy też niepowtarzalną aurę danej miejscowości.

Zdarzenia, historie z nimi związane, legendy ożywiają mury, pola, lasy i są bardzo ważnym elementem walorów turystycznych. Bywa, że odpowiednio wypromowane stają się zasobami turystycznymi. Gmina Purda zajmuje tereny, które przez kilka wieków pozostawały poza strukturami państwa polskiego, a po II wojnie światowej nastąpił napływ mieszkańców z innych obszarów, co skutkowało zerwaniem ciągłości tradycji. Dziedzictwo niematerialne powojennych przesiedleńców różniło się od dziedzictwa dotychczasowych mieszkańców,

choć z czasem różnorodność kulturowa przenikała się wzajemnie, ulegała przeobrażeniom jedne elementy zapożyczając, a inne eliminując.

Niematerialne w swoim charakterze dziedzictwo w ofercie turystycznej najczęściej przedstawiane jest jako imprezy folklorystyczne, z których wiele nawiązuje do kalendarium obrzędów chrześcijańskich. Uroczyste msze, procesje, misteria stanowią często bardzo widowiskowy element krajobrazu kulturowego przyciągający ruch turystyczny. Ważnym składnikiem dziedzictwa niematerialnego jest życie codzienne mieszkańców wsi, które także dla potrzeb turystyki znajduje swój wyraz jako walor. Niematerialne dziedzictwo kulturowe jest wielkim dobrem i bogactwem każdego narodu, a także grupy, wspólnoty, jednostki.

Dobrą formą zachowawczą dla tutejszego dziedzictwa kulturowego są podejmowane działania i spotkania organizowane przez Gminny Ośrodek Kultury w Purdzie, który jest inicjatorem działalności kulturalnej, prowadząc działalność w zakresie upowszechniania kultury, zaspakajając potrzeby i aspiracje kulturalne społeczności, tworząc m.in. warunki do rozwoju amatorskiego ruchu artystycznego i rozwoju folkloru, wspierając miejscowe tradycje, promując i chroniąc dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze gminy. GOK odpowiada za organizację wielu konkursów, warsztatów, turniejów, uroczystości rocznicowych, zawodów sportowych, itp. również w oparciu o świetlice gminne. Dziedzictwo kulturowe upowszechnia i prowadzi działalność edukacyjną z tego zakresu również Gminna Biblioteka Publiczna w Purdzie, która oprócz zaspokajania potrzeb czytelniczych i informacyjnych mieszkańców, upowszechniania wiedzy i nauki, jest miejscem, gdzie mogą ciekawie spędzić czas zarówno dzieci, rozwijając swoje zdolności manualne na różnego rodzaju zajęciach, jak i dorośli, edukując się i rozwijać swoje umiejętności oraz pasje w różnych dziedzinach na organizowanych warsztatach, szkoleniach, spotkaniach z ciekawymi ludźmi, także uczestnicząc w funkcjonujących przy bibliotece Uniwersytecie Trzeciego Wieku czy Dyskusyjnym Klubie Książki.

Depozytariuszami dziedzictwa są także koła gospodyń wiejskich: Koło Gospodyń Wiejskich Jutrzenki w Klewkach, Koło Gospodyń Wiejskich w Nowej Wsi „Nowalijki”, Koło Gospodyń Wiejskich w Zgniłosze, Koło Gospodyń Wiejskich w Kabornie, Koło Gospodyń Wiejskich w Pajtunach, Koło Gospodyń Wiejskich „Marcinkowianki” w Marcinkowie, Koło Gospodyń Wiejskich „Szczęściary” w Szczęsnem, Koło Gospodyń Wiejskich w Starym Olsztynie, Koło Gospodyń Wiejskich „Klebabki” w Klebarku Małym, Koło Gospodyń Wiejskich w Purdzie, Koło Gospodyń Wiejskich „Prejłowianki” w Prejłowie, Koło Gospodyń Wiejskich „Giławianki” w Giławach, Koło Gospodyń Wiejskich

„Patryczanki” w Patrykach, Koło Gospodyń Wiejskich „Klebarszczanki” w Klebarku Wielkim, Koło Gospodyń Wiejskich „Ostrzałki” w Ostrzeszewie, Koło Gospodyń w Silicach, które są nie tylko animatorami życia kulturalnego w swoich sołectwach. Promują one i propagują lokalne tradycje, głównie rękodzieło i kulinaria wytwarzane tradycyjnymi metodami w gospodarstwach domowych, w oparciu o regionalne produkty, które prezentują podczas lokalnych imprez, jarmarków regionalnych i uczestnicząc w konkursach. Natomiast gospodarstwa rodzinne, zakłady czy restauracje korzystające z lokalnych surowców w produkcji żywności i potraw oraz kultywujące tradycje kulinarne wyróżnione są przynależnością do sieci "Dziedzictwo kulinarne Warmia Mazury Powiśle”, która jest członkiem Europejskiej Sieci Regionalnego Dziedzictwa Kulinarnego, tak, jak Tradycyjna Wędzarnia Warmińska w Purdzie.

Z pruskiej przeszłości zachowały się na terenie gminy nazwy własne wielu wsi, również z czasów osadnictwa mazowszan. W wielu domach przetrwała znajomość zwyczajów i obrzędów, nadal są pielęgnowane tradycje świąteczne, religijne i eksponowane z tym pamiątki, szczególnie widoczne w obchodach świąt bożonarodzeniowych i wielkanocnych, (np. u Warmiaków podczas wielkanocnego poniedziałku nie oblewano się wodą. Dziewczęta były smagane po nogach kadykami, czyli uderzane gałązkami jałowca). Praktykuje się domowe przetwarzanie żywności, używa się tradycyjnych sprzętów, wyrabia się domowe nalewki, praktykuje ziołolecznictwo, używa się tradycyjnych sprzętów, nieliczni starsi rozmawiają zanikającą już gwarą warmińską, która została wpisana na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturalnego m.in. dzięki śp. Edwardowi Cyfusowi, regionaliście i znawcy kultury warmińskiej, który publicznie przyznawał się do znajomości gwary warmińskiej i wygłaszał w niej gawędy oraz pisał książki, m. in. był współautorem „Elementarza gwary warmińskiej”. Starsi przekazują młodym legendy, bajki, umiejętności, przysłowia, przepisy kulinarne, zaś lokalni wytwórcy produkują artystyczne wyroby rękodzielnicze.

Widowiskowym elementem krajobrazu kulturowego gminy są doroczne zwyczaje nawiązujące do pór roku, w tym uroczyste msze z okazji Święta Plonów, Orszak Trzech Króli, Misteria Wielkanocne, procesje Bożego Ciała. Do ciekawych, cyklicznych wydarzeń kulturalnych i rekreacyjnych w gminie należą m.in.: Dożynki Gminne, Dzień Dziecka, Dzień Kobiet, Noc Świętojańska w Klebarku Wielkim oraz Msza Św. Na wodzie, Festyn Lato z Gimem w Nowej Kaletce,

Festyn Giławski, Wiejski Festyn w Nowej Wsi, Bieg Towarzyski Granicą Warmii i Mazur "Gąsiorowo 33", Spływ kajakowy rzeką Kośną, Pajtuńskie Spotkania Sztuk Różnych, Gminny Bieg Niepodległości w Purdzie oraz Warmiński Kiermas Tradycji, Dialogu, Zabawy w Bałdach, którego tradycja powitania polskich biskupów w Bałdach na granicy z Warmią nawiązuje do zwyczaju witania, pochodzących z wyboru polskiego króla i pochodzący spoza Prus, nowo mianowanych biskupów warmińskich, którzy podążali tędy do Lidzbarka Warmińskiego, począwszy od Maurycego Ferbera (1523 r.) do Ignacego Krasickiego (1767 r.). Również do widowiskowych elementów krajobrazu należą uroczystości rocznicowe, jak np. święto Niepodległości czy święto Konstytucji 3 Maja. Imprezy te odnoszą się nie tylko do tradycji i lokalnych zwyczajów, są czynnikiem umacniającym tożsamość lokalną. Nie ma bowiem lepszej możliwości budowania tożsamości lokalnej oraz kształtowania emocjonalnych postaw wobec swojej miejscowości i do sprzyjania kreatywności społecznej, niż działań opartych na wartościach jej dziedzictwa kulturowego, które jest dobrą podstawą do tworzenia wizerunku miejscowości, a atrakcyjny wizerunek przyciąga kapitał ludzki i finansowy.

Na terenie gminy funkcjonują małe muzea i izby pamięci. W Gąsiorowie znajduje się prywatna Galeria Rzeźby Sakralnej księdza Jana Suwały, utworzona przez nieżyjącego już proboszcza z Giław, rzeźbiarza, który za życia stworzył nad Jeziorem Gąsiorowskim galerię rzeźby sakralnej, składającą się z kilkudziesięciu scen biblijnych i pojedynczych postaci z Biblii, jak Adam i Ewa w raju, Dawid i Goliat, Św. Franciszek i zwierzęta; są to rzeźby z lipy, niektóre naturalnej wielkości, stworzone w stylu ludowym. W Purdzie, w miejscowej szkole, w sali historii znajduje się niewielka Izba Pamięci Narodowej, w której zgromadzono eksponaty świadczące o polskości tych ziem (gabloty). W Butrynach znajduje się muzeum parafialne, stworzone przez księdza proboszcza tutejszego kościoła, a w Nowej Wsi prywatna Izba Regionalna z dawnymi sprzętami z warmińskiej wsi, założona przez Edwarda Cyfusa.

Zmiany kulturowe, jakie zaszły i zachodzą na tym obszarze, a także ogromny zasięg kultury masowej i postęp cywilizacyjny wpłynęły na dyskredytację dawnych wzorów i modeli życia społeczności lokalnych. Dlatego warto uwzględniać ten temat w scenariuszach organizowanych imprez, ofertach, pokazach itp. Innym, bardzo ważnym elementem ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego jest prowadzenie na szeroko zakrojoną skalę działań związanych z edukowaniem przede wszystkim młodego pokolenia w zakresie tej tematyki. Dziedzictwo kulturowe akumuluje i przechowuje wielorakie wartości: intelektualne, moralne, społeczne, religijne czy estetyczne. Związek człowiek z dziedzictwem

regionu jest wartością, którą należy głównie młodym ludziom uświadamiać, co z pewnością zaowocuje kształtowaniem się w nich poczucia własnej tożsamości, a co za tym idzie, postawą zaangażowania w sprawy związane z codziennym życiem wspólnoty, a także otwarcie się na inne społeczności i kultury.

8. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego

8.1. Uwarunkowania wynikające ze „Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy”

Zmiana Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Purda zostało uchwalone przez Radę Gminy Uchwałą Nr XXXIX/272/14 z dnia 12 maja 2014 r. Studium jako akt planowania kształtującego politykę przestrzenną gminy wyodrębnia cele, uwarunkowania i kierunki zagospodarowania przestrzennego, które doprowadzą do wykorzystania wszystkiego, co cenne i niepowtarzalne dla rozwoju gminy. Należy tu wymienić walory przyrodnicze i krajobrazowe, wartości kulturowe, zasoby materialne i inicjatywy lokalne, jak również warunki wynikające z położenia gminy, jej powiązań administracyjnych i gospodarczych.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Purda, w rozdz. X. „Ochrona środowiska kulturowego” odsyła do Studium ochrony wartości kulturowych, w którym wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej oraz przedstawiono wnioski i postulaty konserwatorskie dla obiektów i obszarów zabytkowych w poszczególnych miejscowościach:

BAŁDY

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych, jest to szczególnie istotne w przypadku budynku dawnej szkoły,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,

- należy zrewaloryzować zespół pałacowo-parkowy, uporządkować i uzupełnić park,

- należy koniecznie uporządkować i otoczyć opieką cmentarz.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę „A" ścisłej ochrony konserwatorskiej wokół zespołu pałacowego. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od tradycyjnej zabudowy wsi. Obszar folwarku i zespołu pałacowo-parkowego należy scalić funkcjonalnie, a jeżeli nie jest to możliwe, rozdzielić fizycznie. Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków.

BAŁDZKI PIEC

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

BIEDÓWKO

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- należy dążyć do zachowania układu funkcjonalnego i przestrzennego zespołu,

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

BRUCHWAŁD

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

BUTRYNY

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- chałupy drewniane konserwować na miejscu lub zinwentaryzować i zaproponować do przeniesienia, - ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,

- pielęgnować cmentarz, nie dopuścić do usuwania starych nagrobków i starodrzewu.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę „B” ochrony konserwatorskiej wokół niwy siedliskowej. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od tradycyjnej zabudowy wsi. Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków.

CHABERKOWO

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- chałupy drewniane konserwować na miejscu lub zinwentaryzować i zaproponować do przeniesienia, - ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

GĄSIOROWO

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

- w miarę możliwości należy przekształcić architektonicznie istniejącą zabudowę letniskową, nową zabudowę należy lokalizować na większych działkach i w sposób tworzący wrażenie zabudowy wiejskiej.

GIŁAWY

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- należy zachować i utrwalić układ przysiółka placowego,

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- chałupy drewniane konserwować na miejscu lub zinwentaryzować i zaproponować do przeniesienia, - ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,

- pielęgnować cmentarz, nie dopuścić do usuwania starych nagrobków i starodrzewu.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę „B” ochrony konserwatorskiej wokół niwy siedliskowej. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od tradycyjnej zabudowy wsi. Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków.

GROSZKOWO

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

KABORNO

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- chałupy drewniane konserwować na miejscu lub zinwentaryzować i zaproponować do przeniesienia, - ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę „A" ścisłej ochrony konserwatorskiej wokół niwy siedliskowej. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od tradycyjnej zabudowy wsi. Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków.

KLEBARK MAŁY

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,

- należy utrwalić i zakonserwować pierwotny układ drożny owalnicy.

KLEBARK WIELKI

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,

- pielęgnować cmentarze, nie dopuścić do usuwania starych nagrobków i starodrzewu.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę „A" ścisłej ochrony konserwatorskiej wokół niwy siedliskowej. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od tradycyjnej zabudowy wsi. Na pokrycia dopuszcza się jedynie dachówkę ceramiczną, dachy dwuspadowe, wysokość budowli do 1,5 kondygnacji.

Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków,

- wyznacza się strefę ochrony ekspozycji zabytkowego układu ruralistycznego obejmującą teren na północ i zachód od kościoła. W obrębie tej strefy obowiązuje zakaz

wznoszenia budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia budowli wyższych niż 1,5 kondygnacji.

KLEWKI

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,

- pielęgnować cmentarz, nie dopuścić do usuwania starych nagrobków i starodrzewu.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę „A" ścisłej ochrony konserwatorskiej wokół kościoła i folwarku. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od tradycyjnej zabudowy wsi. Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków,

- wyznacza się strefę ochrony ekspozycji zabytkowego układu ruralistycznego obejmującą teren na wschód od kościoła. W obrębie tej strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa. Na terenie parku oraz w pobliżu pałacu obowiązuje zakaz lokalizacji nowych obiektów kubaturowych.

KOPANKI

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

LINOWO

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

ŁAJS

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,

- uporządkować, ogrodzić i otoczyć opieką cmentarz.

MARCINKOWO

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- chałupy drewniane konserwować na miejscu lub zinwentaryzować i zaproponować do przeniesienia, - ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

NERWIK

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

NOWA KALETKA

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- chałupy drewniane konserwować na miejscu lub zinwentaryzować i zaproponować do przeniesienia, nie dopuszczać do docieplania styropianem,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,

- usunąć zabudowania ośrodka w północnej części wsi.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę „A” ścisłej ochrony konserwatorskiej wokół niwy siedliskowej. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od tradycyjnej zabudowy wsi. Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków.

NOWA WIEŚ

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych, chałupy drewniane konserwować na miejscu lub zinwentaryzować i zaproponować do przeniesienia,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,

- otoczyć opieką, uporządkować i pielęgnować cmentarz, nie dopuścić do usuwania starych nagrobków i starodrzewu.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę ochrony konserwatorskiej wokół niwy siedliskowej. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od tradycyjnej zabudowy wsi. Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków.

OSTRZESZEWO

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

PAJTUNY

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,

- zinwentaryzować i otoczyć cmentarz ewangelicki,

- należy zachować i rewaloryzować park.

PATRYKI

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

POKRZYWY

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

PREJŁOWO

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- należy dążyć do odtworzenia układu majątku i folwarku,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,

- należy otoczyć opieką pozostałości parku z dawnego majątku Wały.

PRZYKOP

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

PURDA

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- chałupy drewniane konserwować na miejscu lub zinwentaryzować i zaproponować do przeniesienia,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego,

- pielęgnować cmentarz, nie dopuścić do usuwania starych nagrobków i starodrzewu.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę „A" ścisłej ochrony konserwatorskiej wokół niwy siedliskowej. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od tradycyjnej zabudowy wsi. Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków.

PURDA LEŚNA

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

PURDKA

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

RYKOWIEC

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- należy powstrzymać proces zanikania miejscowości,

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

SILICE

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

STARA KALETKA

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę „A" ścisłej ochrony konserwatorskiej wokół niwy siedliskowej. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od tradycyjnej zabudowy wsi. Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków.

STARY OLSZTYN

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

TRĘKUS

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

TRĘKUSEK

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

WYRANDY

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego

ZGNIŁOCHA

Wnioski i postulaty konserwatorskie:

- nie zezwalać na wymiany okien w sposób dowolny, nie zezwalać na dobudowy wiatrołapów niszczących kształt fasady,

- istniejąca zabudowa winna być zachowana i konserwowana przy użyciu tradycyjnych materiałów budowlanych,

- chałupy drewniane konserwować na miejscu lub zinwentaryzować i zaproponować do przeniesienia, - ewentualne nowe obiekty lokalizować w pierwszej kolejności na starych siedliskach, a do budowy stosować tradycyjne materiały budowlane,

- nowa architektura winna być dostosowana do budownictwa regionalnego.

Strefa ochrony konserwatorskiej:

- wyznacza się strefę ochrony konserwatorskiej wokół niwy siedliskowej. W obrębie strefy obowiązuje zakaz lokalizacji budownictwa letniskowego oraz zakaz wznoszenia obiektów odbiegających gabarytami i techniką wykonania od tradycyjnej zabudowy wsi. Wszelkie działania w tej strefie wymagają uzgodnienia ze Służbą Ochrony Zabytków,

- wyznacza się strefę ochrony ekspozycji zabytkowego układu ruralistycznego obejmującą tereny łąk oraz obszar wzdłuż drogi, na południe od wsi. Strefę wyznacza się w celu ochrony widoku na wieś od strony drogi Jedwabno — Olsztynek. W obrębie tej strefy obowiązuje zakaz wznoszenia budownictwa letniskowego. Teren wskazany nie może być dzielony na działki rekreacyjne.

Uwarunkowania wynikające ze Studium ochrony wartości kulturowych — zapisy dotyczące ochrony dziedzictwa archeologicznego

Wprowadzono zapisy zapewniające ochronę dziedzictwa archeologicznego, dla stanowisk zlokalizowanych w następujących miejscowościach:

Butryny — wyznacza się strefę ochrony archeologicznej w obrębie niwy siedliskowej. W strefie wszelkie prace ziemne należy poprzedzić badaniami archeologicznymi

Giławy — wyznacza się strefy ochrony archeologicznej. W miejscach istnienia stanowisk archeologicznych, zainwestowanie terenu musi być poprzedzone badaniami wykopaliskowymi.

Linowo - (ochronie podlega stanowisko archeologiczne zlokalizowane na wschód od parku); teren stanowiska archeologicznego może być zainwestowany po wykonaniu archeologicznych badań wykopaliskowych.

Nowa Wieś — wyznacza się strefę ochrony archeologicznej zabytkowego układu ruralistycznego obejmującego teren niwy siedliskowej. Wszelkie inwestycje i prace ziemne muszą być poprzedzone badaniami archeologicznymi.

Patryki — tereny stanowisk archeologicznych mogą być zainwestowane jedynie po wykonaniu badań archeologicznych.

Purdka - (stanowiska archeologiczne na północ i wschód od miejscowości); tereny stanowisk archeologicznych mogą być zainwestowane, pod warunkiem wykonania wcześniej badań archeologicznych.

Purda - (stanowiska archeologiczne na zachód od wsi i na południe od wsi, nad jeziorem); tereny stanowisk archeologicznych mogą być zainwestowane po wykonaniu badań archeologicznych. Przykop - (stanowiska archeologiczne w centrum i w północnej części wsi); obszary stanowisk archeologicznych możliwe do zainwestowania po przeprowadzeniu badań archeologicznych.

Trękus - (stanowiska archeologiczne na północ od wsi); tereny stanowisk archeologicznych mogą być zainwestowane po przeprowadzeniu badań archeologicznych.

Wygoda - (stanowisko archeologiczne na północ od wsi); tereny stanowiska archeologicznego może być zainwestowany pod warunkiem wcześniejszego wykonania badań archeologicznych.

Ponadto wytyczne i postulaty konserwatorskie opracowane w roku 1994, zatwierdzone przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie, przewidują następujące zasady ochrony zabytków nieruchomych i stanowisk archeologicznych dla wybranych obszarów:

SZCZĘSNE

1. Strefa „B" ochrony konserwatorskiej

Warunki ochrony i rewaloryzacji:

- zachować i utrwalić pierwotny układ owalnicowy wsi, oparty o ciek wodny płynący przez jej środek, zachodniej drodze pierwotnego układu owalnicy należy nadać należytą rangę przez jej utwardzenie i uzupełnienie zabudowy,

- zachowanie historycznego układu struktury przestrzennej niwy siedliskowej, układu zabudowy zagród,

- zasada dobrej kontynuacji miejscowej tradycji architektonicznej w postaci zabudowy uzupełniającej, która powinna być:

- kształtowana kalenicowo w stosunku do drogi, parterowa z dopuszczeniem poddasza użytkowego ze stromym dachem pokrytym dachówką ceramiczną.

2. Strefa „W" ochrony archeologicznej — obejmuje obszary planowanych badań archeologicznych. W strefie rejonów wyznaczonych przez stanowiska archeologiczne, oznaczone w części graficznej, istnieje możliwość inwestowania po uprzednim przeprowadzeniu badań archeologicznych.

KLEWKI

1 . Strefa „B" ochrony konserwatorskiej

Warunki ochrony i rewaloryzacji:

- zachować i utrwalić pierwotny układ drożny wsi, mimo jego obecnej zmiany,

- zachowanie historycznego układu struktury przestrzennej niwy siedliskowej, układu zagród,

- zasada dobrej kontynuacji miejscowej tradycji architektonicznej w postaci zabudowy uzupełniającej, która powinna być:

- kształtowana kalenicowo w stosunku do drogi,

- parterowa z dopuszczeniem poddasza użytkowego ze stromym dachem pokrytym dachówką ceramiczną.

2. Strefa „E" ochrony ekspozycji

- wyznacza się strefę ochrony ekspozycji zespołu kościoła, zespołu pałacowo-parkowego i łączącego je cieku wodnego. W strefie tej nie należy kształtować żadnej zabudowy, a jedynie zieleń niską.

3. Strefa „W” ochrony archeologicznej — tereny na wschód od miejscowości mogą być zainwestowane po przeprowadzeniu tam badań wykopaliskowych istniejących stanowisk archeologicznych.

NOWA KALETKA I ZGNIŁOCHA

1 . Strefa „B” ochrony konserwatorskiej Warunki ochrony i rewaloryzacji:

- zachowanie historycznego układu struktury przestrzennej ulicówki, struktury przestrzennej niwy siedliskowej, układu zabudowy zagród,

- zasada dobrej kontynuacji miejscowej tradycji architektonicznej w postaci zabudowy uzupełniającej, która powinna być:

- kształtowana kalenicowo w stosunku do drogi, parterowa z dopuszczeniem poddasza użytkowego ze stromym dachem pokrytym dachówką ceramiczną.

2. Strefa „W” ochrony archeologicznej — obejmuje obszary planowanych badań archeologicznych. W strefie znalezionych w terenie stanowisk archeologicznych, oznaczonych od nr 1 do 6 w części graficznej, istnieje możliwość inwestowania po uprzednim przeprowadzeniu badań archeologicznych. Wszelkie zainwestowanie na pozostałym terenie musi być poprzedzone rozpoznaniem powierzchniowym, a w przypadku odkrycia śladów osadnictwa — konieczność przeprowadzenia badań archeologicznych przed rozpoczęciem realizacji inwestycji.

KLEBARK WIELKI

1 . Strefa „B” ochrony konserwatorskiej

Warunki ochrony i rewaloryzacji:

- zachowanie zabytkowej struktury przestrzennej niwy siedliskowej, układu zabudowy zagród,

- zasada dobrej kontynuacji miejscowej tradycji architektonicznej w postaci zabudowy uzupełniającej, która powinna być:

- kształtowana kalenicowo w stosunku do drogi,

- parterowa z dopuszczeniem poddasza użytkowego ze stromym dachem pokrytym dachówką ceramiczną.

2. Strefa „E" ochrony ekspozycji

- zakaz zabudowy terenu wokół wzgórza kościelnego,

- tereny przy wjazdach do wsi od strony zachodniej i południowo-wschodniej: stanowi zabezpieczenie właściwej ekspozycji zabudowy zabytkowej, głównie przez wyznaczenie terenów wyłączonych spod zabudowy i stosowaniu zasad kształtowania nowej zabudowy jak w strefie „B" ochrony konserwatorskiej.

3. Strefa „W" ochrony archeologicznej — obejmuje obszary planowanych badań archeologicznych. W strefie rejonów wyznaczonych przez stanowiska archeologiczne, oznaczone w części graficznej, istnieje możliwość inwestowania po uprzednim przeprowadzeniu badań archeologicznych.

LINOWO I TRĘKUS

1 . Strefa „B" ochrony konserwatorskiej

Warunki ochrony i rewaloryzacji:

- zachowanie historycznego układu struktury przestrzennej niwy siedliskowej, układu zabudowy zagród,

- zasada dobrej kontynuacji miejscowej tradycji architektonicznej w postaci zabudowy uzupełniającej, która powinna być:

- kształtowana kalenicowo w stosunku do drogi,

- parterowa z dopuszczeniem poddasza użytkowego ze stromym dachem pokrytym dachówką ceramiczną.

2. Strefa „E" ochrony ekspozycji

- tereny od strony wschodniej wsi Trękus stanowią zabezpieczenie właściwej ekspozycji zabudowy zabytkowej. W strefie tej obowiązuje zakaz inwestowania. Strefa ta nie powinna być również zalesiana.

3. Strefa „W" ochrony archeologicznej — obejmuje obszary planowanych badań archeologicznych. W strefie rejonów wyznaczonych przez stanowiska archeologiczne, oznaczone w części graficznej, istnieje możliwość inwestowania po uprzednim przeprowadzeniu badań archeologicznych.

SILICE

Stwierdzono obecność stanowiska archeologicznego około 500 m na północny wschód od obszaru objętego opracowaniem. Lokalizacja stanowiska została orientacyjnie oznaczona w części graficznej, na planie w skali 1:5000. Wyznacza się tu strefę „W" ochrony archeologicznej, która obejmuje obszar planowanych badań archeologicznych. W rejonie tej strefy istnieje możliwość inwestowania po uprzednim przeprowadzeniu badań archeologicznych.

We wszystkich strefach ochrony konserwatorskiej na wymienionych obszarach, w ustaleniach realizacyjnych, wprowadzono wymóg uzgodnień z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w Olsztynie.

8.2. Uwarunkowania wynikające z miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego

Gmina Purda nie posiada miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenu całej gminy. Obowiązują miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego dla wybranych obszarów na terenie gminy, z których następujące zawierają zapisy uwzględniające ochronę dziedzictwa kulturowego:

1. Uchwała nr XXXIII-295/02 Rady Gminy Purda z dnia 18 kwietnia 2002 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów zabudowy mieszkaniowej Purda południe w obrębie Purda, gm. Purda; art. 8. W obrębie terenów oznaczonych jako strefa ochrony archeologicznej wykonywanie wszelkich działań inwestycyjnych związanych z robotami ziemnymi pod nadzorem archeologicznym lub poprzedzonych badaniami archeologicznymi.

2. Uchwała nr VI-50/03 Rady Gminy Purda z dnia 30 czerwca 2003 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy Purda dla terenu położonego w obrębie geodezyjnym Szczęsne — działki nr: 144, 250, 258/1, 251/2, 158/2 i 301; art. 7. W granicach zmiany planu dla terenu oznaczonego symbolem MUI decyzje o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, ze względu na sąsiedztwo z obszarem stanowiska archeologicznego, należy uzgodnić z Warmińsko-Mazurskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

3. Uchwała nr VIII-74/03 Rady Gminy Purda z dnia 30 października 2003 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów zabudowy mieszkaniowej, usługowej i produkcyjno-usługowej w obrębie Trękusek, gmina Purda; art. 11. W zakresie ochrony dóbr kultury ustala się jako obowiązujące:

1) tereny oznaczone jako stanowiska archeologiczne należy traktować jako strefę ochrony konserwatorskiej

z koniecznością uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków decyzji o ustaleniu warunków zabudowy i zagospodarowania terenu oraz projektów dla inwestycji tam realizowanych;

2) na obszarze przedmiotowych stanowisk archeologicznych prace ziemne muszą być prowadzone pod nadzorem archeologicznym, na który należy uzyskać pozwolenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

4. Uchwała nr IX-47/11 Rady Gminy Purda z dnia 27 maja 2011 r. w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego fragmentu gminy Purda dla terenów położonych w obrębie geodezyjnym Marcinkowo; art. 3.7.2. Nową zabudowę należy projektować w nawiązaniu do tradycyjnej zabudowy występującej na terenie wsi.

5. Uchwała nr XXVII/ 193/12 Rady Gminy Purda z dnia 28 grudnia 2012 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego fragmentu gminy Purda dla terenów położonych w obrębie geodezyjnym Silice — działka o nr geodezyjnym 98/3;

art. 7.2. W przypadku natrafienia na zabytki archeologiczne na etapie realizacji planu (na całym jego obszarze) istnieje obowiązek (na podstawie art. 33 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami) niezwłocznego powiadomienia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o znalezisku. W miejscu odkrycia stanowiska archeologicznego należy przeprowadzić przedinwestycyjne badania sondażowo-rozpoznawcze.

Zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego wynikają z treści zawartej w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy i każdorazowo są uzgadniane z konserwatorem zabytków.

Inwestycje na terenie gminy Purda, na obszarach, dla których nie sporządzono miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, realizowane są na podstawie decyzji o warunkach zabudowy oraz ustaleniu lokalizacji celu publicznego, które uzgadniane są z konserwatorem zabytków.

9. Charakterystyka i ocena stanu zachowania obiektów wpisanych do rejestru zabytków

Przenikanie się przez wieki kultur i religii kilku narodów miało wpływ na wykształcony w długim procesie historycznym dorobek dziedzictwa kulturowego, którego spadkobiercami i depozytariuszami są obecni mieszkańcy Gminy Purda. Powszechnie przyjmuje się, że największe znaczenie dla miasta, wsi czy regionu mają zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków. Do zabytków nieruchomych, zgodnie z art. 6 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami należą:

krajobraz kulturowy, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne lub działalność wybitnych osobistości bądź instytucji. Zabytki są nie tylko śladem przeszłości, ale także cennym składnikiem kultury współczesnej, przyczyniającym się do kształtowania przyjaznego człowiekowi środowiska jego życia, a ich zachowanie, ochrona i konserwacja jest działaniem w ważnym interesie publicznym ze względu na znaczenie zabytków w procesie edukacji, humanizacji społeczeństwa, jego kulturowej identyfikacji, wreszcie także ma znaczenie dla sfery ekonomii i gospodarki. Stan zachowania dziedzictwa stanowi szansę zrównoważonego rozwoju gminy, zależną od zaangażowania lokalnej

społeczności w jego utrzymanie i wykorzystanie. Na terenie gminy Purda wśród licznego zasobu obiektów zabytkowych, których stan zachowania jest zróżnicowany, szczególnie cenne walory przedstawiają:

ARCHITEKTURA SAKRALNA

BUTRYNY

Wieś założona na śródleśnej polanie w 1412 r. przez Kapitułę Warmińską, lokowana na prawie chełmińskim. Zasadźcami byli Prusowie Dibiken i Kuniken. U schyłku XV w. wieś zasiedlana przez ludność polską z Mazowsza. Pierwszy kościół wzmiankowany w 1516 r. - Kapituła ofiarowała na wyposażenie kościoła komplet sprzętu liturgicznego z zasobów katedry fromborskiej. W czasie wojny polsko-krzyżackiej wieś była częściowo zniszczona. W 1863 roku schronili się tu polscy powstańcy. Jeszcze na początku XIX wieku nabożeństwa w miejscowym kościele odbywały się wyłącznie w języku polskim. Z tego okresu na pobliskim cmentarzu liczne nagrobki w języku polskim. U schyłku XIX w. nastąpił gwałtowny rozwój wsi, która w 1894 r. liczyła już 827 mieszkańców. W okresie przedrozbiorowym Butryny były miejscem powitania każdego nowego biskupa wjeżdżającego od południa z Korony, w celu objęcia w posiadanie diecezji. Podczas II wojny światowej był tu zlokalizowany podobóz jeńców francuskich stalagu 1-B Hohenstein (Olsztynek).

Kościół parafialny p.w. św. Jakuba Apostoła, murowany, wzniesiony w 1689 r. Po pożarze odbudowany w latach 1887-1888 w stylu neogotyckim, z wykorzystaniem starych murów (ocalałej ściany wschodniej i murów bocznych), czterokondygnacyjna wieża ukończona w 1934 r. Kościół orientowany, salowy, wzniesiony na rzucie prostokąta, z szerokim, płaskim ryzalitem w elewacji wschodniej, mury z cegły ceramicznej pełnej, na cokole z kamienia polnego. Wyposażenie pochodzi z okresu powstania świątyni. Obok kościoła murowana kapliczka z 2 poł. XVIII w. Utrzymany w dobrym stanie.

GIŁAWY

Wieś czynszowa, założona przez Kapitułę Warmińską w 1407 r. pod nazwą Sirwithen, w lesie Gillaw, tuż przy granicy między Warmią i zakonem krzyżackim, po wschodniej stronie jeziora Serwent. Lokacja ponowiona w 1441 roku, wieś przyjęła wówczas nazwę od lasu Gillaw. W 1479 r. wieś została całkowicie zniszczona przez wojska królewskie. W

następnych latach zasiedlana przez przybyszów z Mazowsza. Po zaborze Warmii przez Prusy we wsi były 22 chałupy, a w 1820 r. 25 chałup i 109 mieszkańców. W 1898 r. z inicjatywy miejscowej ludności polskiej zbudowano tu kościół katolicki, konsekrowany w 1903 r., a w 1921 r. erygowano parafię. W 1928 r. była to już duża wieś, ze szkołą i pocztą, licząca 463 mieszkańców. W latach 1931-1939 istniała tu osobna szkoła polska i biblioteka. Między Giławami, a Gąsiorowem znajduje się jeden z nielicznych kamieni granicznych, wskazujący granicę pomiędzy Warmią i Mazurami.

Kościół parafialny p. w. św. Jana Chrzciciela, którego budowniczym był Alshut auf Guttstadt. Neogotycki budynek wzniesiono w latach 1896-1897. Murowany, z czerwonej cegły, na fundamencie z kamienia polnego. Salowy na rzucie prostokąta, kwadratowe prezbiterium z flankującymi je dwiema prostokątnymi zakrystiami, od zachodu kwadratowa wieża z przylegającą od północy klatką schodową. Od strony południowej do korpusu przylega kruchta. Korpus jednokondygnacyjny, nakryty dwuspadowym dachem krytym dachówką, z wydzielonym prezbiterium. W fasadzie dominuje masywna czterokondygnacyjna wieża nakryta dwuspadowym dachem. Szczyty nawy głównej i prezbiterium zwieńczone sterczynami. Świątynia na bieżąco remontowana, w latach 1996 -1999 wykonano remont dachu. Zachowany w dobrym stanie.

KABORNO

Wieś pojawia się w 1518 r. pod nazwą Caldeborn od nazwiska jej ówczesnego właściciela, Petera von Caldeborn., utworzona na terenach otrzymanych przez braci Keryothen od Kapituły

Warmińskiej. W XVI w. majątek szlachecki wrócił do Kapituły, która przekształciła go w wieś czynszową na prawie chełmińskim. Osadnicy z polskiego Mazowsza spolszczyli nazwę wsi na Kaborno. Po zaborze Warmii przez Prusy w 1772 r. przeprowadzony spis wykazał obecność 148 osób. W 1895 r. wieś liczyła już 488 mieszkańców. Była w niej szkoła zatrudniająca dwóch nauczycieli niemieckich, z którymi doszło do głośnego zatargu ze strony społeczności wiejskiej, protestującej przeciwko nietolerowaniu w szkole języka polskiego. Według danych z 1935 r. było we wsi 547 mieszkańców.

Kaplica filialna z końca XIX w. Murowana z cegły, nieotynkowana. Bezstylowa z elementami neogotyckimi, na rzucie prostokąta, jednoprzestrzenna z jednym prostokątnym otworem wejściowym w zachodniej ścianie szczytowej. Bryła zwarta, jednokondygnacyjna, nakryta dachem dwuspadowym. Narożniki szczytów i wierzchołki zdobią czworoboczne

sterczyny. Nad wierzchołkiem frontowym żelazny krzyż. W ścianach bocznych po jednym otworze okiennym. Kaplica remontowana w 1980 r.

KLEBARK WIELKI

Wieś lokowana w 1357 roku przez Kapitułę Warmińską na prawie chełmińskim,. na niewielkich pagórkach w otoczeniu lasów i jeziora Klebarskiego. Zasadźcą był Prus Johannes. Do połowy XVI w. wieś w przewadze zamieszkiwali Prusowie, później zaczęli napływać osadnicy polscy z Mazowsza. W XV w., podczas wojny trzynastoletniej, wieś uległa całkowitemu zniszczeniu, ale ocalał pierwszy kościół wzniesiony na pocz. XV w., który w 1580 r. zastąpiono nowym, murowanym, konsekrowanym przez biskupa Marcina Kromera w 1581 r., ku czci Znalezienia św. Krzyża i Nawiedzenia NMP. Po zniszczeniach mieszkańcy zaczęli się osiedlać w dwóch miejscach, dokonując podziału wsi na dwie części, co Kapituła Warmińska usankcjonowała przywilejem z 1587 r. dla dwóch odrębnych wsi: Klebark Wielki i Klebark Mały. Proboszczem w l. 1716-1729 był olsztynianin Krzysztof Môller, który ufundował w Klebarku mały przytułek dla ubogich. W 2 poł. XIX w. Klebark Wielki był wsią kościelną i gminną zarazem, z zabudową, która przetrwała do dziś. Ostoją polskości był tutaj kościół. W 1863 roku ks. Juliusz Grzymała przechowywał tu powstańców styczniowych.

Kościół parafialny p. w. Znalezienia Krzyża Świętego, wzniesiony w latach 1891- 1892 na miejscu poprzedniego, wg projektu Fritza Heitmanna, usytuowany na wysokiej skarpie nad brzegiem J. Klebarskiego. Murowany z cegły, na fundamentach z kamienia polnego, w stylu neogotyckim, orientowany, trójnawowy, z wydzielonym jednoprzęsłowym wyższym prezbiterium. Po obu stronach prezbiterium niewielkie zakrystie na planie kwadratu. Od zachodu masywna, trójkondygnacyjna wieża na rzucie kwadratu, z uskokowym portalem na osi styku korpusu z wieżą. Wieża kryta stromym dachem naczółkowym z wysokim hełmem. Po stronie południowej wieloboczna, wewnątrz cylindryczna wieżyczka z klatką schodową. Korpus i prezbiterium oszkarpowane. Dach kościoła dwuspadowy kryty dachówką, wieżyczka blachą. We wnętrzu nawy zastosowano sklepienia krzyżowo-żebrowe, bogato polichromowane. Kościół utrzymany w dobrym stanie. Wyniesiony teren wokół kościoła, z istniejącym niegdyś przykościelnym cmentarzem, z zachowanym drzewostanem, ogrodzony.

Budynek plebanii wzniesiony ok. 1800 r., murowany z cegły, otynkowany, częściowo podpiwniczony, jednokondygnacyjny z użytkowym poddaszem, założony na planie

prostokąta z trójosiowym ryzalitem pośrodku elewacji frontowej, przechodzącym w wystawkę nakrytą daszkiem dwuspadowym. Dach czterospadowy, mansardowy - naczółkowy kryty dachówką holenderką.

KLEWKI

Klewki to jedna z najstarszych wsi w gminie, założona na przesmyku pomiędzy jeziorami Klebarskim i Linowskim. Przywilej lokacyjny na prawie chełmińskim dla miejscowości został wystawiony przez kapitułę warmińską 13 kwietnia 1352 r. Otrzymał go pruski zasadźca Clauko Hohenberg. W dokumencie ponad 5 łanów przeznaczano na uposażenie kościoła parafialnego pw. Marii Magdaleny. Pierwszy drewniany kościół w XVI wieku zastąpiono murowaną budowlą konsekrowaną w 1581 roku. Pod koniec XVII stulecia świątynia częściowo spłonęła. Po odbudowie w 1718 roku ponownie strawił ją pożar, ale już w dwa lata później, w 1720 roku, doszło do odbudowy kościoła. W 1829 roku kościół został częściowo przebudowany. Od założenia w XIV wieku aż do 1945 roku znajdował się pod patronatem właścicieli miejscowego majątku. Na przestrzeni stuleci

Klewki kilkakrotnie zmieniały właścicieli, m.in. w 1513 roku majątek należał do Mateusza von Klaukendorfa, burgrabiego zamkowego w Olsztynie. W 1799 roku nowym właścicielem Klewek był pochodzący z Bawarii baron Reischach von Reichenstein, który wybudował w 1801 roku na terenie majątku nową rezydencję dworską. Ostatnim przedwojennym właścicielem majątku był Johannes Hopfner.

Kościół parafialny p. w. św. Walentego i św. Rocha, usytuowany w centrum wsi, gotycki z XV w., orientowany, salowy, odbudowany po pożarze w 1718 r., został konsekrowany ku czci św. Walentego i św. Rocha w 1720 r. Gruntowny remont z częściową przebudową przeprowadzono w 1829 r. Obiekt murowany z cegły ceramicznej i kamieni polnych, na kamiennej podmurówce, kryty dachem dwuspadowym. Od strony zachodniej przylega do nawy, dobudowana w 1820 r., drewniana, dwukondygnacyjna wieża konstrukcji słupowej, której cechą charakterystyczną jest to, iż w dolnej części jej ściany są pochylone do środka, natomiast w górnej są węższe, pionowe. Oszalowana deskami, kryta dachem namiotowym z dachówki holenderki. Od strony północnej do nawy przylega zakrystia i boczne wejście. ściany nawy oszkarpowane. W ścianie szczytowej tynkowane blendy z oknami po bokach. W 2014 r. wykonano remont elewacji i dachu kościoła. Stan zachowania dobry.

Kapliczki na cmentarzu przykościelnym murowane, neogotyckie. W północno-zachodnim narożniku kościoła z 1863 r. Jej konstrukcja jest niemal identyczna, jak kapliczki stojącej

w północnowschodnim narożniku kościoła. Jest jednak od niej nieco wyższa - jej dwie kondygnacje przedzielone są mniejszą, oddzieloną od pozostałych niewielkimi fryzami, a w prześwicie na dzwon zachował się jedynie trzon krzyża. Natomiast usytuowana w północno-wschodnim narożniku kościoła, na planie kwadratu, dwukondygnacyjna, z których dolna posiada łukową, zamkniętą niszę, górna - prześwit z krucyfiksem. Narożne ryzality zwieńczone sterczynami.

NOWA WIEŚ

Wieś założona w latach 1801-1802 przez zarząd lasów królewskich na karczowisku leśnym, w drodze kontraktu na dzierżawę wieczystą gruntów, zawartą z osadnikami niemieckimi. Pierwszym sołtysem był Mazur spod Jedwabna, Tomasz Dominik. Społeczność wiejska stanowiła mozaikę etniczno-wyznaniową, w której katolicy stanowili mniejszość. Ewangelików przydzielono do parafii ewangelickiej w Olsztynie, później do parafii w Jedwabnie. W 1862 r. ewangelicy rozpoczęli starania o założenie parafii na miejscu, co nastąpiło w 1871 r. Pierwszy z proboszczów, Krosta, rozpoczął ok. 1876 r. budowę plebanii. W 1883 r. kamień węgielny pod budowę kościoła położył proboszcz Hassenstein. Kościół neogotycki, usytuowany na wzgórzu, zbudowano w 1888 r. Od tej pory parafia miała swojego proboszcza na miejscu - Carl Mensing. We wsi założono przy kościele cmentarz. W 1978 tutejszy kościół został przejęty przez katolików.

Kościół ewangelicko-augsburski, ob. filialny rzym.-kat. p.w. św. Józefa. Zbudowany na dość dużym wzniesieniu na północ od wsi, orientowany, murowany z cegły ceramicznej w stylu neogotyckim. Korpus salowy na rzucie prostokąta, prosto zamknięte niższe prezbiterium, do którego od północy przylega zakrystia na rzucie kwadratu. Fasada zaakcentowana wieżą, wysuniętą silnie przed linię muru, flankowana przez dwie ukośne szkarpy. Gzymsy dzielą fasadę na trzy części: pierwsza, nad cokołem posiada dwa, zamknięte łukiem odcinkowym okna, rozmieszczone symetrycznie po bokach wieży, w partii drugiej identycznie rozmieszczone okna zamknięte ostrołukowo, trzecia kondygnacja ma formę trójkąta równoramiennego, którą tworzy dwuspadowy dach. Korpus nawowy i prezbiterium nakryty dachem dwuspadowym, pokrytym dachówką, wieża dachem stożkowym pokrytym blachą. Teren wokół kościoła nie jest ogrodzony.

Cmentarz przykościelny usytuowany na wschód od świątyni, z zachowanymi historycznymi nagrobkami, z których najstarszy z 1907 r. oraz współczesnymi pochówkami.

PURDA

Wieś założona została przez Kapitułę Warmińską w 1384 r., kilkakrotnie niszczona. Pierwszy drewniany kościół wzniesiono ok. 1400 r. Nowa budowla kościelna, murowana z cegły, wzniesiona w drugiej połowie XV w, a następnie rozbudowana i konsekrowana w 1580 r. przez biskupa Marcina Kromera p.w. Świętego Krzyża i św. Michała Archanioła. Architektura budynku późnogotycka, wieża z 1817 r., rozbudowany poprzez dodanie naw bocznych

i kruchty, wzdłuż nawy głównej w latach 1931 - 1933.

Kościół murowany z cegły ceramicznej, na planie zbliżonym do kwadratu, nawy boczne na rzucie prostokąta, przy fasadzie zachodniej kwadratowa kruchta zwieńczona wieżą Wieża w dolnej części z kamienia polnego i cegły, w części górnej szalowana deskami. Kościół trójnawowy, nawy boczne oddzielone od głównej parą filarów połączonych arkadą. Dachy - nad kruchtą trzypołaciowe, oszalowane deskami; nad wieżą namiotowy, oszalowany deskami; nad korpusem kościoła dwuspadowy, kryty dachówką ceramiczną; nad nawami bocznymi trójspadowe, kryte dachówką ceramiczną. Kościół zewnętrznie oszkarpowany. Stan zachowania dobry.

Teren dawnego cmentarza ogrodzony — ceglane słupy, między którymi deskowe sztachety. Od wschodu i zachodu między słupami murowane z cegły, na wysokim cokole, jednokondygnacyjne, przykryte wielospadowymi dachami z trójkątnymi szczytami, neogotyckie kapliczki.

ZESPOŁY DWORSKIE I PAŁACOWE

W przeszłości tworzące charakterystyczne wyznaczniki wiejskiego krajobrazu kulturowego, po drugiej wojnie światowej w większości uległy znacznej destrukcji. Oddzielone od naturalnego zaplecza, jakim były majątki ziemskie, pozbawione autentycznych gospodarzy, najczęściej popadały w ruinę. Jedynie nieliczne przetrwały w stanie niepogorszonym. Zmiany ustrojowe częściowo odmieniły losy tych kompleksów, pozwalając na przeprowadzenie zabiegów rewitalizacyjnych, przywracających bądź pierwotną funkcję, bądź też wprowadzając do tych zespołów nowe formy użytkowe. Jednak w wielu przypadkach, brak konkretnego właściciela bądź środków finansowych uniemożliwia podjęcie działań w celu przeprowadzenia kompleksowych zabiegów konserwatorsko-budowlanych. Zaś niektóre obiekty, w tym nielicznie zachowane przykłady towarzyszącej zespołom zabudowy gospodarczej, poprzez upływ czasu, wprowadzanie zabudowy uzupełniającej, nieprzemyślane modernizacje i często niewłaściwe postępowania remontowe, utraciły cechy, które

predysponują do ujęcia w rejestrze zabytków. Większości obiektów architektonicznych towarzyszyły i tworzyły z nimi kompozycyjnie nierozerwalną całość parki. Miały one izolować mieszkańców rezydencji od wsi i zabudowań gospodarczych, ale także chronić od wiatrów i być miejscem spacerów dla ich właścicieli oraz oazą zieleni i atrakcyjnym elementem krajobrazu. Zmieniały się wraz z modą i stylami kolejnych epok. Na terenie gminy znajduje się 11 parków bądź ich części, powstałe bądź przekształcone w okresie od 2 poł. XVIII w. poprzez XIX w. do pocz. XX w. Ich stan jest zróżnicowany, generalnie wymagają szerokich prac rewitalizacyjnych. W rejestrze ujęto dwa obiekty architektury rezydencjonalnej i pięć parków, które znajdują się w miejscowościach:

BAŁDY

Pierwsza wzmianka o Bałdach pochodzi z 1418 r., kiedy to wielki mistrz Michał Kuchmeister nadał majątek liczący 60 łanów rycerzowi niemieckiemu Hartmanowi. W XVII w. majątek należał do warmińskiej rodziny von Drauschwitz. W latach 1782-1785 znajdował się w rękach rodziny von Shraden. Na przełomie XVIII i XIX wieku majątek przeszedł w ręce rodziny von Helden. W 1838 r. należał do rodziny Lavergue-Pequilhen i liczył 42 łany. W 1889 r. był w posiadaniu rodziny von Quednau. Do majątku zaliczano też folwark Zaskwierki (dziś na terenie gminy Gietrzwałd). Jako kolejnego właściciela wymienia się w 1905 r. Ryszarda Palmowskiego, który w 1919 r. sprzedał posiadłość skarbowi państwa. Majątek odtąd był wydzierżawiany. Dzierżawcami byli kolejno Paul
Rachau i Carl Wollowski. Po 1945 majątek upaństwowiono i utworzono Państwowe Gospodarstwo Rolne. Obecnie mieści się tutaj stacja dydaktyczno-badawcza Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Przez wieś przebiegał historyczny trakt biskupi na Warmię, z którego obecnie, wykorzystując starą aleję lipową, stworzono atrakcję turystyczną w postaci ścieżki edukacyjnej z symbolicznymi „wrotami Warmii".

Park krajobrazowy z pocz. XX w., pierwotnie o powierzchni 2,5 ha, w tym 0,18 ha wód. Położony na południowy wschód od pałacu z 1920 r. (pałac ujęty w ewidencji zabytków). Centralna część parku współcześnie podzielona ogrodzeniami na ogródki warzywne, pasiekę i ogródek dla dzieci. Park przetrzebiony, mocno okrojony, nieczytelny układ kompozycyjny. Z dawnego drzewostanu zostało niewiele, w tym: lipy drobnolistne, klony zwyczajne, świerk

zwyczajny, kasztanowiec, żywotnik zachodni. Na szczególną uwagę zasługuje lipa o obwodzie ponad 4 m.

KLEWKI

Wieś założona na prawie chełmińskim w 1352 r. przez pruskiego rycerza Clauko von Hohneberga, na mocy nadanego przywileju lennego Kapituły Warmińskiej. Zniszczona w trakcie wojen trzynastoletniej (1454-1466) i „księżej" (1479). W ciągu dziejów majątek, który był jednym z największych w południowej Warmii, wielokrotnie zmieniał właścicieli. W 1799 r. kolejnym właścicielem Klewek został baron Reisch von Reichenstein, który w 1801 r. zbudował nową rezydencję dworską - na kamieniu węgielnym, przeniesionym w końcu XIX w. do fundamentów zachowanego dziś pałacu (znajdują się na nim inicjały R. v. R. oraz data). W 1867 r. majątek objął Carl Lous, który pobudował nowy pałac i założył przy nim park z cmentarzem rodowym.

Pałac wzniesiony w 1801 r., całkowicie przebudowany w 1867 r. w stylu neorenesansowym, kolejna przebudowa na przełomie XIX i XX w. Murowany z cegły, otynkowany, na podmurówce z kamieni polnych. Główna bryła pałacu dwukondygnacyjna, od frontu flankowana dwiema trójkondygnacyjnymi wieżami. Od strony parku, na wysokości drugiej kondygnacji, usytuowano taras. Otwory okienne drugiej i trzeciej kondygnacji zamknięte półkoliście. Obiekt przez wiele lat pełnił rozmaite funkcje, obecnie nie jest użytkowany. Wymaga przeprowadzenia prac remontowo-konserwatorskich. W 2005 r. w pałacu przeprowadzono remont związany m. in. z wymianą więźby dachowej i ogólnobudowlane prace mające na celu zabezpieczenie obiektu przed dalszą dewastacją.

Park założony w stylu krajobrazowym w XIX w. obecnie o powierzchni ok. 4 ha. Główna część parku rozciąga się na południowy zachód od pałacu. Granicę parku wyznacza kanał łączący jeziora Linowskie i Klebarskie, od południa linia kolejowa, kolejną granicę wyznacza droga krajowa (DK 53) łącząca Olsztyn z Ostrołęką. Drzewostan parku składa się z różnorodnych drzew liściastych, mocno przerzedzony. Zachowała się część starodrzewu, między innymi kasztanowce, dęby, lipy, brzozy oraz fragment przerośniętych grabów tworzących kiedyś aleję. Na uwagę zasługuje dąb szypułkowy o obwodzie ponad 270 cm, klony zwyczajne i lipy. Kosztem północno-zachodniej części parku przebudowano część przebiegającej obok szosy. W roku 2014 przeprowadzono inwentaryzację parku oraz opracowano projekt jego zagospodarowania, jednak nie został on zrealizowany.

PATRYKI

Wieś założona w 1350 r. w wyniku nadania Kapituły Warmińskiej. Od imienia pruskiego lennika Petrico przyjęła się nazwa majątku, ostatecznie jako Patricken. Ponowna lokacja wsi nastąpiła ok. 1400 r. Wieś stanowiła wtedy własność Kapituły. W 1455 r. wieś została spalona przez mistrza krzyżackiego Georgia von Schliebena. W 1642 r. lenno wróciło do Kapituły. Zostało nadane potem Georgowi Hohendorffowi, przybyłemu z terenu księstwa i nawróconemu na katolicyzm. Według spisu majątkowego dokonanego po zaborze Warmii przez Prusy, we wsi było jedno gospodarstwo sołeckie i 14 gospodarstw czynszowych — ogółem 197 mieszkańców, sami Polacy. We wsi istniała szkoła, w 1885 r. założono bibliotekę polską. We wsi funkcjonował młyn, należący do właściciela 100-ha gospodarstwa Emila Bilitewskiego. W 1940 r. pożar zniszczył połowę zabudowy wiejskiej w Patrykach.

Park dworski założony w XIX w. w stylu krajobrazowym, o powierzchni ok. 1 ha, położony na wzgórzu, które opada dwoma tarasami w kierunku zachodnim - w stronę rzeki Kośna. Na terenie parku znajdują się ruiny dworu. Drzewostan głównie liściasty. Widoczne ślady po wycince wielu drzew. Układ kompozycyjny parku uległ częściowemu zatarciu. Ze względu na brak prac pielęgnacyjnych przez ostatnie lata park silnie zarósł. Dawne wnętrza krajobrazowe porośnięte zostały dużą ilością samosiewów drzew, krzewów oraz wysoką roślinnością zielną i pnączami. Gmina w 2019 r. przystąpiła do rewaloryzacji parku. Zrealizowano zabiegi pielęgnacyjne drzew, założono łąki kwietne, powstały ścieżki tworzące system komunikacyjny. Wykonano nasadzenia nowej roślinności i montaż małej architektury. Założono również ścieżkę edukacyjną na temat bioróżnorodności przyrodniczej.

STARY OLSZTYN

Wieś lokowana w 1342 r. W wyniku kupna w 1404 r. Stary Olsztyn włączony został do wsi Jaroty. W Starym Olsztynie mieściła się siedziba strażnika leśnego Kapituły Warmińskiej. Potem tereny po karczunkach leśnych zostały przez władze pruskie sprzedane jako posiadłość majątkowa. W 1820 r. pojawia się pierwszy właściciel tego majątku — archiprezbiter olsztyński ks. Pisański, wtedy też wymienia się po raz pierwszy jego nazwę Alt Allenstein, czyli dzisiejszy Stary Olsztyn. W latach 1871 — 1889 majątek był własnością landrata olsztyńskiego Martena i jego spadkobierców. Kolejnymi właścicielami byli m.in. Ottomar Dromtra — olsztyński finansista, który powiększył majątek do 417 ha i pobudował w nim gorzelnię, następnie Hans Lingnau, od 1929 r. jego syn Józef. W 1928 r. majątek ziemski

Stary Olsztyn przyłączono do gminy Szczęsne. W 1945 r. majątek przejęty przez skarb państwa liczył 458 ha.

Park założony w stylu krajobrazowym w XIX w., o powierzchni ok. 4 ha, w tym 0,5 ha wód. Powstał jako otoczenie eklektycznego dworu. Układ zabytkowy zachował się jedynie w części wschodniej. W drzewostanie wyróżnić można: dąb szypułkowy, świerk pospolity, brzozę brodawkowatą, lipę drobnolistną, pojedynczo występują egzemplarze jodły i żywotnika zachodniego.

Park zdegradowany, wymaga prac rewaloryzacyjnych.

TRĘKUSEK

W 1359 r. Kapituła Warmińska nadała 130 łanów lasu czterem braciom pruskim, zwanymi Katyothen, którzy na terenie otrzymanego lenna na prawie chełmińskim założyli wsie Trękus i Trękusek. Trękus ok. 1500 r. przekształcony został przez Kapitułę w podległą jej wieś czynszową, natomiast Trękusek pozostał majątkiem szlacheckim. W 1560 r. jego właścicielem była rodzina Grzymałów, która utrzymała majątek do 1656 r. W latach 1656-1681 Trękusek należał do szlacheckiej rodziny Rogawskich. Na przestrzeni stuleci majątek zmieniał jeszcze kilkakrotnie właścicieli. W czasie spisu po zaborze Warmii przez Prusy, wieś Trękusek obejmowała 30 łanów, a zamieszkiwało ją 57 osób, wszystkie nazwiska miały pochodzenie polskie. W latach 1842-1871 właścicielem majątku był Norweg Peter Thomald Lous. W 1905 r. jako właściciel wymieniany jest Adalbert Fischer. Majątek liczył wówczas 674 ha. W drodze sukcesji majątek w 1929 r. objął syn Adalberta, Hubert, który posiadał go do 1945 r. Po wojnie na bazie majątku utworzono PGR.

Dawny dwór i majątek wzmiankowano w XVI w., w obecnych granicach ukształtowany w 2 poł. XVIII w. Dwór usytuowany w centrum założenia, składał się z dwóch przylegających do siebie, wzniesionych w innych okresach i różnych stylowo, budynków. Starszy z 1 poł. XIX w., murowany z cegły, parterowy, drugi z pocz. XX w., przylegający od strony wschodniej, murowany z cegły, otynkowany, na kamiennej podmurówce, założony na planie zbliżonym do kwadratu, dwukondygnacyjny z użytkowym poddaszem. W 1992 r. starsza część dworu została zniszczona przez pożar, ruiny rozebrane w 2001 r. Obecnie budynek po remoncie kapitalnym, przebudowany i rozbudowany całkowicie utracił wartości zabytkowe.

Park w stylu krajobrazowym, założony w XIX w. Drzewostan o przewadze gatunków liściastych, wśród których występują: dąb szypułkowy, dąb czerwony, grab pospolity, klon

zwyczajny, lipa drobnolistna. Południowo-wschodnią granicę parku stanowi aleja grabowa. Układ kompozycji zatarty, park zaniedbany, zdegradowany, drzewostan w przeważającej części został wycięty, pozostała obwodowa aleja grabowa i staw.

RURALISTYKA

Gmina Purda obejmuje rozległy teren o zróżnicowanej sieci osadniczej — od zwartej po rozproszoną i osady leśne. Na jej terenie znajduje się kilkanaście zespołów ruralistycznych z zachowanym historycznie ukształtowanym układem przestrzennym. Żaden nie został wpisany do rejestru zabytków, posiadają jednak wyznaczone strefy ochrony konserwatorskiej lub strefy ochrony ekspozycji. Są to miejscowości: Bałdy, Butryny, Giławy, Kaborno, Klebark Wielki, Klewki, Nowa Kaletka, Nowa Wieś, Pokrzywy, Purda, Stara Kaletka, Zgniłocha. Wsie te, lokowane głównie w średniowieczu, w czasach nowożytnych i mające takież historyczne rozplanowanie, pod względem układu prezentują typ owalnic lub wielodrożnic (np. wieś Purda, Nowa Kaletka) lub ulicówki (np. Zgniłocha), zachowały znaczną część budynków, będących przykładem tradycyjnego budownictwa wiejskiego Warmii.

BUDOWNICTWO WIEJSKIE

Charakterystyczne dla terenów gminy i najciekawsze obiekty wpisane zostały do rejestru zabytków i ujęte w gminnej ewidencji zabytków. Głównie są to domy z XIX i XIX/XX w. oraz z pocz. XX w., wzniesione m.in. w miejscowościach: Butryny, Chaberkowo, Kaborno, Marcinkowo, Nowa Wieś, Purda. Budynki drewniane, jednokondygnacyjne, na kamiennej podmurówce, o mieszanej konstrukcji zrębowej i ryglowej, z węgłami na tzw. jaskółczy ogon, z dwuspadowymi dachami krytymi dachówką, zdobionymi niekiedy wietrznicami i pazdurami. Wzniesione na planie prostokąta, szerokofrontowe, zazwyczaj trój- i czterodzielne z centralną sienią, czasem poprzedzone gankami. Najstarsze usytuowane szczytem, późniejsze kalenicą do przebiegającej drogi. Natomiast budynki murowane, które od XIX w. wypierały drewniane, wzniesione są z cegły czerwonej, często tynkowane, na podmurówce kamiennej, nakryte dachami dwuspadowymi pokrytymi dachówką, niekiedy z użytkowym poddaszem, jednokondygnacyjne. Zabudowie mieszkalnej towarzyszy zabudowa gospodarcza, zarówno murowana jak i drewniana w połączeniu z kamieniem lub cegłą, przykryta dachem dwuspadowym z dachówki. Stan budynków zadowalający, choć zdarzają się przypadki wymagające prac remontowych. Najwięcej drewnianych domów znajduje się w Karbonie.

ZABYTKI TECHNIKI

PAJTUNY

W 1374 r. Kapituła Warmińska nadała majątek wielkości 30 łanów na prawie chełmińskim Prusowi o imieniu Peuthune, od którego przyjęto spolszczoną nazwę miejscowości. Wojny polsko-krzyżackie w XV w. powodowały, iż majątek, po utracie właścicieli, wracał do rąk Kapituły i stawał się przedmiotem kolejnych nadań. W połowie XV wieku założono młyn na rzece Kośnie, położony w odległości 0,5 km na zachód od Pajtun. Młyn stanowił osobną posiadłość uposażoną w trzy łany ziemi i nadawany przez Kapitułę jako lenno. Młyn został spalony na początku wojny szwedzkiej (1655). Został odbudowany przez Kapitułę w roku 1660, po czym sprzedany przez Marcinowi Kargowskiemu. Wśród późniejszych właścicieli byli: Andrzej Hermann, Poetsch, Jan Gnatowski oraz Manfred Jan Gnatowski. Po zaborze Warmii przez Prusy, tj. po 1772 r., w Pajtunach rozróżniano wieś królewską i majątek szlachecki. Osadnikami tej małej wsi, powstałej przy majątku, byli przybysze z Mazowsza. W okresie międzywojennym posiadłość młyńska została formalnie wyodrębniona administracyjnie od wsi Pajtuny i nazwana odtąd Pajtuński Młyn.

Zespół młyna wodnego wraz z otoczeniem, wpisany do rejestru zabytków, na który składają się: młyn z ok. 1890 r. wraz z wyposażeniem technicznym, urządzenia hydrotechniczne z mostem, stodoła z XIX/XX w. oraz kamienny obelisk z figurą Chrystusa — Zbawiciela Świata (Salvator Mundi) z 1791 ., który jest najstarszą rzeźbą z piaskowca na Warmii.

Budynek młyna na wysokich fundamentach murowanych z kamienia polnego i łamanego, na rzucie prostokąta, dwukondygnacyjny, z dobudówką z użytkowym poddaszem. ściany murowane z cegły ceramicznej, szczytowe od strony rzeki w konstrukcji ryglowej, szalowane deskami, dachy dwuspadowe kryte dachówką ceramiczną, pod okapem dachów ozdobne krokszтyny. W elewacji frontowej rampa wsparta na wysuniętych belkach poprzecznych stropu piwnicy. Nad rampą, na wysokości drugiej kondygnacji daszek z desek kryty papą. Wyposażenie młyna zdemontowane.

Urządzenia hydrotechniczne to grobla ziemna piętrząca wodę rzeki Kośny. W groblę wbudowana jest betonowa sekcja jazu z upustem roboczym i jałowym. Jaz wodny w konstrukcji betonowo-ceglanej, zamknięcie stanowi czterodzielna zastawka drewniana. Wzdłuż jazu prowadzi stalowa kładka robocza, nad jazem most drogowy o konstrukcji z czterech stalowych dźwigarów, jezdnia wykonana z bali drewnianych.

Po 1945 r. młyn został przejęty przez państwo, do 1983 r. użytkowany był przez SKR w Purdzie. Nieużytkowany zespół młyna był w bardzo złym stanie technicznym, zagrożony fizyczną likwidacją. Od 2004 r. w rękach prywatnych, systematycznie remontowany i dostosowany na potrzeby turystyczne.

Dom mieszkalny (ujęty w gminnej ewidencji zabytków) murowany, tynkowany, na rzucie prostokąta, jednokondygnacyjny, kryty dachem dwuspadowym z dachówki. Obecnie w wyremontowanym i zaadaptowanym na potrzeby turystów budynku „młynarzówki" oraz w budynku młyna mieści się ośrodek turystyki konnej.

Figura Chrystusa wykonana z piaskowca, z k. XVIII w. Usytuowana pośrodku dziedzińca, obok młyna i domu młynarza, wzniesiona na wysokim, szerszym u podstawy, dwuczłonowym granitowym postumencie.

KAPLICZKI

Szczególnym wyróżnikiem w krajobrazie kulturowym gminy są bardzo licznie występujące małe budowle kultowe typu kapliczki, figury i krzyże przydrożne, gdzie indziej w kraju w takiej ilości nie występujące. Są one mocno splecione z polską kulturą i obyczajowością, świadczące nie tylko o religijności mieszkańców tego terenu, ale i o bogactwie tutejszej kultury ludowej. Budowano je przeważnie na skrzyżowaniach dróg, przez co stanowiły swego rodzaju drogowskazy, jak również przy kościołach czy na prywatnych posesjach. Kapliczki były nie tylko przejawem wyznania wiary katolickiej. Były upamiętnieniem objawienia Matki Boskiej, miejscem odprawiania nabożeństw majowych. Stąd ruszały warmińskie pielgrzymki wotywne, tzw. łosiery. Nazwa ta pochodzi od słowa "ofiara". W obliczu wojny, zarazy, pożaru lub klęski głodu ludność, w poszukiwaniu pociechy i ratunku, pielgrzymowała do miejsc,

w których można było uzyskać odpust m.in. do Purdy czy Klewek. Kapliczki były też przystankami podczas procesji Bożego Ciała. Budowano je również jako wota, wyrazy wdzięczności Bogu, Chrystusowi, Matce Boskiej i świętym (np. w podzięce za wygaśnięcie zarazy, zakończenia suszy, wojny). Były też formą pokuty za grzechy, przejawem radości z wyjścia z jakiegoś nałogu, narodzin dziecka lub ważnego lokalnego wydarzenia. Ludzie wierzyli, że kapliczki chroniły od chorób, zła i pożaru.

Architektura znajdujących się niemal w każdej miejscowości kapliczek jest urozmaicona, nawiązująca do wielkiej architektury sakralnej np. barokowej (Trękus), neoklasycystycznej (Pokrzywy) lub neogotyckiej, które na terenie gminy przeważają (np. Linowo, Giławy, Zgniłocha, Szczęsne, Stara Kaletka, Klebark Wielki.) Kapliczki są murowane z czerwonej

cegły, sporadycznie występują tynkowane. Najstarsze pochodzą z XVIII w. Przeważają XIX-wieczne i z pocz. XX w. Wznoszone na planie prostokąta lub kwadratu, jedno- i dwukondygnacyjne, rzadziej trójkondygnacyjne, zwieńczone daszkami płaskimi lub wielospadowymi. Architektura niektórych skromna, pozbawiona detalu, inne posiadają narożne ryzality zwieńczone sterczynami. W niszach znajdują się figury świętych. Spotkać można kapliczki z dzwonniczką, które w swej najwyższej kondygnacji posiadają na cztery strony prześwit, a w nim zamontowany niewielki dzwon, np. w Nowej Kaletce, Starej Kaletce, Trękusie i Trękusku czy Przykopie. Występują również kapliczki domkowe, mające postać małych domków z ołtarzykami, na których stawiane są figury lub obrazy Chrystusa, NMP lub świętych, np. w Klebarku Wielkim, Starym Olsztynie czy Szczęsnym. Na terenie gminy występuje ponad 50 kapliczek, z których 35 wpisanych jest do rejestru zabytków, a najwięcej z nich znajduje się w miejscowości Szczęsne. Stan ich zachowania jest zróżnicowany, choć w zdecydowanej większości obiekty zadbane. Poprawie stanu kapliczek służyła inicjatywa "Ratujmy warmińskie kapliczki", którą koordynował Powiat Olsztyński wspólnie z lokalnymi stowarzyszeniami i dawnymi mieszkańcami. Obecnie w planach gminy Purda uwzględniono naprawę i remonty kapliczek w miejscowościach: Szczęsne, Giławy, Purda, Zgniłocha.

CMENTARZE

Osobną, specyficzną kategorię miejsc tworzących krajobraz kulturowy są cmentarze wyznaniowe - miejsca pochówku mieszkańców tych wielokulturowych ziem, tworzące pewnego rodzaju kronikę dziejów gminy i stanowiące „sacrum" z jego zachowanymi elementami. Na terenie gminy znajduje się 12 cmentarzy ujętych w ewidencji zabytków, w tym przykościelny, cztery ewangelickie, sześć katolickich i rodowy. Do rejestru zabytków wpisane są cmentarze w Klewkach i Purdzie oraz przykościelny w Nowej Wsi. Na uwagę zasługuje cmentarz w Purdzie. Zachowało się na nim kilka żeliwnych krzyży z 2 poł. XIX w. Najstarszy z 1867 r. na grobie, w którym pochowany jest ksiądz Andrea Beyzack, proboszcz Purdy w latach 1846 — 1859. Cmentarz ma kształt zbliżony do trapezu, główna oś orientowana jest w kierunku północno — zachodnim, najstarsze groby znajdują się w południowej części. Po lewej stronie leżą głównie Warmiacy, zaś po prawej ci, którzy przybyli do Purdy po 1945 r. Zachował się też grób niemieckiego żołnierza z Purdy, co jest na warmińskich cmentarzach rzadkością. Odnowiono współcześnie kwaterę dawnych kapłanów tej parafii. Nekropolia jest dobrze utrzymana i zadbana. Natomiast na

nieużytkowanych cmentarzach ewangelickich planowane jest wykonanie kolejnych prac porządkowo-pielęgnacyjnych, tak, jak już zrobiono na cmentarzu w Łajsie.
Warto też wspomnieć o obiektach posiadających status grobu wojennego, które znajdują się pod opieką gminy. Na cmentarzu w Klebarku Wielkim mieści się kwatera wojenna żołnierzy armii niemieckiej i rosyjskiej z czasów I wojny światowej, natomiast w lesie koło miejscowości Zazdrość zachowane są mogiły wojenne 20 żołnierzy armii niemieckiej, oznaczone krzyżem łacińskim i 43 żołnierzy armii rosyjskiej, oznaczone krzyżem prawosławnym, poległych pod Tannenbergiem 28.08.1914 r. Obiekty po renowacji w 2017 r., na bieżąco porządkowane. Pojedynczy grób żołnierza Armii Carskiej, poległego pod koniec sierpnia 1914 r. w m. Zgniłocha w czasie odwrotu po bitwie pod Tannenbergiem, był położony na terenie prywatnym. W 2020 r. szczątki żołnierza, na zlecenie IPN-u, zostały ekshumowane i przeniesione do grobu na cmentarzu w Butrynach. Na grobie uszkodzona tablica kamienna z niemieckim napisem: UNBE\QNNTER RUSS. SOLDAT.

10. Obszary największego zagrożenia dla zabytków w gminie

Gmina Purda nie posiada opracowanego planu zagospodarowania przestrzennego dla całego obszaru gminy, będącego prawem miejscowym. Z punku widzenia ochrony konserwatorskiej jest to istotne zagrożenie dla zabytków nieruchomych. Bowiem ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy jest jedną z czterech form ochrony wymienionej w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Pozostałe, wpis do rejestrów zabytków, dotyczy wybranych grup obiektów, zaś uznanie za pomnik historii lub utworzenie parku kulturowego obecnie gminy nie dotyczy. Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 18 marca 2010 r. wprowadziła w art. 7 pkt 4 dodatkową formę ochrony m. in. w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz w decyzji o warunkach zabudowy, jednakże nie wszystkie inwestycje realizowane są w oparciu o w/w decyzje, a remonty obiektów figurujących w gminnej ewidencji zabytków nie zawsze wymagają pozwolenia na budowę, które wydawane jest w uzgodnieniu z konserwatorem zabytków. Brak szczegółowych zapisów w planach zagospodarowania przestrzennego może spowodować daleko idące przekształcenia przestrzenne, materiałowe i architektoniczne.

Istotnym zagrożeniem dla elementów dziedzictwa materialnego są katastrofy naturalne, np. pożary, powodzie, wichury, które zwłaszcza w sytuacji złego zabezpieczenia zabytku mogą doprowadzić do fizycznej destrukcji obiektu.

Dużym zagrożeniem, mogącym ostatecznie spowodować całkowite zniszczenie zabytku, jest notoryczne zaniedbywanie bieżących napraw i zaniechanie koniecznych remontów, zwłaszcza obiektów znajdujących się w złym stanie technicznym. Powolne, ale długotrwałe pogarszanie się stanu technicznego zabytku prowadzi w nieunikniony sposób do destrukcji substancji zabytkowej i trwałej utraty części lub całości wartości bazowych. Przyczyną utraty wartości zabytków bywają też niefachowo prowadzone prace remontowe, adaptacyjne lub rewitalizacyjne. Czasami zabytkowe budynki, choć widać, że poddane zostały pracom remontowym, są zadbane i w dobrym stanie technicznym, jednak w trakcie prac uległy znacznym przekształceniom negatywnie wpływającym na autentyzm obiektu i posiadane wartości. Zmiany te dotyczyć mogą wielu różnorodnych aspektów, np. zubożenie wystroju architektonicznego, zmiany formy i materiału stolarki okiennej i drzwiowej, zmiany pokrycia dachu, zmiany faktury i kolorystyki tynków elewacji. Ingerencje mogą dotyczyć również bryły budynku, np. poprzez zmianę formy dachu, rozbudowy, nadbudowy itp.

W przypadku historycznych struktur przestrzennych (zespoły budowlane oraz układy urbanistyczne i ruralistyczne) największe zagrożenia niosą zmiany związane z rozwojem miasta lub wsi. Działania inwestycyjne, w wyniku których następują zmiany historycznie ukształtowanych kompozycji, m.in. rozplanowanie placów, przebieg ulic, linie zabudowy, komponowane układy zieleni, przekształcenia brył i gabarytów budynków, a także wprowadzanie w zabytkowy układ przestrzenny nowej, dysharmonijnej zabudowy powodują niekiedy nieodwracalne zmiany i całkowitą utratę wartości tych układów.

Do obszarów zagrożonych zaliczyć należy również dawne zespoły dworskie, pałacowe i folwarczne. Brak nowych funkcji dla obiektów architektonicznych związanych z dawną zabudową rezydencjonalną i folwarczną, niewielka możliwość ich wykorzystania spowodowała opuszczenie, a w konsekwencji niszczenie obiektów i ich likwidację.

Do najczęstszych przyczyn zniszczeń założeń ogrodowych zaliczyć należy podziały własnościowe w obrębie założenia parkowego, wadliwą gospodarkę oraz wady realizacyjne. Ważne jest, aby całość zabytkowego obszaru pozostawała możliwie w ręku jednego użytkownika, bez dzielenia całości terenu na kilka części i bez wprowadzania kilku użytkowników o różnych, sprzecznych programach użytkowania w obrębie chronionego parku. Największe zniszczenia powodują nieodpowiednie zmiany rodzaju użytkowania parku.

Najgorsze są niszczące formy eksploatacji i użytkowania mające charakter rabunkowy, jak np. wykorzystywanie parku jako terenu pastwiskowego, składowiskowego lub miejsca wyrębu w celu pozyskiwania drewna. Niekorzystne jest także wprowadzanie nowych elementów, sprzecznym z charakterystycznym układem zabytkowym parku, wśród których do najczęściej spotykanych zaliczyć można niewłaściwie lokalizowane i zakładane boiska sportowe, parkingi, ujęcia wody itp. W zabytkowych parkach przyczyną degradacji wartości mogą być też zmiany kompozycyjne, np. nowe rozplanowanie ciągów komunikacyjnych lub niedostosowane do charakteru parku elementy małej architektury, a także nowe, wykonane z nieodpowiednich materiałów nawierzchnie dróg i alejek.

Wadami sprzyjającymi powstawaniu zniszczeń są również nieprawidłowości w zakresie materiału roślinnego. Są to przeważnie niezgodności z miejscowymi warunkami glebowymi, wodnymi lub klimatycznymi, zwłaszcza w przypadku zastosowania form roślinnych introdukowanych. Prowadzi to do powstawania ubytków w kompozycji ogrodowej, a wynika zazwyczaj z niedostatecznej znajomości samych roślin i ich wymagań.

Do obszarów zagrożonych zaliczyć należy również dawne cmentarze ewangelickie. Stanowią one ważny element krajobrazu kulturowego. Miejsca te odznaczają się wyjątkowym charakterem „sacrum", wpływają na określenie „genius loci" danej miejscowości. Przechowując pamięć o minionych latach, stają się pomnikami historii. W tym kontekście dbałość o miejsca ostatniego spoczynku wydaje się rzeczą oczywistą, bez względu na charakter wyznaniowy czy podziały narodowościowo — społeczne. Część z nich znajduje się w pewnym oddaleniu od zabudowań, z zatartymi granicami i rozplanowaniem, architektura nagrobna zachowana fragmentarycznie. Na terenie gminy część terenu dawnych cmentarzy ewangelickich zaadaptowana została współcześnie na pochówki katolickie.

Jako warunek korzystnego wpływu dziedzictwa na wzmocnienie tożsamości społeczności lokalnej wskazuje się upowszechnienie wiedzy na temat lokalnych zabytków i ich wartości. Dlatego

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, jako zagrożenie dla dziedzictwa kulturowego wymieniał również brak wiedzy, związany z niedostatecznie rozwiniętą edukacją na rzecz dziedzictwa, skutkujący „niedostatecznym zaangażowaniem społecznym w opiekę nad zabytkami".

Najważniejszym jednak elementem są możliwości finansowania prac przy obiektach zabytkowych przez różne kategorie osób i instytucji nimi władającymi. Często realne

potrzeby znacznie przekraczają kwoty nań przeznaczane. Element finansowy w znaczący sposób hamuje realizację najciekawszych nawet projektów rewitalizacyjnych.

11. Kierunki działań dla realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

11.1. Gminna ewidencja zabytków

Przepisy art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakładają na wójta gminy obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków. Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych i wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, Gmina Purda wykonała w 2016 roku gminną ewidencję zabytków nieruchomych i archeologicznych. Gminna ewidencja zabytków przyjęta została
Zarządzeniem Nr 43/2017 Wójta Gminy Purda z dnia 24 marca 2017 r.
Gminna ewidencja zabytków będzie podlegała okresowej aktualizacji poprzez:

- wykreślanie z ewidencji zabytków nieruchomych obiektów, które zostały rozebrane, gruntownie przebudowane i utraciły już cechy zabytkowe,
- uzupełnianie o zmiany stanu prawnego obiektu, jak aktualne formy ochrony - w porozumieniu z konserwatorem zabytków,
- uzupełnianie ewidencji zabytków nieruchomych o nowe obiekty, po otrzymaniu zawiadomienia konserwatora zabytków o wpisie do rejestru zabytków lub włączeniu ich do wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- uzupełnianie ewidencji zabytków archeologicznych poprzez włączanie informacji o wszystkich sukcesywnie odkrywanych reliktach przeszłości niezależnie od charakteru badań oraz na podstawie uzyskiwanych wyników badań weryfikacyjnych AZP, zgodnie z informacjami przekazywanymi przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Olsztynie.

11.2. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych

Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, zgodnie z § 4 ust. 2 Rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r., Nr 212, poz. 2153), wydanego na podstawie art. 88 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, opracowuje wójt (burmistrz, prezydent miasta). Plan ten podlega uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków oraz właściwym terenowym organem obrony cywilnej na obszarze powiatu. Jak wskazuje S 3 ust. 3 pkt 1-3 i ust. 5 cyt. Rozporządzenia plan ochrony zabytków zawiera w szczególności informacje niezbędne do realizacji prac przygotowawczych oraz sprawnego koordynowania i zarządzania ochroną w poszczególnych etapach działania, wykaz osób uprawnionych do podejmowania decyzji i kierowania ochroną, wyszczególnienie sposobów przepływu informacji na wszystkich stopniach zarządzania. Dokument ten sporządzany jest według instrukcji przygotowania i realizacji planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, stanowiącej załącznik do wskazanego Rozporządzenia. Zgodnie z ww. Rozporządzeniem do końca 2023 r. opracowany zostanie gminny plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. Plan ten będzie corocznie aktualizowany.

11.3. Edukacja i promocja w zakresie ochrony zabytków

- włączenie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do zajęć szkolnych w szkołach prowadzonych przez gminę organizowanie w ramach zajęć szkolnych wycieczek krajoznawczych, prezentacja najcenniejszych obiektów zabytkowych i ich historii, wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego,
- udostępnienie gminnej ewidencji zabytków i „Programu opieki nad zabytkami gminy Purda na lata 2026-2029” oraz sprawozdań z jego realizacji na stronie internetowej Urzędu Gminy,

uwzględnienie obiektów zabytkowych przy wyznaczaniu nowych tras turystycznych i ścieżek dydaktycznych, ustalenie z właścicielami obiektów zabytkowych możliwości i zasad ich udostępniania dla celów turystycznych, opracowanie systemu informacji wizualnej w postaci ujednoliconych tablic zawierających krótką informację na temat historii obiektu, udział w szkoleniach i konferencjach poświęconych ochronie dziedzictwa kulturowego, współpraca z organizacjami pozarządowymi i instytucjami w zakresie popularyzacji ochrony dziedzictwa kulturowego, udział w imprezach targach, festynach historycznych — promujących region, w tym dziedzictwo kulturowe, organizacja i wsparcie konkursów oraz wystaw związanych z kulturowym, popularyzacja dobrych przykładów rewaloryzacji obiektów zabytkowych na terenie gminy, współpraca z sąsiednimi samorządami w celu włączenia lokalnych szlaków turystycznych w system ponadregionalny,
-propagowanie idei społecznej opieki nad zabytkami, współdziałanie i współpraca ze społecznymi opiekunami zabytków.

11.4. Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania dziedzictwa kulturowego

- informowanie właścicieli obiektów zabytkowych o możliwościach pozyskania środków na odnowę zabytków, merytoryczna pomoc właścicielom obiektów zabytkowych w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o środki na odnowę zabytków, pozyskiwanie środków zewnętrznych na odnowę zabytków będących własnością Gminy, określenie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków nie będących własnością Gminy, planowane jest coroczne wydzielanie określonych kwot na dofinansowanie prac remontowo-konserwatorskich lub robót budowlanych przy zabytkach nie będących własnością Gminy, stworzenie samorządowego systemu preferencji finansowych dla właścicieli obiektów zabytkowych, np. zwolnienia z podatku od nieruchomości warunkowane podjęciem działań zmierzających do ich zabezpieczenia i konserwacji, zachęcanie prywatnych właścicieli do uporządkowania przestrzeni ogrodowej wokół zabytkowych budynków,
- kontynuacja działań zwiększających atrakcyjność przestrzeni wiejskiej, (nowe nawierzchnie, kompozycje roślinne, nowe nasadzenia drzew i krzewów, ławki, oświetlenie),

podjęcie próby rozwiązania problemu nieczynnych cmentarzy ewangelickich na terenie gminy; w tworzonych planach zagospodarowania przestrzennego uwzględnienie docelowych funkcji cmentarzy poprzez wyszczególnienie, które pozostaną cmentarzami i objęte zostaną ewentualnym programem rewitalizacji, a które stanowić będą tereny zielone z możliwością utworzenia miejsc pamięci lub lapidarium, oznakowanie miejsc, opracowanie programu prac i konserwacja kapliczek wpisanych do rejestru zabytków w miejscowościach: Szczęsne, Giławy, Purda, opracowanie programu prac i konserwacja kapliczki ujętej w gminnej ewidencji zabytków w miejscowości Zgniłocha.

11.5. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

- wspieranie inicjatyw związanych z obsługą ruchu turystycznego, promocja szkolnictwa zawodowego w zakresie konserwacji zabytków i zawodów zanikających, np. garncarstwo, rymarstwo, snycerstwo, kowalstwo, ludwisarstwo, introligatorstwo; zamieszczanie informacji na stronie internetowej Gminy Purda o szkoleniach organizowanych przez ochotnicze hufce pracy, udział młodzieży w warsztatach etnograficznych organizowanych m.in. przez skanseny i urzędy pracy w ramach projektu „Ginące zawody pomysłem na przyszłość”,
- współpraca z urzędami pracy w zakresie szkolenia osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną i tzw. „ginącymi zawodami”.

11.6. Określenie zasobów zabytkowych, które można wykorzystać do tworzenia np. tras turystycznych, ścieżek dydaktycznych itp.

Do działań z zakresu opieki nad zabytkami należy również wytyczanie i utrzymywanie szlaków turystycznych, które stanowią jedną z form promocji dziedzictwa kulturowego i wykorzystania jego potencjału. Elementy dziedzictwa kulturowego osadzone w naturalnym otoczeniu stają się coraz istotniejszą składową oferty turystycznej. Obiekty dziedzictwa podnoszą przede wszystkim atrakcyjność turystyczną i zwiększają konkurencyjność miejscowości w staraniach o przyjezdnych. Istotą tworzenia wszelkich szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, konnych, kajakowych, nordic walking, itp.) jest cel, któremu mają służyć, zaś ów determinowany być musi atrakcyjnością miejsc i obiektów, przez które przebiega, bowiem w świecie współczesnej cywilizacji i wysokiej techniki poszukujemy naturalnej przyrody, bogactwa lasów, kryształowego powietrza i czystej wody. W pełnym

napięć życiu poszukujemy „miłych wspomnień z dzieciństwa", ojczystego krajobrazu, w którym odnajdujemy harmonię pól, lasów, a w nich, wiejskie dwory, kościoły, chałupy, wiejskie przydrożne kapliczki. Jednocześnie pobyt na wsi uczy szacunku do przyrody i dbania o nią, pokazuje jak ważna jest bioróżnorodność i zachowanie krajobrazu przyrodniczego. Również powrót do korzeni, poznanie dziedzictwa przodków staje się jedną z potrzeb, która może być zrealizowana także dzięki turystyce i jej części składowych.

Walory przyrodniczo-krajobrazowe gminy Purda malowniczo położonej na Pojezierzu Olsztyńskim, ze szczególnie cennymi, nieskażonymi terenami leśnymi i wodnymi objętymi ochroną krajobrazu, z bogatą florą, fauną i ichtiofauną, dostępność komunikacyjna, w tym niezbyt odległe położenie od lotniska, bogata przeszłość historyczna, obiekty architektury rezydencjonalnej i sakralnej, zachowane przykłady zanikającego już w pejzażu wiejskim historycznego budownictwa drewnianego, stanowiącego najbardziej rodzimy element dziedzictwa architektonicznego, wielość małych obiektów kultowych, historyczne i znane postaci, ślady wielokulturowości, zagospodarowane turystycznie tereny nad jeziorami, klub jeździecki, Park Rozrywki Aktywnej w Butrynach, Galeria Rzeźby Sakralnej w Gąsiorowie, Trakt Biskupi z Bramą Warmińską w Bałdach, funkcjonujące na terenie gminy Warmiński Browar Parowy w Patrykach, Gospodarstwo Rybackie w Kabornie, Patrycki Młyn i Pajtuński Młyn, imprezy cykliczne, stanowią niewątpliwie atut turystyczny i poznawczy.

Gmina jest też integralnie powiązana z gminami sąsiednimi. Ma to ogromne znaczenie dla prawidłowego funkcjonowania tak gospodarki, jak i wszelkich przejawów społecznej aktywności mieszkańców gminy, a współpraca w ramach Lokalnej Grupy Działania Stowarzyszenie „Południowa Warmia" i Lokalna Grupa Rybacka „Pojezierze Olsztyńskie" przynosi wymierne korzyści, w tym promujące region, jego tożsamość kulturową i rozwój turystyki.

Przecinające tereny gminy lokalne i ponadlokalne szlaki turystyczne to przykład współdziałania między sąsiednimi gminami, dla których granice administracyjne nie stanowią przeszkody, lecz wręcz implikują nowatorskie rozwiązania w zakresie szeroko pojętego zaspokajania potrzeb społecznych. Szlaki te, tworzące system o dużym ładunku dydaktycznym, wiodą do najciekawszych pod względem historycznym i przyrodniczym miejscowości, z uwzględnieniem obiektów zabytkowych i cennych terenów przyrodniczych, wymienionych w poprzednich rozdziałach.

Wśród licznych szlaków występują m.in.:

SZLAKI ROWEROWE:

CZARNY nr 35, dł. 25,5 km: Olsztyn - Ostrzeszewo — Klebark Mały — Klebark Wielki — Silice — Patryki — Prejłowo — Giławy — Gąsiorowo — Rusek Wielki.

CZERWONY nr 36, dł. 25,5: Olsztyn — Szczęsne — Klewki — Klewki PKP — Kaborno — Nowa Wieś — Kopanki — Łajs — (Małszewo).

ŻÓŁTY nr 37, dł. 24 km: Olsztyn — Butryny — Nowa Kaletka — Zgniłocha.

NIEBIESKI nr 38, dł. 27 km: Olsztyn — Stary Olsztyn — Linowo — Trękus — Kaborno — Nowa Wieś — Przykop — Butryny.

ZIELONY I nr 39, dł. 1 1 km: Butryny — Nowa Kaletka — Butryny.

ZIELONY II nr 40, dł. 22 km: Marcinkowo — Purda — Marcinkowo.

ŻÓŁTY II nr 41, dł. 6 km: Kaborno — Marcinkowo (szlak łączy miejscowość Kaborno (szlak czerwony) z miejscowością Marcinkowo (szlak zielony II).

NIEBIESKI II, nr 42, dł. 13,5 km: Patryki — Purda — Giławy (łączy szlak czarny (Patryki) ze szlakiem zielonym II (Purda), dalej wspólnie ze szlakiem niebieskim do Purdy i do Giław.

CZERWONY Il, dł. 10 km: szlak rozpoczyna się i kończy w Purdzie — na początku pokrywa się ze szlakiem zielonym II, w części końcowej pokrywa się ze szlakiem zielonym II i niebieskim II.

NIEBIESKI III, nr 43, dł. 22 km: szlak wokół Jeziora Kośno, rozpoczyna się i kończy w miejscowości Łajs.

Ponadto trasy rowerowe tematyczne, przebiegające przez powiat i obejmujące obiekty w gminie Purda:

1. Szlak „Poznaj architekturę wsi warmińskiej', który jest pętlą okrężną wokół Olsztyna. dł. 117,7 km, z terenu gminy obejmuje miejscowości: Pajtuny, Purda, Marcinkowo, Kaborno, Trękus, Stary Olsztyn;
2. Szlak Pałace i dworki;
3. Szlak Parki przydworskie;
4. Szlak Kościoły;
5. Szlak Zabytki techniki;
6. Szlak Architektura mieszkalna;
7. Szlak Architektura drewniana;
8. Szlak Dawne lokacje;
9. Szlak Walka o polskość.

Tereny gminy obejmuje powiatowy nieoznakowany szlak turystyczno-pielgrzymkowy „SZLAK ŚWIĘTEJ WARMII”, który dotyczy lokalnych sanktuariów oraz miejsc związanych z ludźmi i historią biskupstwa warmińskiego. Pierwszy przystanek na szlaku znajduje się w Bałdach - Wrota Warmii z Traktem Biskupim i następny w Klebarku Wielkim.

SZLAKI KONNE:

- Szlak konny Bałdy, dł. 1 1 km: Bałdy— Jezioro Gim - Bałdy.
- Szlak konny imienia hrabiny Marion Doenhoff, liczy 243 km i prowadzi z Olsztyna do Sztynortu, przez tereny 11 nadleśnictw i 17 gmin, w tym gminy Purda. Łączy istniejące w regionie stadniny w jedną sieć.

SZLAKI WODNE:

1 .Szlak kajakowy „Granica - Sanktuarium”, dł. 26 km.: Łajs, Jezioro Kośno - rzeka Kośna - Pajtuński Młyn - Patrycki Młyn - Klebark Wielki.

2. Szlak kajakowy "Linowska Struga": wieś Klewki — Jezioro Linowskie — Linowska Struga — Jezioro Klebarskie — Jezioro Silickie — Kanał Wiktorii do Kanału Kiermas — Jezioro Bogdańskie.

Jakość dotychczasowej oferty turystycznej może podnieść kolejny produkt m.in. szlak tematyczny dotyczący np. produktów gastronomicznych, budownictwa drewnianego czy szlak kulturowy — np. dziedzictwa ewangelickiego; znane rody, budowle i miejscowości z nimi powiązane; szlak — Oświata w walce o polskość; szlak sentymentalny dla dawnych mieszkańców, związany z miejscami pamięci, pobytu i ważnymi wydarzeniami dla ich przodków. Tereny cenne przyrodniczo zachęcają do utworzenia kolejnych ścieżek: np. nordic walking, narciarstwa biegowego czy dydaktycznej, jako źródła wiedzy związanej z występującymi tutaj okazami chronionej flory i fauny, zaprezentowanymi np. na fotogramach, ewentualnie punktów obserwacji ornitologicznych, jako dobry przykład turystyki fotograficznej i realizacji idei tzw. birdwatchingu - obserwacji ptaków. Z uwagi na charakterystyczne w krajobrazie kulturowym gminy wyróżniki - zanikające w naszym pejzażu budownictwo drewniane oraz wielość zróżnicowanych architektonicznie małych obiektów kultowych wskazane byłoby utworzenie specjalnego szlaku lub ścieżki dydaktycznej, jako źródła wiedzy związanej z dawną zabudową wsi czy różnymi formami architektonicznymi tych niewielkich budowli kultowych.

Gmina mogłaby także wykorzystać współczesną formę odkrywania i popularyzowania dziedzictwa kulturowego, jaką jest questing, czyli zwiedzanie z elementami gier terenowych, wyprawami odkrywców, warsztatami edukacji regionalnej i aktywnego wypoczynku.

Ta atrakcyjna forma zwiedzania, niewymagającą inwestycji infrastrukturalnych — trasa zwiedzania nieoznaczona w terenie, łączy we współczesnej turystyce rozrywkę, zabawę z edukacją, emocje. Tematyka szlaków questingowych dotyczy lokalnego dziedzictwa kulturowego, obiektów i miejsc mniej znanych, jednak z unikatową historią, co jest szansą dla małych miejscowości. Questing pozwala odkryć na nowo miejsca związane z lokalnym dziedzictwem przyrodniczym i kulturowym, zaktywizować lokalną społeczność począwszy od młodzieży szkolnej po seniorów, a także promować miejscowość np. wykorzystując rocznice historycznych wydarzeń czy związanych z gminą postaci historycznych.

To tylko niektóre z możliwości wypromowania tych terenów, które pozwoliłyby wzbogacić ofertę poznawczą walorów przyrodniczo — krajobrazowo - historycznych gminy, gdyż jej perspektywy rozwojowe wiążą się również z pełniejszym wykorzystaniem wspomnianych walorów dla celów turystycznych, jak również wyeksponowaniem istniejących zasobów zabytkowych.

Agroturystyka — to forma wypoczynku odbywającego się na terenach wiejskich o charakterze rolniczym, oparta o bazę noclegową i aktywności rekreacyjne związane z gospodarstwem rolnym lub równoważnym i jego otoczeniem przyrodniczym, produkcyjnym i usługowym. W Polsce rozwija się niezwykle dynamicznie ten rodzaj turystyki wiejskiej, wykorzystującej naturalne walory dziedzictwa kulturowego i różnorodności przyrodniczej, a obiekty kultury materialnej wsi, do niedawna tracone bezpowrotnie, dzisiaj odżywają na nowo. Starym domom, karczmom, kuźniom, często będącym przykładem unikatowej sztuki budowlanej, nadaje się nowe przeznaczenie — służą turystom. Na terenie Gminy Purda agroturystyka, dla której wręcz znakomite warunki posiadają niektóre gospodarstwa rolne, z przykładami jej realizacji w wielu miejscowościach, to oczywisty atut, również zachęta do korzystania z niewątpliwych uroków poszczególnych zakątków gminy. Rozwój tej działalności pozarolniczej w gospodarstwach wiejskich może przyczynić się w znaczący sposób do zachowania pozostałości dawnych narzędzi gospodarczych, kuchennych, dawnych strojów, jako znacznika gospodarstwa agroturystycznego.

12. Instrumentarium realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami

Podmiotem formułującym gminny program opieki nad zabytkami jest samorząd gminy. Realizacja programu odbywać się będzie poprzez zespół działań władz gminy na rzecz osiągnięcia celów w nim przyjętych. Samorząd ma oddziaływać na różne podmioty związane z obiektami zabytkowymi, w tym również na mieszkańców gminy w celu wywołania w nich pożądanych zachowań prowadzących do realizacji zamierzonych celów. Zakłada się, że w realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami dla gminy Purda wykorzystane zostaną następujące grupy instrumentów:

instrumenty prawne, finansowe, społeczne, koordynacji i kontroli.

1. Instrumenty prawne:

programy określające politykę państwa i województwa w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, dokumenty wydane przez Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków wynikające z przepisów ustawowych, uchwały Rady Gminy (miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, zwolnienia i ulgi dla właścicieli obiektów zabytkowych).

2. Instrumenty finansowe:

- środki własne zatwierdzone uchwałą Rady Gminy, dotacje, subwencje, dofinansowania.

3. Instrumenty społeczne:

- uzyskanie poparcia lokalnej społeczności dla programu poprzez sprawną komunikację,
- edukacja i tworzenie świadomości potrzeby istnienia i ochrony dziedzictwa kulturowego w lokalnej społeczności,
- współpraca z organizacjami społecznymi.

4. Koordynacja i kontrola gromadzenie stale aktualizowanej wiedzy o stanie zachowania obiektów, prowadzonych pracach remontowych i konserwatorskich, utworzenie w ramach organizacyjnych Urzędu Gminy w Purdzie zespołu koordynującego realizację poszczególnych zadań wynikających z ustaleń programu opieki nad zabytkami, wewnętrzne okresowe sprawozdania z realizacji niniejszego programu. W praktyce sprawozdanie z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami zawarte jest corocznie w raporcie o stanie Gminy Purda.

13. Monitoring działania gminnego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wójt gminy zobowiązany jest do sporządzania co 2 lata sprawozdania z realizacji gminnego programu opieki nad zabytkami. Sprawozdanie to przedstawiane jest Radzie Gminy. Po 4 latach program powinien zostać zaktualizowany i ponownie przyjęty przez radę gminy.

Do wykonania powyższego zadania utworzony zostanie zespół koordynujący, monitorujący niniejszy program poprzez:

a) analizę i ocenę przebiegu realizacji,

b) analizę i ocenę stopnia uzyskanych efektów.

Wykonanie sprawozdania powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji gminnego programu uwzględniającą:

a) wykonanie zadań przyjętych do realizacji w okresie czteroletnim obowiązywania programu opieki nad zabytkami,

b) efektywność ich wykonania.

Dla założonych działań przyjęte zostaną m.in. następujące kryteria oceny realizacji programu:

- procentowy poziom wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansowa zrealizowanych prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków stanowiących własność Gminy,
- wartość finansowa przyznanych dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy obiektach zabytkowych nie będących własnością Gminy,
- wartość pozyskanych środków finansowych na ochronę zabytków ze źródeł zewnętrznych, liczba planów zagospodarowania przestrzennego uwzględniających ochronę dziedzictwa kulturowego,
- liczba szkoleń i konferencji propagujących wiedzę na temat dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba szkoleń dla nauczycieli w zakresie wiedzy z zakresu dziedzictwa kulturowego regionu,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych, ścieżek dydaktycznych,
- liczba publikacji, folderów i przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw, działań edukacyjnych związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego,
- liczba utworzonych miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

14. Niektóre zewnętrzne źródła finansowania gminnego programu opieki nad zabytkami

System finansowania zabytków został określony w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 71—83a), jej podstawowym wyróżnikiem jest rozdzielenie pojęcia ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Do ochrony zabytków odnoszą się wszelkie czynności władcze podejmowane w tym zakresie przez organy administracji publicznej, natomiast opieka nad zabytkami polegająca na utrzymaniu ich we właściwym stanie technicznym należy do właścicieli i użytkowników zabytków. Tak więc to na właścicielu spoczywa obowiązek właściwego zabezpieczenia i utrzymania obiektu zabytkowego oraz prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku.

Biorąc pod uwagę specyfikę prac remontowych i konserwatorskich przy zabytkach, finansowanie opieki nad zabytkami zostało wpisane w ogólny system finansów publicznych. Dzięki temu właściciel lub posiadacz zabytku, tzn. osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku wpisanego do rejestru zabytków jako „sprawująca opiekę nad zabytkiem" może ubiegać się o przyznanie dotacji celowej z budżetu państwa. Dodatkowo w trybie określonym odrębnymi przepisami dotacje przy zabytku wpisanym do rejestru mogą być udzielane przez organy stanowiące gmin, powiatów lub samorządów województw.

Sposób i zakres udzielanych dotacji został szczegółowo opisany w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Do najważniejszych zapisów należy określenie, na jakie prace można uzyskać wsparcie finansowe. I tak dotacja może obejmować nakłady konieczne na (art. 77):

1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;

2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;

3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;

4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;

5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;

6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;

7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;

8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;

9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7—1 5;
17) zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.
Wszystkie podmioty zobowiązane do finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków mogą ubiegać się o ich dofinansowanie ze środków m.in.:
1. Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
Zasady finansowania opieki nad zabytkami określa ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 71-83a). Szczegółowe warunki i tryb udzielania dotacji określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2017 r., poz. 1674 ze zm.)
Program operacyjny DZIEDZICTWO KULTUROWE realizowany jest w ramach corocznie ogłaszanych priorytetów. Celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.
Witryna internetowa: https://www.gov.pl/web/kultura
2. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, Wydział Funduszu Kościelnego

Dotacje z Funduszu Kościelnego są udzielane wyłącznie na remonty i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.). Z Funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże) ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle, epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki).

Witryna internetowa: https: www.gov.pl/web/mswia/fundusz-koscielny

3. Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Ze środków finansowych z budżetu państwa w części, której dysponentem jest Wojewoda Warmińsko-Mazurski. W ramach środków finansowych pozostających w dyspozycji Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków można ubiegać się o dofinansowanie:

nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, ustalonych na podstawie kosztorysu zatwierdzonego przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji;

nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji.

Wniosek ten wnioskodawca może złożyć po przeprowadzeniu wszystkich prac lub robót przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków określonych w pozwoleniu wydanym przez Warmińsko-Mazurskiego

Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Witryna internetowa: http://www.wuoz.olsztyn.pl

4. Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Departament Kultury

W ramach otwartego konkursu ofert na zadania publiczne Województwa Warmińsko-Mazurskiego w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego — ochrona zabytków i opieka nad zabytkami. Z budżetu Województwa Warmińsko-Mazurskiego mogą być udzielane

dotacje celowe na prace lub roboty przy zabytku dostępnym publicznie, posiadającym istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub kulturowe. Dotacja może zostać udzielona do 70% ogółu nakładów na prace lub roboty. W uzasadnionych przypadkach, gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową lub gdy wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, a także w sytuacji, gdy konieczne jest niezwłoczne podjęcie prac lub robót, może być udzielona dotacja do 100 % nakładów.

Witryna internetowa: http://bip.warmia.mazury.pl/urzad_marszalkowski/

5. Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Olsztynie

Na zadania związane z ochroną i kształtowaniem przyrody. Pomocą finansową mogą być objęte działania konserwatorskie i adaptacyjne polegające m.in. na: pracach pielęgnacyjnych drzew i krzewów, usuwaniu drzew i krzewów (w tym samosiewów), po uzyskaniu stosownego zezwolenia, zakupie sadzonek roślin wieloletnich i ich nasadzenia, wykonaniu trawników, czyszczeniu lub modernizacji zbiorników wodnych i cieków.

Witryna internetowa: http://www.wfosigw.olsztyn.pl

Działania o charakterze strategicznym i ponadregionalnym mogą liczyć na finansowanie z funduszy europejskich, m.in. z planowanych na lata 2021-2027, Programu Infrastruktura i Środowisko, Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Warmińsko-Mazurskiego oraz Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Wymienione źródła finansowania są wskazówką dla właścicieli obiektów zabytkowych. Szczegółowe informacje dotyczące rodzaju finansowanych zadań, uprawnionych wnioskodawców, trybu składania wniosków, kryteriów oceny i warunków rozliczenia można znaleźć na stronach internetowych instytucji udzielających pomocy finansowej.

Uzasadnienie

do projektu uchwały Rady Gminy Purda w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami w Gminie Purda na lata 2026–2029

Na podstawie art. 87 ust. 1 oraz ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.), wójt sporządza na okres 4 lat gminny program opieki nad zabytkami, który następnie przedstawia Radzie Gminy do uchwalenia.

Poprzedni przyjęty Uchwałą Rady Gminy nr XLI/327/2022 w dniu 31 maja 2022 r. Gminny Program Opieki nad Zabytkami w Gminie Purda został opracowany na lata 2022-2025, w związku z czym wymagał aktualizacji.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami w Gminie Purda na lata 2026–2029 stanowi dokument określający w szczególności cele, kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami znajdującymi się na terenie Gminy Purda. Program opracowany został w oparciu o obowiązujące przepisy prawa, dostępne materiały ewidencyjne oraz dokumenty strategiczne, a następnie został dostosowany do wymagań i uwag Warmińsko – Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Warmińsko – Mazurski Wojewódzki Konserwator Zabytków zaopiniował pozytywnie przedłożony dokument.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami w Gminie Purda na lata 2026–2029 zawiera spis zabytków ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków oraz wykaz stanowisk archeologicznych na obszarze Gminy Purda.

Mając na uwadze powyższe, podjęcie uchwały w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami w Gminie Purda na lata 2026–2029 jest uzasadnione.